

<i>Székelgyöldi polonez</i>	
Hubbes László Attila: Meghívó lengyel keringőre	5
Vermesser Levente: Rokon a Visztula mellett	9
<i>Szépirodalom</i>	
Kazimiera Hłakowiczówna erdélyi versei	13
Anna Janko versei	17
Wisława Szymborska versei	20
Adam Zagajewski versei	23
Sławomir Majewski: Isten szolgájának kételyei	26
<i>Tanulmányok</i>	
Krzysztof Gajewski: Népi fordulat a kortárs lengyel irodalomban, művészetben és bölcsészettudományban	32
Marek Jerzy Minakowski – Rafał Smoczyński: A nyomtatott osztály: munkajegyzetek a lengyel értelmiségről és a kulturális tőkérről	41
<i>Közös történeteink</i>	
Kovács István: A barátság anatómiája. Fejezetek a magyar–lengyel közös történelemből	56
Trenka Csaba Gábor: Poniatowski herceg és a kegyelmi időszak, avagy lengyel–magyar történelmi áthallások	89
Bár Lengyelország királynőjénél szolgálok, gyakran fordul szívem Csíksomlyó felé (Borsodi L. László beszélgetése Marian Adam Waligóra pálos szerzetessel, a częstochowai Jasna Góra kegyhely és kolostor tisztelébéli perjelével)	97
Csíksomlyó és Jasna Góra – a hit és a kultúra védőbástyái (Borsodi L. László beszélgetése fr. Urbán Erikkel, a Kisebb Testvérek Szent István Királyról elnevezett Erdélyi Rendtartománya előljárójával)	107
Hubbes László Attila: Egy angol nyelvű kötet rendhagyó magyar recenziója	119
<i>Lengyel irodalmi látkép</i>	
Magdalena Garbacik-Balakowicz: Egy bizonyos kapcsolat esete	124
Wirth Imre: A szabadság rézbőrű árnyalatai	130
Mihály Vilma: A <i>Vaják</i> nyomában	140
Codău Annamária: „Ez az én elvégzendő munkám”	148
Ozsváth Zsuzsa: Lengyel–magyar polkák	154
Balog László: A lengyel dráma reprezentációja Magyarországon és a Trianon utáni elcsatolt országrészek magyar nyelvű teátrumaiban	159
Vörös István: Nobel-díj köszönőbeszéd (Wisława Szymborska 1996-os díjazásáért)	169
Előfizetők névsora	181

SZERKESZTŐSÉG:

FŐSZERKESZTŐ: Zsidó Ferenc (zsidoferenc@yahoo.com)
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Fekete Vince (feketevince@gmail.com)
SZERKESZTŐK: György Attila (attilius@gmail.com)
Magyarosi Sándor (sandormagyarosi@gmail.com)
Mirk Szidónia-Kata (mirksz@yahoo.com)
MENEDZSER: Mihály Gergő (gergomihaly80@gmail.com)
SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: Bodor Zsolt (bodorazsolt@gmail.com)
KORREKTOR: Ferencz S. Csilla (achilla76@gmail.com)
GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Léstyán Csaba (lestyancsaba@yahoo.com)
ÜGYVEZETŐ: Máthé Zsejke (zsejkemathe@gmail.com)
TITKÁRNŐ: Simon Ildikó (ildiko.simon@ymail.com)
KÖNYVELŐ: Nagy Csilla (harmatcsepp.nagy@gmail.com)

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Lakatos Mihály, Lőrincz György,
Lővétei Lázár László,
Nagy Koppány Zsolt, Tánczos Vilmos,
Zsigmond Andrea

TÖRDELŐ: Botár Emőke – Pro-Print

ALAPÍTÓ-FŐSZERKESZTŐ: Ferenczes István (1997–2010)

KIADÓ: Hargita Megye Tanácsa
Hargita Kiadóhivatal
Székelyföld Alapítvány

FELELŐS KIADÓ: Borboly Csaba,
Hargita Megye Tanácsának elnöke

NYOMTA: Magic Print, Ónfalva
FELELŐS VEZETŐ: Dohotaru Maria

ISSN 1453-3871

ELÉRHETŐSÉGEINK:

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. sz., Pf. 149
Telefonszámok: (004)0266–311 775, (004)0266–311 026 (fax), (004)0746–195 413
E-mail cím: szekelyfold@hargitamegye.ro; honlap: www.szekelyfoldfolyoirat.ro

ELŐFIZETÉSI DÍJ:

Belföldieknek: egy évre 84,00 lej
Külföldieknek: egy évre 90,00 lej (6600 Ft / 28 EUR)

Belföldi előfizetőinktől a díjat kérjük postai utalványon, a következő címre küldeni:

Simon Ildikó – Editura Harghita, Pf. 149

Folyószámláink: RO20 TREZ 3512 1G33 5000 XXXX/RON

Editura Harghita, Trezoreria M-Ciuc, Sucursala Harghita

RO53 RNCB 0152 0423 6585 0003/EUR

RO26 RNCB 0152 0423 6585 0004/HUF

Fundația Székelyföld, Banca Comercială Română M-Ciuc, Sucursala Harghita

SWIFTCOD: RNCBROBU

Hubbes László Attila

MEGHÍVÓ LENGYEL KERINGŐRE

Majdnem másfél évvel ezelőtt vetette fel Vermesser Levente barátom egy beszélgetés közben, hogy mi lenne, ha a Székelyföld folyóiratnak szerkesztenénk egy lengyel tematikus vendégszámot. Nagyon fellelkesített a gondolat, éppúgy, mint őt, és úgy éreztem, végre igazán törleszthetem adósságomat régi lengyelországi barátaim felé. Diákkoromban évekig készültem Lengyelhonba filmmessterséget tanulni, és a sors kegye folytán ki is jutottam Krakkóba, szerelemvárosomba, ahol a Jagellók egyetemén lehettem tanuló és oktató egyazon időben majd' egy esztendeig. Aztán ugyanoly hirtelen ért véget, ahogy elkezdődött – sajnos, befejezetlenül. Ezt csak *Pan Twardowski*, a polyák Faustus doktor kotyvaszthatta ki. Negyedszázada ennek immár. Bár a szerelem azóta is megmaradt, egy hatalmas, Krakkó alakú sajtó ürrel bennem, pályám másfelé kanyarodott, és csak néha gördült elém olyan alkalom, amikor a „lengyel ügyért” érdemben tehettem. Már majdnem lengyelül is elfelejtettem.

Ezért is örültem annyira ennek a kihívásnak, mintha Wojciech Kilar *Polonéze* csendült volna fel a Pan Tadeusz menyegzőjéről, és kértek, kaptak volna fel engem is a bódító lengyel keringőre. A kezdeti bizonytalan lépések után igyekeztünk ismereteink és tudásunk szerint minél több szerzőt, lengyel tollforgatót és lengyelbarát fordítót bevonni a táncba, megnyerni a jó ügyünknek, hogy Erdély s a magyar olvasók számára minél színesebb körképet kínálhassunk a mai és hajdani lengyel irodalomról, színházról, műveltségről, társadalomról, történelemről és hozzánk fűződő kapcsolataikról.

Ha minden sávját nem is, de széles, gazdag vásznát sikerült összeszőnünk ebbe a számba a lengyel világnak, friss színekkel, régről ismerős és új mintákkal, témákkal egyaránt: a polka dallamára pördülő szoknya forgásával villan meg előttünk egy üde, izgalmas táncrend. Érzékletes, hangulatos, lengyel dallamos nyitányt kínál ehhez Vermesser Levente szerkesztőtársam *Rokon a Vízitula mellett* című beköszönője. A *Szépirodalom* fonatában újabb (vagy újra felfedezendő) lengyel költők: Anna Janko, Wisława Szymborska, Adam Zagajewski

verseit és Sławomir Majewski novelláját olvashatják Zsille Gábor tolmácsolásában – külön érdekesség Kazimiera Iłakowiczówna költőnő, aki a második világháború egy időszakát Erdélyben vészelte át, és szép versei idézik fel ennek emlékeit.

Két, kifejezetten a Székelyföld számára írt tanulmány a lengyel kultúra egy-egy jellemző, egymást mintha kiegészítő múltbeli és mai aspektusát mutatja meg: Krzysztof Gajewski a kortárs lengyel irodalomban és művészetben megjelenő népi fordulatról ír, míg a Marek-Jerzy Minakowski és Rafał Smoczyński szerzőpáros egy különleges módszertannal, XVIII–XIX. századi sajtóbeli gyászjelentésekben követi végig „nyomatott osztályként” a lengyel nemesség újkori átértelmeződését értelmiségi elité.

Izgalmas olvasmányokat nyújt a *Közös történeteink* rovat, amelyben lengyel, magyar, erdélyi, székelyföldi szálak fonódnak össze. Kovács István történész, Széchenyi- és József Attila-díjas költő, műfordító, hajdani krakkói magyar főkonzul (és ilyenképp egykori lengyelországi tanulmányaim istápolója) készülő nagyívű történelmi munkájából küldött részletet *A barátság anatómiája* címmel, amelyben fejezeteket mutat be a XVI. századi, Mohács után szétszakadó Magyarország és születő Erdélyi Fejedelemség közös magyar–lengyel vonatkozásaiából. Trenka Csaba Gábor író, forgatókönyvíró *Poniatowski herceg és a kegyelmi időszak* című írása lengyel–magyar történelmi párhuzamokban láttatja a két nép sorsának korszakos hasonlóságait és különbségeit, különösen a lengyeleknek a napóleoni háborús borogyinói ütközetben és a magyaroknak a második világháborús doni harcokban az oroszokkal szembeni végzettszerű pillanatait. Borsodi L. László csíkszeredai költő és irodalomtanár egymást tükröző interjúkat készített a lengyel és a magyar katolicizmus két meghatározó személyiségével: Marian Adam Waligóra pálos atyával és Urbán Erik ferences atyával. Ezekben a beszélgetésekben a częstochowai Jasna Góra és a csíksomlyói Mária-kegyhelyek összecsengő fontosságára, kölcsönös áthatásaira vetül fény a magyarság és a székelység vallási lelki életében. A rovatot egy rendhagyó recenzió zárja, amelyben e bevezető szerzője egy angol nyelven frissen megjelent, lengyel és magyar szerzők által írt művelődéstörténeti tanulmányokat tartalmazó könyvet ismertet: a Mester Béla magyarországi filozófus és Rafał Smoczyński lengyel szociológus szerkesztésében megjelent *Lords and Boors – Westernisers*

and 'Narodniks' (Urak és bugrisok – nyugatosok és 'népiesek') című kötet a lengyel és magyar nemesség és értelmiség újkori történetéből, szellemiségéből, irodalmából, művelődéséből kínál egymásra hangoló-dó, a szakmai közönség számára érdekesítő értekezéseket.

Az utolsó rész egy *Lengyel irodalmi látkép*, ami személyes hangvételi írásokban nyújt rápillantást a jelen és a közelmúlt lengyel irodalmára, a lengyel és magyar irodalmi kapcsolatokra, vagy a lengyel irodalom magyar fogadtatására. Magdalena Garbacik-Balakowicz, a magyar irodalmat tanulmányozó lengyel irodalomtudós *Egy bizonyos kapcsolat esete* című, magyarul írt reflexiójában a magyar irodalommal való megismerkedésének érdekes esete után a kortárs lengyel irodalomból a számára fontos szerzőket ajánlja a magyar olvasók (és a vállalkozó kedvű fordítók!) figyelmébe. Wirth Imre író, muzeológus különleges szellemeket idéz meg *A szabadság rézbőrű árnyalatai* című esszéjében: a XX. század magyar és lengyel „indianjainak” – elősorban Fehér Szarvas/Borvendég Deszkáss Sándornak és Hosszú Toll/Sat Okh/Stanisław Supłatowicznak a képlékeny valóságait vizsgálja kritikus szemmel, akiknek indiánregényei nemzedékek fiataljait lelkesítették és csábították titkos indiántáborokba. Mihály Vilma irodalomkutató, a Sapientia Csíkszeredai Karának oktatója Andrzej Sapkowski *Vaják* sagáját elemzi, amely a modern fantasy-irodalom keserű, ironikus kifordításából immár nagy népszerűségnek örvendő, videojátékokat, filmeket, filmsorozatokat magába ölelő médiamitológiává nőtte ki magát. Codău Annamária irodalomkritikus könyvismertetője Anna Janko lengyel író *Kis népirtás* című, második világháborús családi tragédiájából fakadó traumáit feldolgozó, lélekszorogató esszéisztikus tényregényét mutatja be. A nagyváradi költő és képzőművész Osváth Zsuzsa kritikája *Lengyel–magyar polkák* címmel a Pászt Patrícia válogatásában és fordításában közreadott, tíz kortárs lengyel drámát tartalmazó *Polkák – Új lengyel drámák* kötetet elemzi értő-érző személyes hangon. Balog László színháztörténész, a Sapientia Csíkszeredai Kari Könyvtárának igazgatója ugyancsak a lengyel színház átfogóbb szemlélését nyújtja – beszédes című tanulmánya: *A lengyel dráma reprezentációja Magyarországon és a Trianon utáni elcsatolt országrészek magyar nyelvű teátrumaiban* szakmai igényességgel tekinti át a lengyel drámairodalom magyar nyelvű színpadra vitelét a XIX. századtól napjainkig. A lengyel szemlét Vörös István költő, író mívelt esszéje, a

Wisława Szymborska 1996-os Nobel-díjazására válaszoló köszönőbeszéde zárja, amelyet a szerző a költőnő *Pályaudvar* versére írt *Szobor, pálmafa, jéghegy* című versparafrázisával koronáz meg.

A lapszámot a Magyarországon élő grafikus, a lengyel plakátművészet neves képviselője, Krzysztof Ducki hangulatidéző alkotásai illusztrálják.

A szerkesztői munka zárásához közeledvén, az elmúlt évre visszatekintve, hosszú táncnak, sok táncra kérésnek értünk a végére. Minden *igen, tak* válasz újabb gazdagodást ígért a lapszámnak, és minden írásért köszönettel tartozunk szerzőinknek. Külön hálásak vagyunk a költő-műfordító-polonista Zsille Gábor lelkes társulásáért, fordításaiért, baráti segítségéért a szerkesztési munkánkban is, illetve Kovács Istvánnak is, aki figyelmünkbe ajánlotta őt. Végül, a legfontosabb köszönet Zsidó Ferencet, a *Székelyföld* főszerkesztőjét illeti, aki lehetőséget biztosított nekünk erre a táncra.

Vermesser Levente

ROKON A VISZTULA MELLETT

Amikor gyerekkorom élményeit megidézem, leghamarabb azok a történetek bukkannak fel, amelyeket apám mesélt nekem a két világháború közötti időkről, saját gyerekkoráról. Lupényban laktak, a kolónián (vagy ahogy a család többi tagja is emlegette később, a Keletiben). Apám, a szomszédban lakó lengyel bányászcsalád fiacskájával, *Józekkel* együtt egyike volt azoknak a szurtos, szénporos kölyköknek, akik naphosszat a telepen játszottak és boldog felelőtlen-ségben futkorásztak a meddőhányón. Erdély legnagyobb lengyel közössége élt akkortájt a Zsil menti iparvárosban, döntően katolikusokból álló, kitartó, szorgalmas emberek, akiket a Monarchia gazdasági fellendülése csábított át Galíciából, javarészt 1890 és 1910 között.

Ebből a szénfejtő, a felnőtteknek is barátságot hozó együtt-levésnek már csak néhány hozadékát őrzöm, de ezek a mai napig meghatározzák szívdobogásomat. Kis, játékos rigmusokat és pergő ritmusú dalokat, legtöbbjének csupán a dallamát zümmögöm, szövegüket elfelejtettem. Egy azonban megmaradt. Valahogy a karácsonyi kántálásaink szerves része lett, abban a kövér hópelyheket szítáló szélben, ami még az én gyerekkoromban is gyakori volt, és apám, mielőtt szép tenorhangján énekelni kezdett, nyugodtan elmondhatta, hogy „Látod, fiú, így hullott a hó ott Lupényban, amikor ezt az éneket megtanultam.”

Nagyon szerettem, biztosan tudtam, hogy a pásztorokról szól, a háromkirályokról, a jászolban melegeget adó harmokról és a kis Jézusról, anélkül, hogy egy szót tudtam volna lengyelül. Főleg a refrén zárórésze tetszett, a *kaklinkaju*, meg a *cuda, cuda, ugvaszaju*. Érdekes módon az egész család tudta, nemcsak ezt egyébként. Egy alkalommal, amikor a világháború után Nyíregyházán maradt nagybátyám (aki az összes testvér közül legjobban tudott Nagy Kázmér nyelvéen) hazalátogatott, végighallgatta, amit énekelek, majd a Vermesserekre jellemző sajátságos kedélyességgel megjegyezte, hogy a kiejtésen még csiszolni kell. Majd jó néhányat eldalolt ő maga is, katonanótákat meg gorál dalokat. Miként feljebb írtam, sajnos már nem emlékszem a szövegeikre.

Ami viszont megmaradt, egy ételfajta, a *pecela*. Ezzel a szóval maradt ránk ez a világbajnoki szinten egyszerű és klasszikus, magyarul is legalább húsz nevű, zsírban készült, nyers krumplis, lisztes remek, a tócsni. Lepcsánka, cicege. Édesanyám nagy örömmel sütötte. Hát tudod, fiú – mondta apám a hétvégi kártyázás előtti félmosolyával –, ez olyan étel, mint nálunk a *kremzli*.

– Ömm – bólogattam, a felnőtteket utánzó mozdulattal, miközben azon tűnődtem, milyen furcsa ételeket eszünk mi, lengyelek és magyarok.

Eszmélésem következő szintjén, kisiskolás koromban, az indiános könyvek ösvényeit szimatolva-végigizgulva, egy újabb kincsre leltem. Végigolvastam a Winnetoukat, és amennyire lenyűgöztek, annyira bosszantott, hogy ez az Old Shatterhand olyan azonnali megoldóember, tényleg, már gyerekfejjel idegesített. Hogy tanulta meg a bölényvadászatot, a Henry-karabély kezelését, azt, hogy hány fokos szögből kell a bokorban villogó szempár tulajdonosát ártalmatlanítani? És hogy beszél azonnal épp úgy, azokkal a szófordulatokkal, mint az indiánok? Holott én már három éve tanultam a románt, és elég gyatrán haladtam előre, mindaddig, amíg a közös focimeccseken meg nem tanultam a román gyerekektől néhány velős káromkodást. A Cooper-regényeket indiánosabbnak éreztem, csak elszomorított az Unkasz halála utáni folytatás, az egyre inkább öregedő trapperrel, és az is sokkolt, hogy miért lehet Solyomszemet a negyedik részben Bórharsnyának hívni. Mintha Unkasz halála nem lett volna elég trauma. De aztán elolvastam azt a könyvet, amiről egyből tudtam, hogy igen, na ez az igazi: *A sós sziklák völgyét*. Sat-Okh, azaz Hosszú Toll írta, aki fél ágon lengyel volt. Megfogott ez a könyv, hogy el ne eressen jó ideig. Mert aki itt beszélt, az gyerekként tanult nyomokat olvasni, járni az erdőt, kis Uti volt, amíg nevet nem kapott, és Ugráló Bagoly volt a legjobb barátja. És nekem is volt egy szemfüles barátom, akivel Balánbányán jártuk az erdőt, a Mikilitől a Rucokig, és arról álmodoztunk, hogy a magunk eszkábálta íjjal, ha nem is egy kőszáli sast, de legalább egy nyulat lövünk, még akkor is, ha tudtuk, hogy nem lövünk soha semmit.

És ott volt Tanto, akit épp olyannak képzeltem, mint a bátyámat, csak Zoli Levi's farmerben járt meg barna bőrdzsekiben tarka korallal kivarrt farkasbőr zubbony és prémnadrág helyett, szabadidejében meg hard rockot hallgatott. Azon a nyáron jött vissza Lengyelországból,

amikor a könyvet olvastam, s bár nem volt egy túláradó típus, lelkesen beszélt Krakkóról, Zakopanéről és Wieliczkról. Ráadásul bölényfüves vodkát ivott, amitől bennem végképp megszilárdult az a meggyőződés, hogy ezek a lengyelek valójában európai indiánok, nemcsak bölényeik vannak, de még a vodkájuk is bölényfüves.

Kezdtem felnézni rájuk. Arra gondoltam, akkor is ott vannak, ahol lenni kell, ha mi magyarok nem tudunk ott lenni. Kezdtem egy idősebb rokont látni a lassanként karnálissá váló Lengyelországban, egy jovialis nagybácsit vagy nagynénit, aki helyettünk és értünk is megold bizonyos dolgokat. Nem csoda hát, ha a 82-es foci végén a minket kiejtő belgák ellen a lengyel csapatnak, a Fehér Sasoknak szurkoltam, a mesterhármast szerző Boniek utolsó gólja után akkorát üvöltve, hogy Olgi nényuka majdnem frászt kapott a konyhában. A szovjetek ellen vért izzadva kicsikart döntetlennél pedig már az egész család ott izgult a továbbjutásért.

Jó néhány dolgot kellene még említenem, a Sienkiewicz *Özönvíze* nyomán készült *Potop* című filmet, amelyben Oleńka szépsége és Kmicic hősiessége egyaránt lenyűgözött, persze magát a regényt is, csúcspontján Jasna Góra ostromával. Pont úgy olvastam, mint az *Egri csillagokat*, lélegzet-visszafojtva, s bizony megkönnyeztem Kordecki atya lelkesítő beszédeit. Vagy azt a vidám, szakállas srácot, akivel a Balt-Orient expresszen Okocim sört ittunk, miközben egy spirituszfőzőt próbált rám sózni. Aztán az egyetemi éveket az Éber fiúkkal, Szyborska és Zbigniew Herbert versekkel a kollégiumban, Hubbes Laci barátom komoly arcát, amint a lengyel nyelvtankönyv előtt görnyed. Igen, sok az emlék. Végül, nem csekély hányódás után a hazakerülést, ahogy a családdal a lengyelországi kirándulást fontolgatjuk, több alkalommal is, mindhiába.

2012 karácsonyán, három hónappal apám és bátyám majdnem egy időben történő halála után a lakásomban üldögéltem, egy számítógép képernyője előtt. Tudtam, hogy édesanyám vár rám – együtt kellett volna mennünk a templomba, de életemben először úgy éreztem, nem vagyok képes erre. A végtelen üresség ama pillanataiban hirtelen eszembe jutott a lengyel karácsonyi ének, amit gyerekkoromban apámmal együtt énekeltünk, és beütöttem a kezdő sorát a keresőbe. Rosszul írtam be, de a gép azonnal kiadta a helyes változatot: *Dzisiaj w Betlejem* – Ma Betlehemben. Ha ekkor egy angyal suhant volna el

az ablakom előtt, benézve igencsak megdöbben – egy magában zokogó férfi nem valami épületes látvány. Ám mégis nagy békével repült volna tova, mert ezek már az elengedés könnyei voltak; három hónap elteltével először tudtam sírni. Megfogadtam ott, hogy amennyiben sorsom engedi, valamit én is adok majd, cserébe a könnyekért, és igen, elmentünk este a szentmisére.

Tíz éve már ennek, s most úgy tűnik, sikerül beváltanom a fogadalmam: lengyelek és magyarok irodalomról, történelemről, kultúráról szóló írásait gyűjtöttük össze. Köszönöm minden szerző áldozatos munkáját és segítségét. És köszönöm a lengyeleknek, hogy vannak. Most már tudom, hogy velem maradnak, amíg csak élek.

Uchowaj naś, Boże! – Isten, óvj meg minket!

Kazimiera Hłakowiczówna

AZ ERDÉLYI KAKAS
(*KUR SIEDMIOGRODZKI*)

Egész éjjel kószál a szél, néhol
derékba törve mindent, mi magas...
A te rabláncodról kukorékol
egy erdélyi kakas.

Úgy kurrog, mint egy holló-istenség,
hogy már nem vagyunk élők, se holtak...
Azt rikoltja: tiszteljünk, ellenség,
ha fiaink már kitoloncoltak...

S a ringatózó éjben valahol
keresztül-kasul kurjant a makacs:
halálos gyöngeségünkről dalol
az erdélyi kakas.

ERDÉLYI GYÖNGYSOR
(*SIEDMIOGRODZKIE CEKINY*)

1. Sáfránytól sáfrányig

Ó, milyen csábító látvány
e tengernyi lila sáfrány:
a víz a fűcsomók között szerteséjjel
kotyog és hívogat teljes erejével.
És Béla és Koriolán furulyázgat.
Elkószált a nyáj, a víz vonzó káprázat,
s a parton a jószág bőgi órák óta,
mit szebben előad a víz és a flóta.

2. S e hegedűvonó mögött...

S e cigányhegedű
vonója mögött
egy gazdátlan
beesett arc.

Hallgatják, ha szépen muzsikál,
munkát nem adnak neki, mert lop.
Húzza a vonót a húron, a húron
az egész Romániát sújtó éhségről.

3. Erdélyi templomocska

Kis ortodox fatemplom,
közel – egy sarlósuhintásnyira,
s a rettegésnél magasabb tornyán
egy gótikus bádogsapka,
merev, szögletes, megerősített...
Úgy néz ki, mintha lopták volna.

4. Kiürült az utca

Bevonultak a németek a magyar városokba:
volt fegyverük, kenyerük, rendjük... Nem volt szívük.
Előzőnlőtték a festett, daloló Erdélyt,
mert bizonyára nem is történhetett másként.
Elkomorodtak a virgonc zsidó lányok a boltokban,
a gyermekek mindahány ujjuk a szájukba dugták...
És kiürült a festett, daloló utca!

EGY KERUBBAL KÜZDÖK
(JA SIĘ MOCUJĘ Z CHERUBEM)

Közzájón forog a csoda:
Jákob harca az angyallal.
Én pedig egy kerubbal küzdök:
lába kőbe mélyed, szárnya vastag, mint agancs.
Éjjel-nappal hallom,
milyen ütemtelenül dörömböl a szíve:
bumm és bumm és megint
bumm!
Arca pörölyként hajol fölém,
szigorú szeme csukva;
egész mellkasát bronz borítja,
egész szíve egy hatalmas seb.
Ide-oda leng a megrepedt szíve,
vörösbe vonja a világot,
és – bumm!...
S már nem emlékszem,
miért harcolunk egybefonódva –
és ellenségek vagyunk, vagy szövetségesek?

Kolozsvár, 1945

TÉL
(ZIMA)

Kolozsvárott hull a hó, kavarog,
kisöpri emlékeimből a hazám.

Pelyhei nem félelmesek, tapadnak,
leragad tőlük a szemhéjam.

A levegő mintha tésztából lenne,
minden seb egybeforr, beheged.

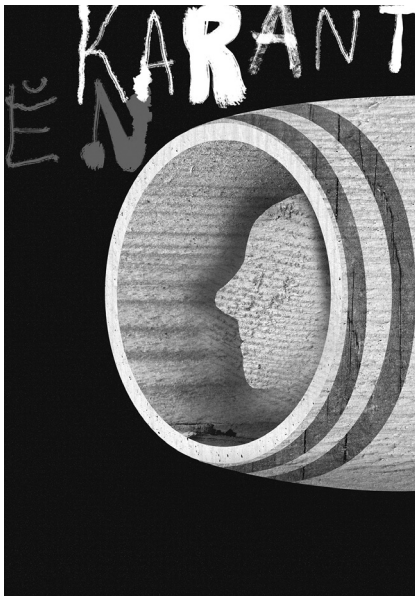
Minden sebhelyet behint lágyan a hó...
„Ember, hát neked nincsen lelked?!

És a sebek? S ami dicstelen pusztult a csizmák alatt?!”
Mindezt a hóihar bepólyálta...

Lágy, nem félelmes, tapadó,
ringat, akár egy bölcső,
átringat az emberiségen túlra – az emberig.

Zsille Gábor fordításai

KAZIMIERA IŁŁAKOWICZÓWNA (1892–1983): költő, író, műfordító. A mai Litvánia területén született, Krakkóban és Oxfordban járt egyetemre. A híres Skamander költőcsoport tagja, úgynevezett szkamandrita. Az 1920-as években Józef Piłsudski marsall titkárnője volt. 1939 és 1947 között előbb Budapesten, majd édesanyja oldalán Kolozsvárott élt, világháborús menekültként.

Anna Janko

A NEM SZERETETT FÉRFI DALA
(*PIOSENKA NIEKOCHANEGO*)

Rossz hír. Valaki élni már nem akar. Valakinek –
Éppen most. Az elmúlt évben. Egy másik helyen.
Bárki tudhatja. Senki sem tudja. Vagyis soha.
Haza. Hová mehet haza.

A kétségbeesés az értelem sötét ösztöne.
Mondj valamit, költő, beszélj a fiúhoz, dalold,
Hogy a völgyben fénylenek az ablakok – emberek vannak ott,
S hogy könnyű lesz újra a lélek, amely ma zokog.

A folyó érdes, szürke, szép bőre.
Az önmagával teli folyó, e csaknem örök állat.
A felhők alatt, amelyeket a szél terel.
A hidak alatt, amelyekről leugrani szokás.

Mondd, költő, még sötét van, még tegnap,
Hogy az ébredő istenek álma a Föld,
A nappal felragyog, a kétségbeesés kifakul, fiú sem lesz –
Beszélj, költő, még sötét van, még tegnap.

A HULLÁM LEVONUL
(*FALA SIE COFA*)

Délután öt óra van, ezt az élet órájának tartják.
Jó idő a szerelemre, amely nem menekül, mert nincs hová.
Olyan, mint egy felhevült kő, és lassan adja le a hőt.

A hullám visszahúzódik, feltárva a szemétdombot, az emberek tárgyait,
a fövény és a víz megtették a magukét,
s az idő is, ahogy mindig, hozzájárult a semmisüléshez:
egy kendő a tavalyi virágban, a szél már nem kap bele,
egy krisztussaru szíja, ma már nem divatos,
egy homorú labda, megtagadta a kerekesség ideáját,
ötzlötys játékérme halással, csak emléket vehetünk rajta,
és egy üres Cointreau-s palack, narancsos hangulata kiöblíthetetlen.

A részletek visszatérnek a teljességbe.
Ne mozdulj egy percig, lefényképezlek.
Most, amikor még emlékszel a becézéseinkre,
és még vágyasz is rám, ha a boltba megyek,
s amíg az Ismeretlen nem történt meg veled.
Ne mozdulj. Egy pillanat múlva lemegy az óriás Nap,
szinte már csupasz. Büntetlenül belenézhetsz,
egy pillanat múlva lemegy,
és belép oda, ahol mi nem vagyunk.

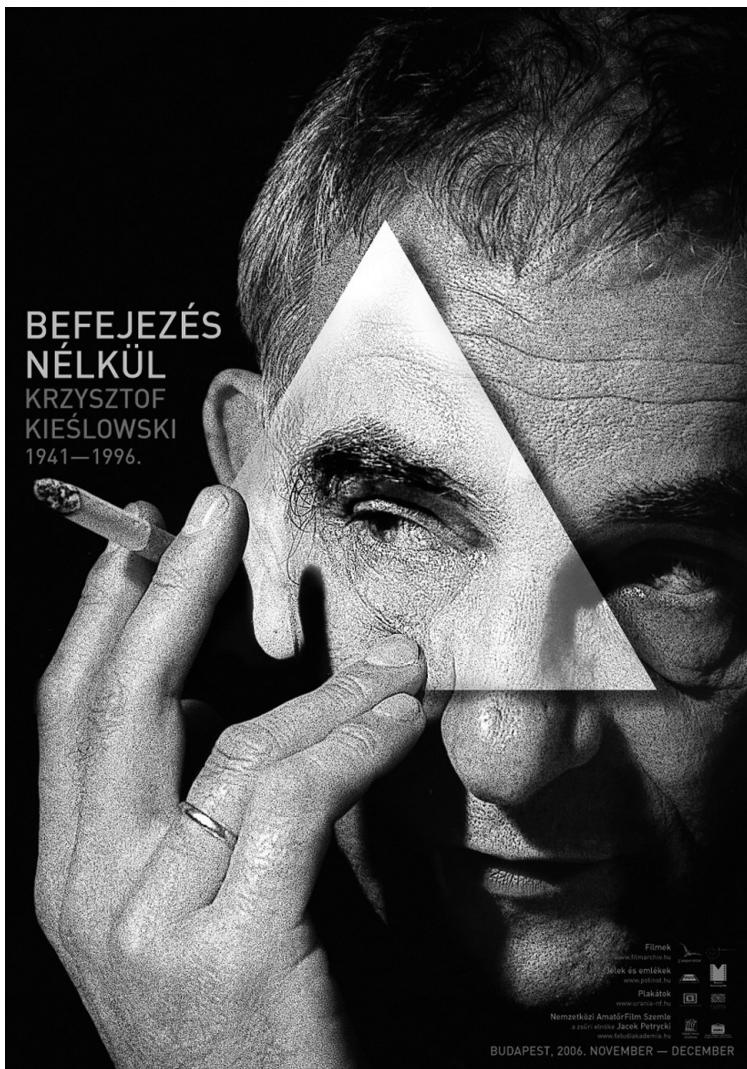
HALÁL (*SMIERĆ*)

Azt álmodom, hogy meghalok.
A távolból nevetést hallok és kiáltozást.
Zsugorodom. Kihunyok. Árnyék közelít mindenfelől.
Mindig azt akartam, hogy a végső órámban legyen velem
egy szerettem.

De nem kell.
A halál olyan erős. Mindenestül tart.
Igen. Isten van. Érzem.

De mennem kell tovább.

ANNA JANKO (1957): költő, író, publicista, kritikus. Szülei is elismert költők. Irodalmi pályája 1977-ben indult, több rangos díjjal jutalmazták. Egyik méltatója szerint ő „a női Rimbaud”.

Wisława Szymborska

NEM-OLVASÁS

(NIECZYTANIE)

Proust életművéhez
a könyvesboltban nem adnak távirányítót,
nem lehet átkapcsolni
egy focimeccsre,
sem egy vetélkedőre, ahol a főnyeremény egy Volvo.

Hosszabban élünk,
de kevésbé pontosan,
és rövidebb mondatokkal.

Gyorsabban utazunk, gyakrabban, messzebbre,
ám emlékek helyett állóképeket hozunk.
Ez én vagyok, valami pasival.
Az ott talán az exem.
Itt mindenki tök meztelen,
úgyhogy valahol biztos a strandon.

Hét kötet – kegyelem.
Nem hagyja magát kivonatolni, meghúzni,
vagy legalább képeken mutogatni.
Régen ment a tévében A bábu című sorozat,
és a sógornóm szerint az is valami Proust.

Egyébként, zárójelben, ki más lehet ilyen.
Állítólag ágyban fekvé írt, éveken át.
Lapról lapra,
korlátozott gyorsasággal.
Mi pedig az ötödik sebességben,
és – kopogjuk le – soha jobban.

A PÉLDA (PRZYKŁAD)

A vihar
éjjel letépte a fa teljes lombját,
kivéve egyetlen levelet,
egy árvát,
hogy egymagában lengjen a csupasz ágon.

Az Erőszak ezzel
a példával bemutatja,
hogy persze –
néha szívesen tréfál a saját örömére.

METAFIZIKA (METAFIZYKA)

Volt, elmúlt.
Volt, hiszen elmúlt.
Az örökké megfordíthatatlan sorrendben,
mert ez a szabálya ennek a vesztes játszmának.
A tanulság banális, nem is érdemes leírni,
hacsak nem egy vitathatatlan tény,
egy tény örökkön örökké,
az egész világmindenségre, amely van és lesz,
hogy valami csakugyan volt,
amíg el nem múlt,
például az,
hogy ma szalonnás galuskát ettél.

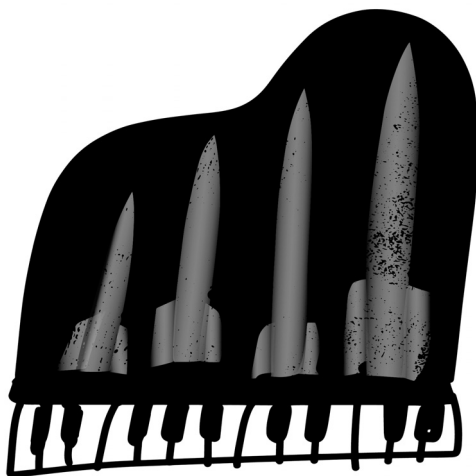
VERMEER
(VERMEER)

Amíg ez a nő a Rijksmuseumból
a festett csendben és figyelemben
napról napra tejet önt
a korsóból egy tálba,
nem szolgált rá a Világ
a világvégére.

Zsille Gábor fordításai

WISŁAWA SZYMBORSKA (1923–2012): költőnő, szerkesztő és képzőművész, 1931-től haláláig Krakkóban élt. 1996 irodalmi Nobel-díjasa. Teljes költői munkássága kevesebb mint négyszáz vers, kilenc kötetbe rendezve.

Большой театр

Adam Zagajewski

HOGY NÉZ KI AZ EMBER
AKINEK IGAZA VAN

(JAK WYGLĄDA CZŁOWIEK KTÓRY MA RACJĘ)

Hogy néz ki az ember akinek igaza van
milyen nyakkendőt visel az az ember
vajon kerek mondatokban beszél-e
vajon rongyos ruhák vannak-e rajta
vajon kilábalt-e a vértengerből kilábalt-e
a felejtés tengeréből vajon a ruháján
ott van-e még a maróan sós víz nyoma
mely korszakból való az az ember
vajon földszínű-e az arca
vajon álomba sírja-e magát miket álmodik
vajon folyton ugyanabban a szobában
kitépett szívvel a falak vajon beszél-e
magában vajon egy öregembertől bérelt
testben lakik-e a nyugtalanság milyen magas
lakbérét fizeti azért a lyukért vajon száműzték-e
és melyik városból vajon a kíváncsiság
űzi őt egyre vajon ez megéri neki
ki a felelős ezért honnan e felt
a kabátján ki áll mögötte
vajon elmondhatnád neki hogy minden
relatív attól függ honnan nézzük
nem tudható valójában mi van
figyeld meg vajon felismered-e
amikor végigmegy az utcán
az agya súlyától görnyedten

TÚZ (OGIEŃ)

A személyiségi jogok egyszerű polgári
védelmezője lehetek, a szabadság szót
a legszokványosabb osztályhatárok nélkül
értem, politikailag naiv vagyok, átlagosan
művelt (a megvilágosodás kurta pillanataiban
ez a legfőbb eledelem), emlékszem lángoló
kiáltványára e tűznek, amely kiszárítja
a tömeg szomjas ajkát, majd elégeti a könyveket,
elszenesíti a városok bőrét, én is daloltam
ezeket az énekeket, tudom, milyen egyszerű
másokkal futni, később egymagam maradok,
a számban hamu íze, és hallom a hazugságokat,
az ironikus hangot, kiáltoz egy kórus,
én pedig megérintem a fejeiket, ujjaim alatt
a hazám domború koponyája, a kemény perem.

JELSZÓ (HASŁO)

Nézd, a te életed is csak
olajjá válik, amelyen bolyong
a hazád skarlátvörös lángja.
Ez az ország, a depresszió, elveszi
ifjúságod, és jelszót csinál belőle,
elragadja a boldogságot, és bánatot ad vissza,
ez az ország, elromlott óra, fekete szalag,
ez az ország, amelyben a lelkeket átadják
megőrzésre, a test pedig senkinek
sem tulajdona, hiszen a halált
előre kifizették, és eljön,

eljön túl korán, hajnalban, sápadt arc,
túl korán, hajnali felhők, túl korán,
imádság, csók, a fegyvertelen fiúk
túl korán halnak, és orchidea helyett
szeptemberi berkenye és hideg köd és
vigasztaló hazugság, és a pokol helyett vodka.

SIMONE WEIL
(SIMONE WEIL)

Életemben nem láttam kommunistát
Az iskolai olvasmányok hősei
szétszóródtak mint a lehulló pántlikák
nagyanyám kalapjáról
aki a lengyel cserkészetet szervezte
A nagy proletár folyóiratok
főszerkesztői átrepültek fölöttem
a fekete mély Volgájukban
A járási forradalmak vezérei
átizzadt gallérú ingükben
amelyet nem szükséges vasalni
útnak indultak keresztet formáló álmuk felé
Antonio Gramsci a Földközi-tengeri börtönben
vérrel írta leveleit az elfeledett
és örökre elveszített barátainak
Simone Weil pedig ez a szent méh
akit elítélt az egyház és a párt
Isten kezébe helyezte magát

Zsille Gábor fordításai

ADAM ZAGAJEWSKI (1945–2021): költő, író, esszéista, az ún. *Új Hullám*, másképpen a '68-as költőnemzedék vezéralakja. 1982-ben Franciaországba emigrált, 2002-ben visszatért Krakkóba, ahol haláláig élt.

Sławomir Majewski

ISTEN SZOLGÁJÁNAK KÉTELYEI
(*DYLEMATY PIOTRA, SŁUGI BOŻEGO*)

A MÁJASHURKA MEGTÖLTVE - STOP - GYERE - STOP -
DÚCOLD ALÁ A PLAFONT - STOP

Ezt ordította a távirat, akár egy elevenen megnyúzott ember. Így hát most tizenharmadik órája gyötrődik egy másodosztályú fürkében egy koszos személyvonaton, amely minden sarki fánál megáll. Egy csaknem üres szakaszban ül: rajta kívül csupán egy szikár, tátott szájjal alvó nyugdíjas nő utazik, és egy elég rossz bőrben lévő kamasz lány, mókusszerű fogakkal és hegyes füllel, amely mögé időről időre hátra-simítja ápolatlan hajfűrtjeit. Szoknyája olyan rövid, hogy az áttetsző nejlonon keresztül igencsak bajos nem megpillantani a bugyiját.

Hőség van. A szerelvényhez nem tartozik büfékocsi, úgyhogy innivalót venni csak a vasútállomások peronjain álló kioszkokban lehet. Pontosabban lehetne, mivel e kioszkokban semmilyen innivalót sem árulnak, helyette viszont tartanak Erosz-ex óvszert, vicclapokat és a Lengyel Egyesült Munkáspárt központi lapját, A Nép Szószékét. A hőség pedig rekkenő.

Na, végre megérkezett! Peron nincs, helyén agyagos föld, itt-ott egymás mellé rakott járólapokkal, a szélén pedig betoncsík, amelyen halálosan beteg csavargók fekszenek. A perontól már nem is kell olyan sokat menni – csak három-négy kilométert egy homokos falusi úton, azután egy röpke sétára be a füledt erdőbe. Egy olyan meredek domb lábánál, hogy Isten mentsen tőle! Fák és tuskók között gyalogol, mohán, páfrányok, gyíkokskák és mindenféle bogyók között. Szuszogva megy, szuszogva kapaszkodik, füttyörészve megy, verejtékét törölgetve. Megáll, leül, rágyújt, feláll, megy, megy, leül, kapaszkodik, megy, és mindjárt végez vele egy szívroham, elpattan az agyában egy ér, vagy belécsap egy villám. Kutakodva néz: cementfal a sudár lucfenyők, jegenyefenyők, vörösfenyők és egy vénséges tiszafa között. Hozsanna! Végre!

- Naaaaaaaaa!

Összeölelkeznek, kezet ráznak, egymáshoz érnek az arcok: az egyik dohányszagú, kétnapos borostával, a másik frissen borotvált, olcsó arcszesztől szagos, ugyanakkor tömjénillatot is áraszt.

A kompót kitűnő, a zugpálinka még kitűnőbb; egy roskatag tiszafa alatt ülnek a lócán, egy gyolcsvászonnal letakart asztalnál. Isznak, egymás szemébe nézve.

– Én erre alkalmatlan vagyok – mondja Paweł atya. – A kurva életbe, én itt meghalok!

– Hah, inkább majd mindjárt megöllek én! Mibe halsz bele? A magányba?

– Ember, ha még csak abba! A magányra felkészítettek a papnevelőben; de itt, a kurva anyjukat, olyan középkori sötétség uralkodik, annyi babona, hókuszpókusz, hogy a magány a legjobb dolog, amivel csak találkozhatasz!

– És ha a püspököd elküldene, hogy karácsonyi dalokat énekelj a vadak között?

Paweł felemelkedik, rágyújt, felkapja a poharat, és egyetlen hajtásra kiissza.

– Éppen a vadak között vagyok! És a legrosszabb az egészben, hogy ezek a mieink, a saját vadjaink!

– Aha! Jól tudjuk: senki sem lehet próféta a saját hazájában?

– Hát ez az!

– Sokan tartoznak a plébániádhoz?

– Meglehetősen. Jönnek a hegyekből, bűzlenek a kátránytól és a sok gombától, és lábszaguk van. Rémálom! Köpködnek, böfögnek, röhögnek. És a mise alatt kártyáznak, el tudod ezt képzelni?

– És ez neked annyira fáj? Ki vagy te – talán Jézus Krisztus? Nem kell keresztre feszíttetned magad, mert nem az a hivatásod. Neked a Szentírást kell olvasnod, feloldoznod, feladnod az utolsó kenetet, esketned, temetned és mind a többit... Hiszen nagyon jól tudod...

– Tudom. De ember: én egy művelt fickó vagyok. Eredetiben olvasom az egyháztanítókat: Ágostont, Vincét és a többieket. Verseket írok! Nekem arra van szükségem, hogy az embertársaimmal érintkezzem, és ne holmi bűdöslábúakkal!

– Na, Clairvaux-i Szent Bernát aztán biztosan nem vagy... Kérvényezd az áthelyezésted!

– Már kérvényeztem. Nem lett belőle semmi. Elutasították.

- Róma döntött, az ügy lezárva?
- Ámen!

Savanyúlevest esznek tojással és kemény, teljes őrlésű lisztből sült rozskenyérrel, azután főételnek főtt krumplit, rántott húst és uborkát. Ó, a legszentségesebb lengyel rántott hús!

A kőből épült templomocska csakugyan nem valami nagy, viszont annál szebb; a sekrestye régi és hűvös. Paweł szobáját pedig első látásra meg lehet szeretni: kiszögellésekbe foglalt ólomüveg ablakok, feszület a falon, ódon tölgyfából készült bútorok; sárgaréz kilincsek, gyertya- és tömjénillat. In nooomine Paaaaatriiiiiis... Ó, ha én ezen a helyen pap lehetnék! Gondolatok és könyvek seregszemléje. Paweł az ágyon ül, lehorgasztott fejjel.

- Nincs erőm, na, nincs erőm... Néha elbizonytalanodom, hogy ne induljak-e egy szoknya után.

- Ugyan, menj már, miféle butaság kerített hatalmába! Hiszen ez egy hivatás!

- Hivatás... Viszont kezd erősebbé válni bennem a fáradtság.

- Hiszen ez pontosan olyan, mint Krisztus megkísértése! Ez nem te vagy, ezt nem te mondod – a környező erdőkben lakó ördög cibál téged kísértésbe!

Paweł felemeli a fejét, és szemrehányón néz.

- Fenéken billentsel? Miféle ördög? Cseszd meg, miféle ördög? Emberek közé vágyódom: tiszta, olvasott, szívből kacagó emberek közé. Tudod, Kierkegaard, Bergson...

- A finn festőnő Tove Jansson, Bergman, pornó és söröcske...

- Á, eredj a fenébe! – mondja Paweł, de mosolyog. Végre!

Kimennek, letelepednek a tiszafa alá, zugpálinkát töltenek.

- Aha, hiszen hoztam neked valamit – mondja, és felemeli a hátizsákot, amely egész idő alatt a fűvön hevert, a lóca mellett. Előhúz egy bájos csomagocskát, amelyet a Balti Napilap egyik példányába csomagolt, lerakja a pap elé, vár. A csomagban két verseskötet, az egyik vékony, a másik vastag. Ujjával a vastagabbikra bök:

- A legjobb költők, illetve te – tiszteletből, fényképpel és életrajzi jegyzettel.

A pap kíváncsian lapozgat.

- Nahát! Maryla... Jurek... Łukasz... Olek... – Boldogan mosolyog. – És itt pedig, látják, hölgyeim és uraim? Én!

Az egyik olvas. A másik teletölti a bögréjét, a domb szélére sétál, arra gondolva: hogyan is történhetett annak idején az Olajfák hegyén. Vagy a Genezáreti-tó partján. Az a kenyér és az a maradék három hal – vagy talán három kosár hal annak a sokaságnak, a hívők tömegének; és a hit csodát művel; s bizony mondom néked: kelj fel és járj; és aki az én Atyám házába akar jutni, az csak rajtam keresztül juthat; és én vagyok az út, az igazság és az élet; s bizony mondom néktek: Atyám, miért hagyta el engem; és bevégeztetett; s azután: Quo vadis?, és írva vagyon, hogy oda megyek, ahonnan te elfutsz... Az egész sokkal egyszerűbben hangzott: visszatérek az én Atyámhoz...

– Ó, egy sas!

Így hát most ott áll: feje fölött egy sas, lába alatt az erdei völgy, a távolban egy fehérségbe burkolózott városka; egy láthatatlan gőzmozdony felhasítja a fekete erdő belét, felhőket eregetve; íme, a füstoszlopok, amelyekkel az Úr utat mutat a civilizáció felé... Hozsánna!

– Ha biztos lennék abban, hogy hozzád hasonlóan a vadak közé kerülök, és nem valami sötét párttitkár irányítása alá egy állami gazdaság félreeső tanyáján, akkor én...

Az asztalnál ülnek, és Paweł félig lehunyja szemét, becsukja a könyvet, majd ujját a magasba emeli.

– Igen, ha biztos lehetnél benne. Akkor képes lennél Istent szolgálni, de csakis az általad elgondolt körülmények között?

– Valahogy így, bizonyára. Érted: pusztaság, csönd, egy arborétum, megpenészedett szent iratok...

– Olyasféle légkör, mint Umberto Eco könyvében, A rózsá nevében?

– Pontosan.

*

Semmi sem hull odafentről, a Nap sem áll meg az égen. Néhány pillanatnyi hallgatás után visszatér a valóság.

– Lakik néhány szemlélődő szerzetes a keleti határvidéken... Afféle középkori maradványok – fűzi tovább a szót Paweł. – Tessék, ez éppen neked való, mintha csak megrendelted volna: hat-tíz fráter ott, ahol valaha több százan éltek...

– Tudom, nemegyszer gondolkodtam erről. Még az érsekségen is tudakozódtam, de...

- De?

- Ismersz, olyan fickó vagyok, aki hűségesen kitart az abszurd dolgok mellett: ha valamibe belevágok, azt eltökélten végigcsinálom A-tól Z-ig, ezért...

- Ezért?

Mély levegőt vesz, kifújja, cigarettára gyújt, hogy időt nyerjen. E rövid szünet után válaszol, a pap szemébe nézve:

- Nem ismerem önmagam annyira, hogy feleletet adhassak az egyszerű kérdésre: mennyi időre?

- Előbb arra a kérdésre adj feleletet: miért?

- Azt már tudom. Valami másra keresem a választ, de nem találok sem a kocsmában, sem az utcán, sem a boltban, sem mások ágyában...

A papban egyszerűen felébred a szimatoló kételkedés; az asztalra könyököl, megtámasztja állát, és az inkvizítorok bronzos, átható tekintetével néz.

- Mire keresed a választ?

- Arra: min múlik, hogy az emberek jók-e. Na, éppen erre a kérdésre.

- Így, általában véve: min múlik?

- Pontosan.

- Na, ez nem egy silány kis kérdés. Bár megválaszolhatatlan. Tudod, ha valami konkrétat kérdeznél...

- Miért, véleményed szerint ez nem konkrét?

- Hát, konkrétan konkrét, de hanyag. Tudod, az, hogy mi a csillagrendszer, a csillag, a bolygó, a víz a bolygón, a ganajtúró bogár és társai, a falevél, na, ez igen, ez mind konkrét. De arra az általános kérdésre, hogy mi a világmindenség, csak általános választ kaphatsz, azzal az útbaigazítással: keresd a csillagrendszerben, a bolygón, a kisbolygón és így tovább, egészen az őszi falevélig, amely megsárgult...

*

A reggel fülledt a templomi szagoktól, az erdő, a kövek és a viasz illatától. A nyitott ablak forró levegőt enged a szobába, benne méhek zsongása, legyeké és még valamié. A fehér mennyezetet bámulja, és tűnődik. S ha mégis? Ha, tegyük fel, megválaszolja a kérdést, hogy mennyi időre: egy hónapra?, egy évre?, tíz évre? Vagy egészen haláláig? Felkel, tovább tűnődik. Talán a fák között, a sírköveket borító

páfránylevelekben ott rejtőzik a korhadtt válasz? Templomok, temetők, ólomüveg ablakok, misekelyhek, oltárok, az őszinte bánat és az álmodozás valamennyi nélkülözhetetlen eleme – mind azt kérdi: milyen úton, Uram? Én vagyok az út. Íme, az én vérem. Rómába, Péter. S bizony mondom néktek: aki a legkisebbet tiszteli, engem tisztel. A sok-sok kétely iszap. Finomra őrölt borostyán izzik a szívek és a fejek tömjéntartójában. A világ jelen alakja mulandó, és csak megváltoztathatatlan lényege marad hátra. Lényege? A Lényeg. Mié? Kié? Querfurti Szent Brúnó. Nursiai Szent Benedek. Assisi Szent Ferenc. Eh, elég volt... Feláll, és kimegy.

Semmiféle emberhalász, semmiféle szikla. Iszapra helyezett alap. Tudom, hogy semmit sem tudok? Lehet. Mindenkinek megvan a maga keresztje. Neked – a miénk. Nekem – a sajátom.

A szombat olyan, mint általában a falusi szombatok: egy átlagos nap, talán unalmasabb kissé a hétköznapioknál, mert megtelik a másnapi édes semmittevés ígéretével. Kedvükre mászkálnak a hegyekben és az erdőkben, a mindenről és a semmiről társalogva. Az egyik a másik terhét hordozza, könnyebbséget szerezve a másiknak. Elvetik a kételyeket, felébresztik az éltető nevetést, megerősítik az alapot, és aládúcolják a bizonyosság leszakadni készülő mennyezetét.

Zsille Gábor fordítása

SŁAWOMIR MAJEWSKI (1955): író, költő, festő, keramikus, nyomdász. Első művei az 1980-as évek elején, a Szolidaritás-mozgalom szamizdat kiadványaiban láttak napvilágot. Két verseskötet és két novelláskötet szerzője.

Krzysztof Gajewski

NÉPI FORDULAT A KORTÁRS
LENGYEL IRODALOMBAN, MŰVÉSZETBEN
ÉS BÖLCSESZETTUDOMÁNYBAN

Érdekes idöket élünk. Nem tudjuk, hogy az áttörés eljövételének érzése valóban annak bekövetkeztéhez vezet-e, de kétségtelen, hogy jelenleg rombolás tanúi vagyunk; rombolásé és újjáépítésé, amely a magán- és a társadalmi élet számos szegmensét érinti. Változnak a kommunikáció, a munka, a pihenés és a szórakozás módjai is. Az újraértelmezés nem kerülte el az irodalom, sem a művészet területét, ahogy a bölcsezzettudományokat sem. A metafizika kritikusi által aláásott platóni *logosz* korunkban porrá hullott, a tudomány pedig mindössze a nyilvános diskurzus egyik résztvevője. Ahogy Jacques Derrida hirdette, a centrum már nem centrum. Ennek köszönhetően pedig hallhatóvá vált a társadalom margójának hangja is, amelyben a nevét következetesen kis kezdőbetűvel író feminista aktivista, bell hooks egykor a radikális lehetőségek terét látta.

A társadalom margóján élők szemszögéből elmesélt történelem egyik úttörője Howard Zinn és az általa írt *Az Egyesült Államok népi történelme* című könyv. E mű azzal kezdődik, hogy Kolumbusz Kristóf „felfedezi” Amerikát. A tengerész bátorságának és az európai civilizáció erejének dicsőítése helyett azonban ötszáz bennszülöttről olvashatunk, akiket Kolumbusz rabságba taszított, és a remélt arany helyett magával vitte őket Európába. Megtudjuk, hogy Kolumbusz és katonái két év leforgása alatt 250 ezer haiti lakos halálát okozták. Zinn Bartolomé de las Casasra hivatkozik, aki 1508-ban érkezett Amerikába, és azt állította, hogy az európai gyarmatosítás során 1494 és 1508 között hárommillió bennszülöttet öltek meg Amerikában.

Zinn megfordítja a perspektívát, amelyben eddig Amerika történelmét írták. A hagyományosan elfogadott diadalmas nézőpont helyett a legyőzöttek és perifériára szorítottak – Amerika őslakosai – szempontjából tárja elénk a kontinens történelmét. Hasonló folyamatnak va-

gyunk tanúi a kortárs lengyel irodalomban, művészetben és bölcsészettudományban is.

Platón *Az állam* című klasszikusában tett állítása szerint a politikai változást mindig megelőzi a zene hangnemének és ritmusának megváltozása. A forradalmat Lengyelországban is a zenészek kezdték el. A R.U.T.A együttes lengyel, ukrán és fehérorosz népi dallamokat dolgozott fel, a hagyományos zenét és szövegeket pedig funk, punk és hardcore környezetbe ültette át. A dalokat a 2011-ben megjelent *Gore – a lázadás és a nyomorúság dalai a XVI–XX. századból* címmel megjelent albumon gyűjtötték össze. Az album számos díjat nyert, és nagy zenei esemény lett belőle. A népdalok szövegei az urak parasztokkal szembeni erőszakoskodásairól, a jobbagyságról, a társadalmi igazságtalanságokról, az igazságért való küzdelem szükségességéről, az erőszakot követő bosszúról, a sérelmekért való megtorlásról szólnak. Íme két kiragadott részlet:

*Szép sorsom, tekints reám,
Rossz úr szolgájára mosolyogj reá!
Munka nálunk a nappal, az éjjel,
Míg az urak, papok dőzsölnek kéjjel,
Csak az udvarban vidám az élet.
Itt az idő felkelni, testvérek,
Ítéletünk tüzes halál,
az Úr javait eméssze hamuvá.*

Valamint:

*Jött az üzenet Bécsből Kassára,
az urak marka tapad már a kaszára,
az uraké a kaszára, az úrnőké a gereblyére,
dolgozatos ti az ördög segedelmével!*

A R.U.T.A együttes *400 év* című dala Bob Marley *400 Years* című dalának feldolgozása. Mindössze a történelmi és földrajzi környezetet változtatták meg – a rabság, a gazdasági kizsákmányolás, az erőszak és a jogtalanság története azonban megdöbbentő hasonlóságot mutat.

Hogy megértsük és helyén kezeljük e művészi gesztus szubverzív erejét, figyelembe kell vennünk, hogy milyen kép él a faluról és a falusiakról a lengyelek társadalmi tudatában. A paraszti származás és a falun élés egyértelmű és pejoratív jelentéssel párosul. „Ez egy falu”, „micsoda paraszt”, ezek a kifejezések a modor, a személyes kultúra és a társasági illem hiányára utalnak. Egy másik népszerű szófordulat a lengyel nyelvben a „paraszti ész”, ez azonban nem teljesen elmarasztaló kifejezés. Bár lassú és nem kifinomult gondolkodásmódra utal, általában a józan ítélőképesség fogalmát (common sense) is párosítjuk hozzá, ebben az értelemben pedig a gyakorlatiasság és a pragmatizmus szinonimájaként használjuk.

A lengyel társadalmi tudatban a faluhoz kapcsolódó dolgok kedvetlenül jellemzésének és megbélyegzésének oka, hogy a nemesi és arisztokrata tudatú vezető réteg uralja a lengyel historiográfiai diskurzust – állítják Adam Leszczyński, Michał Rauszer és Kacper Pobłocki a legutóbb megjelent publikációikban. Lengyelország Közép- és Kelet-Európa többi részével együtt tovább élt a feudalizmus befolyása alatt, mint Nyugat-Európa, ahol már a XVI. században megszüntették a jobbágyságot és az úrbéri rendszert. Feltételezhetjük azonban, hogy ez nem az ottani arisztokrácia nagylelkűségének volt köszönhető, hanem inkább annak, hogy új, sokkal jövedelmezőbb rabszolga- és jövedelemforrást találtak az amerikai, afrikai, ausztrál és ázsiai gyarmatokon. Lengyelországban ugyanakkor a jobbágyságot és az ezzel járó terheket csak az ún. felosztó államok, Poroszország, Ausztria és Oroszország kormányai törölték el a XIX. században. Ismert azonban, hogy Podhalében nem hivatalos feudális viszonyok egészen az 1950-es évekig léteztek. A két világháború közötti Lengyelországban a munkajogot rendszeresen megsértették, és ugyanezt tapasztaljuk ma is. A mai Európában Lengyelország, valamint a többi közép- és kelet-európai ország olcsó munkaerő-tartalékot jelent Nyugat-Európa számára. Érdeklenség, hogy az olyan nagy cégek, mint az Amazon, az Uber vagy a Bolt legújabb vállalatirányítási trendjei szintén a dolgozói jogok és a munka törvénykönyvének marginalizálása felé mutatnak.

A jobbágyság viszonyai és a nagyvállalati munkakultúra közötti hasonlóságot egy színházi rendező, Monika Strzępka művészileg is interpretálta a 2011-ben, Paweł Demirski dramaturgiája alapján bemutatott *Jakub S. nevében* című színdarabban. A jobbágyság korának

gazdatiszti és földesúri szerepeit a bankár és a hiteltanácsadó kapitalista figurái jelenítik meg. A színdarab a kizsákmányolt parasztok és az ún. *multikatonkák* szemszögéből állítja párhuzamba a jobbágyság és a kapitalizmus rendszerét.

Az új nézőpont ellenére a színdarab továbbra is az iskolában tanított hivatalos, formális történelmi narratívát alkalmazza. A galíciai parasztlázadás vezetőjét, Jakub Szelát a törvénytisztelő lengyeleket osztrák manipuláció hatására gyilkoló hóhéreként mutatja be. Strzépka és Demirski feladatot ad a nézőknek, mégpedig azt, hogy mint véreskező hóhérok és népirtások elkövetőinek utódai, nézzenek szembe saját énjükkel. Ahogy ezekből a megfigyelésekből is látszik, a színház jelentősen elmarad a zene mögött az emancipációs törekvések terén, és konzervatív szereplőként jelenik meg. Az említett 2011-es évig tehát csak a R.U.T.A. együttes dalai reprezentálják az újonnan felfedezett népi szemléletet.

Mélyebb elemzést érdemel a kérdés, hogy a lengyel társadalmi tudatban a falu negatív képe miért nem változott meg a Lengyel Egyesült Munkáspárt negyvenéves kormányzása, az 1948–1989 között fennálló Lengyel Népköztársaság idején sem. Przemysław Czapliński a népköztársasági idők tömeges szarmatizmusáról ír. A szarmaták egy legendás törzs, akiktől a lengyel arisztokrácia, az ún. nemesség származtatta magát. A Két Nemzet Köztársasága idején a nemesség volt az egyedüli földbirtokosi réteg. A földművesek, azaz a parasztok semmilyen földbirtokkal nem rendelkeztek. Bérelték a földet a földesuraktól. Mivel azonban készpénzzel sem rendelkeztek, a megművelt föld bérleti díját a földesúrnál dolgozták le a saját eszközeikkel és állataikkal. A földesúrnak általában nem jelentett problémát, hogy kikényszerítse ezt a munkát, ugyanis a birtokain élő jobbágyok felett még bírói hatalmat is gyakorolt. E mechanizmus megfelelő működéséhez szükséges volt a jobbágyság fenntartása, azaz a parasztok röghöz kötése, akik a földesuruk engedélye nélkül nem költözhetek el, de még csak nem is házasodhattak.

Bár számos hasonlóság van az ilyen módon működő lengyel jobbágyság és az amerikai rabszolgaság között, azért vannak igen komoly különbségek is. Míg az Egyesült Államokban a fekete rabszolgák és a fehér rabszolgatartó urak eltérő etnikumokhoz tartozva fizikai megjelenésükben is különböztek egymástól, addig Lengyelországban a kül-

sejüket tekintve semmi sem különböztette meg a parasztokat az uraktól. A történészek feltételezése szerint a szarmata mítosz ezt a hiányzó genetikai különbséget volt hivatott betölteni. A földműveseket, azaz a parasztokat a *cham* megnevezéssel illették. Nem szarmaták voltak tehát, hanem a bibliai Kám leszármazottai. Kámot apja, Noé átokkal sújtotta, amely szerint utódai örökké szolgasorban maradnak. A *cham* szó a mai lengyel nyelvben erősen pejoratív jelentéstartalmú, és szívesen használják sértésként. Olyan személyt jelent, aki a legalapvetőbb viselkedési normákkal sem bír, nincs benne együttérzés és tisztelet mások iránt. Jelenleg is folyik a vita arról, hogy a szót sértővé minősítsék és beszüntessék használatát a nyilvános diskurzusban a társadalmi osztályok közötti kirekesztő volta miatt, hasonlóan az amerikai *N betűs szóhoz*.

A II. világháború befejezése és a Lengyel Népköztársaság létrejötte után, a Lengyel Egyesült Munkáspárt kormányai alatt többsikű ideológiai munka zajlott. Egyrészt folyamatos megbélyegzésnek volt kitéve a falu és a falusi lakosság, akiket műveletlen, könnyen irányítható, életképtelen és önállótlan embereknek mutattak be. Másrészt a PRL mégis igyekezett támogatni a népiességet, amire már a neve is kötelezte. Ez azonban egy sajátosan átalakított és befogadói, sőt világi rétegek széles köreinek elvárásaihoz igazított népiesség volt. Ezt a jelenséget legjobban a Mazowsze népi ének- és táncegyüttes története igazolja, amelyet Paweł Pawlikoski *Hidegháború* (2018) című filmjében a filmvászonon is bemutatott. Azonban mindkét, a népiesség kategóriáját érintő, eltérő típusú ideológiai munka a népiesség egzotikumává válását és megbélyegzését eredményezte. Ez volt az az elem, amelyet Czapliński tömeges szarmatizmusként jellemezett. A demokratizálódásnak nem az elit réteg tömegek szintjére süllyesztésével kellett volna megtörténnie, hanem éppen ellenkezőleg, a tömegeknek kellett volna elsajátítaniuk az elit attitűdjeit. A Lengyel Népköztársaság minden állampolgárának joga volt magáénak tekinteni a szarmata kultúrát, divattá vált a polgári lakások vadásztrófeákkal és az állítólagos nemesi ősök portréival való díszítése. A Munkáspárt nacionalizálta és közhasználatúvá tette az arisztokrata attitűdöt. Ez azonban a népi perspektíva végső elvetése és a „négy száz esztendőnyi” sérelem és kizsákmányolás emlékezetből való kitörlése árán történt meg. A népköztársaság idején a jobbagság történelmi problémáját elbagatellizálták azáltal, hogy

banálissá tették, és a nemzeti történelem legunalmasabb részeként kezelték. Ezeket figyelembe véve a R.U.T.A. együttes művészi megközelítése kiemelkedő szubverzív erejével tűnik ki. Feltételezhető, hogy ez volt az első lökés, amely elindított egy lassan mozgó lavinát.

Ebbe az irányzatba illeszkedik Radek Rak *Mese a kígyószívűről, avagy Jakub Szela második szava* (2019) című, Nike-díjjal jutalmazott regénye is. Ismét feltűnik az 1846-os galíciai felkelés vezére, Jakub Szela alakja. Szela története ezúttal egy fantasy inspirációjául szolgál, amely azonban meglehetősen hitelesen tartja magát a történelmi tényekhez is. A regény reálisan festi le azt az abszolút hatalmat, amelyet a földesúr gyakorolhatott a parasztjai felett. A lengyel földesurakat kegyetlennek és hajthatatlannak ábrázolja, akiknek alakja azonban a parasztok számára személyes példaként és törekvéseik céljaként jelenik meg. A parasztlázadás későbbi vezére egyáltalán nem akarja megváltoztatni a világot és minden paraszt sorsát jobbá tenni, csak a sajátját – úr szeretne lenni. A regény bemutatja az autonómia hiányát a parasztok életében, akik a lengyel urakkal is csak az osztrák felbujtás hatására szálltak szembe. A paraszti agresszió véres, kegyetlen, hátborzongató módon jelenik meg. Azt mondhatjuk tehát, hogy a galíciai felkelés a regényben konzervatív, az iskolákban oktatott módon lett bemutatva, a népies szemléletmód néhány elemével. A hagyományos lengyel nomenklatúra ezt a *rabacja* szóval illeti, amely a német *rauben*, azaz *rabolni*, *fosztogatni* jelentésű szóból származik. A lengyel iskolai tankönyvek nem galíciai felkelésnek nevezik ezt az eseményt, hanem az erősen pejoratív jelentéstartalmú *mészárlás* szót használják. A parasztok felkelése a végső fegyveres vereség ellenére sikeresnek bizonyult. A történészek szerint ugyanis ez vezetett Galíciában a jobbágyság végleges eltörléséhez, illetve a Habsburg Birodalom területén is az 1848-as a jobbágyszabadításhoz.

Radek Rak regénye, úgy tűnik, az univerzális regény ambícióival bír. Ezen állítás bizonyítására az egyik narrációs elemet idézhetjük. Mégpedig azt, hogy a regény főhőse, Jakub Szela öntudata átváltozik a rajta uralkodó földesúr alakjává. A hóhér és az áldozat szerepe így azonosul, és egymással elegyedve működik, mint egyfajta *jin* és *jang* – ellentmondásosan, de egymás nélkül nem létezve. Ez egy meglehetősen népszerű narrációs elem a fantasztikus irodalomban és általában a fantasyk világában. Ebben a regényben azonban azt eredményezi, hogy

a parasztlázadást de facto a földesúr vezeti, a legyőzött földesúr pedig tulajdonképpen a paraszt. A *qui pro quo* motívum alkalmazásának hatására a paraszti hős aktív szerepe tovább gyengül.

A vizuális művészeteknél sem hiányoznak a népi fordulat jelei. A képzőművészetben a népi irány legjelentősebb képviselője jelenleg Daniel Rycharski, aki a Krakkói Szépművészeti Akadémia elvégzése után hazatért szülőfalujába, Kurówkóba. Alkotásaiban identitástudati játékot folytat, saját személyében összekapcsolva a képzőművészt, a falusit, a hívő katolikust és a homoszexuális férfit. Művészetében a népi irányzat a queer irányzattal keveredik. Ez a queer azonban meglehetősen atipikus, ugyanis a hitben, a hagyományokban, a katolikus lelkiségben és a rusztikus környezetben gyökerezik. Rycharski katolicizmusa népi jellegű és természetközeli. Szeretettel és elfogadással van minden létező iránt, ami némileg a ferencesek szemléletére utal. A művész falusi street artban alkot. A falu lakóinak kérésére a gazdasági épületeket és buszmegállókat a legendák szerint a környék erdeiben élő, képzeletbeli hibridállatok képeivel festette ki. Kiselejtett mezőgazdasági gépekből pedig valóságos gépkertet hozott létre. A falu által rendelkezésére bocsátott 1300 négyzetméteres területen megalkotta a *Kápolna galéria* elnevezésű installációt. 2011-ben, a jobbagyság eltörlésének százötvenedik évfordulója alkalmából egy nagy, fémhajlítással készült kaput alkotott. 2015-ben felállította a *Parasztok emlékművét*, amely egy mozgatható alkotás. A paraszt ülő alakja egy pótkocsira állított, négy méter magas emelvényen látható. A művész állítása szerint inspirációul Albrecht Dürer XVI. századi parasztháborút megörökítő grafikája szolgált.

(...) Rycharski 2019-es *Félelmek* című alkotása a kereszt témáját viszi tovább. Akkor Rycharski egy egész keresztterdőt állított fel. A rikító színekre festett keresztteken szögesdróttal rájuk erősített ruhák lógnak, amelyek tulajdonosai falvakban lakó, üldözésnek kitett LMBTQ-személyek. 2021-ben Łukasz Ronduda és Łukasz Gutt játékfilmet forgattak, amelynek történetét Daniel Rycharski élete és művészete ihlette.

Adam Leszczyński lengyel területen úttörőnek számító, 2020-ban kiadott *Lengyelország népi történelme. A kizsákmányolás és az ellenállás története. Az uralkodás mitológiája* című, terjedelmes munkájában népi szemszögből járja végig és írja meg Lengyelország történelmét a

középkortól a reneszánszon, a XVII. és XIX. századon, a II. Köztársaságon és a Szolidaritáson át szinte egészen a jelenkorig. A jobbágysággal járó teher a középkorban nem volt túl nagy, általában évente néhány nap munkát jelentett. E terhek a XVI. századtól azonban elkezdtek növekedni, vagyis pontosan akkor, amikor Nyugat-Európa megkezdte Amerika, Afrika és Ázsia gyarmatosítását. Hasonló folyamat ment végbe Lengyelországban is, amely a gazdagság, a földek és szolgák után kutatva egyre mélyebben hatolt Ukrajna területébe. Leszczyński a régi lengyel irodalomból vett példákon mutatja be, hogyan kezdődött el a parasztság mint réteg szimbolikus megbélyegzése. A Lengyel Köztársaság rendi berendezkedésének alapja a már említett szarmata mítosz volt, amely szerint a lengyel arisztokrácia, azaz a nemesség és a földbirtokosok a szarmatáktól származtak. A megbélyegzés szimbolikus művelete abban áll, hogy a parasztokat előre kidolgozott és megszilárdított sztereotípiák alapján ábrázolják, ebből pedig a lengyel irodalmi művek is kivették részüket. A parasztok lusták, nem túl intelligensek, infantilisek, felelőtlenek és annyira életképtelenek, hogy az arisztokrata földesúr nélkül létezni sem tudnának. Ugyanakkor a parasztot erősnek, nagy munkabírásúnak és magas fájdalomküszöbvel rendelkezőnek ábrázolják. A sztereotíp értelmezés szerint a parasztokat a fent említett tulajdonságok különböztették meg a nemesség képviselőitől. Ezek a sugalmazott biológiai különbségek természetesen a nehéz fizikai munka és a földesurak által a parasztokkal szemben alkalmazott szigorú testi fenytések legitimálását szolgálták.

A lengyel bölcsészettudomány elmúlt tíz évében jelen van a használatban lévő értékrend, az irodalmi és művészi normák revíziója és megváltoztatása, összefüggésben a népi, alulról építkező, demokratikus, régi-új szempont felfedezésével. Ez a fordulat és vele kapcsolatosan az irodalmi, művészeti és historiográfiai értelmezés megváltozása azt eredményezi, hogy új fényben látunk jól ismert dolgokat. Más szemmel nézünk a lengyel irodalom remekműveire. Felismerjük, hogy Władysław Reymont a *Parasztok* című művében egy hegemon és paternalista nézőpontot mutat be. Ez különösen jól látható, ha a művet összevetjük Reymont feltételezett ihletőjével, Emil Zola *A föld* című művével. Elengedhetetlen a lengyel irodalmi kánon felülvizsgálata, amely talán arra is választ ad, hogy a diákok miért nem szeretik annyira az iskolai kötelező olvasmányokat.

Ebbe a revizionista irányzatba illeszkedik Olga Tokarczuk Nobel-díjas regénye, a *Jakab könyvei* is. Egyes kritikusok a könyvet Sienkiewicz trilógiájára adott válasznak – amely mű a szarmatizmus kulturális apoteózisa – és Lengyelország történelmének elmesélésére tett alternatív kísérletnek tartják. A revízió már elkezdődött, és megszülettek az első remekművei. Reméljük, hogy ez a lengyel irodalom helyzetének javulását, a lengyel iskolai oktatás szintjének emelkedését és az olvasás népszerűségének növekedését fogja eredményezni.

Dávid Ferenc fordítása

Marek Jerzy Minakowski – Rafał Smoczyński

A NYOMTATOTT OSZTÁLY: MUNKAJEGYZETEK A LENGYEL ÉRTELMISÉGRŐL ÉS A KULTURÁLIS TŐKÉRŐL

BEVEZETŐ

A XIX–XX. századi európai társadalmak rétegződésének főáramú elemzése általában a marxi vagy weberi osztálykategóriákra épít, amelyek a nyugati nemzetek, különösen Anglia és Németország gyors iparosodásának kontextusában keletkeztek. Az osztálystruktúrát alakító fő tényező – eszerint a klasszikus megközelítés szerint – a termelőeszközök tulajdonjoga volt. Különösen a marxi megközelítés állította, hogy a földművelő korszakból az iparosodás korszakába történő fejlődés, aminek során az arisztokrácia helyét a polgárság vette át uralkodó osztályként, elkerülhetetlen. Azonban a marxista szerzők gyakran elismerték, hogy az Elbától keletre élő társadalmak, beleértve a lengyel agrártársadalmat, egyszerűen nem feleltek meg ennek a diagnózisnak, egyszerűen azért, mert „alulfejlettek” voltak. Tanulmányunkban a kelet-európai elitek fejlődésének alternatív vizsgálati vonalát követjük, amely inkább a kulturális tőke forrásainak (pl. oktatás, informális családi hálózatok, műtárgy-gyűjtemények) meghatározó szerepére helyezi a hangsúlyt, amelyek Kelet-Európa periferikus fejlődésének okán nem kevésbé voltak fontosak a helyi elitek státusz-helyzetének kialakításában, mint a gazdasági tőke. Itt a témának a Rafał Smoczyński és Tomasz Zarycki által korábban (2017) elkezdett tárgyalását folytatjuk, akik új keretet javasoltak a lengyel nemesség fejlődésének megértéséhez a XIX–XX. századok fordulóján, aminek során a hatalmi központ vidékről, ahol a nemesi birtokok a XIX. század előtt voltak, átköltözött a városba, ahol az értelmiség működött. Ez a folyamat nagyobb léptékben a II. Lengyel Köztársaság (1918–1939) idején zajlott, de szembetűnően észlelhető volt már a XIX. század közepétől, majd pedig folytatódott az „igazi szocializmus” (1945–1989) korszakában is, amikor az állami alkalmazottként dolgozó értelmiség működött uralkodó osztályként.

Az értelmiség nem hivatalosan mintegy nemzetvezetői pozícióra tett szert a lengyel társadalomban azáltal, hogy kulturális tőkeforrásaikat (pl. oktatás, társadalmi áldozatkészség, a szabadság ethosza, és a társadalmi igazságosság harcosai) a hegemon szimbolikus tőke státusára váltották, ami meghaladta rétegi korlátaikat (Janowski 2008). Más szóval, sajátos értékeik, érdekeik, politikai stratégiáik és céljaik egyetemessé váltak és általánosan úgy tekintették ezeket, mint a kíváncsú polgári minta jegyeit, amelyet másoknak követnie kellene osztálybeli helyzetüktől függetlenül. Ezt a regionális sajátosságot három fő történelmi tényező határozta meg. Legelőször a XX. század előtti lengyel agrártársadalom függése a nemesi elittől, amely – weberi szóhasználatból – a hagyományos (megbecsültség) becsület-státuszt részesítette előnyben. A XIX–XX. századok során lassan eltűnő nemességből kiemelkedő értelmiség megörökölte feudális nemesi elődei néhány jellegzetes vonását. Másodszor a polgárság gyenge helyzete Kelet-Európában, amelynek nem sikerült egy megbecsült társadalmi réteg pozícióját elérni és akként szerepelni a szélesebb társadalmi képzeletvilágban. Harmadszor Közép- és Kelet-Európában a gazdasági tőke felhalmozását (vagy egyáltalán megőrzését) hátráltatták a XX. század politikai és gazdasági felfordulásai (háborúk, forradalmak, lakosság-cserék, határmódosítások), amelyek viszont paradox módon elősegítették a kulturális tőke meghatározó szerepét a társadalmi hierarchiában (Zarycki 2008). Az ellensúlyozó mechanizmusok egyike tehát magában foglalta a gazdasági tőke kulturális (vagy társadalmi) tőkévé válását, amit nem könnyen lehet elkobozni, és határokon túl is vihető (feltéve, ha a hordozója emigrálhat). Ez az egyik oka annak, hogy a lengyel értelmiségi elit körében az oktatást szilárd tőkének tekintették, ami gyakran hatékonyabb befektetésnek bizonyult, mint a sérülékeny anyagi javak. A következő nemzedékeknek átadható kulturális tőke felhalmozásának szükségessége (pl. oktatási képzettség) mélyen átitatta a lengyel kultúrát, amint ezt több empirikus tanulmányban is kimutatták (Smoczyński 2019).

Ebben a tanulmányban szeretnénk kitágítani ezt a vizsgálati irányvonalat, kimutatván, hogy az iskolázottság mellett más aspektusok is bizonyíthatják a kulturális tőke jelentőségét a lengyel értelmiség társadalmi státusához a XIX. század közepétől kezdve. Nevezetesen, azt kívánjuk igazolni, hogy a lengyel társadalomban a kulturális tőke

forrásai – mint például a kommunikációs eszközökhöz való hozzáférés – fontossággal bírtak a vezetői pozíciók újraalkotásában. Nem szabad elfelednünk, hogy a kulturális tőke ugyancsak hozzájárulhat a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásához. Bár a lengyel értelmiséget a XIX. és XX. századok demokratikus eszményei alakították, tőke alapú ethosza ugyancsak hozzájárult a társadalmi egyenlőtlenségek állandósulásához. Ez természetesen nemcsak lengyel jelenség, a bourdieui szociológia felhívja a figyelmünket, hogy a társadalmi tőkével ellentétben, ami viszonylag rövid idő alatt felhalmozódhat a közösség tagjai között, a kulturális tőke felhalmozódása általában hosszabb időt követel (Bourdieu 1986). Mi több, bizonyos lényegi kulturális készségek nem pótolhatók a korai családi szocializáció befejeződése után. Lengyel környezetben, a XIX. századtól kezdődően az értelmiségi családi szocializáció volt az az életkori időszak, amikor a konvencionális nyelvi készségek, az iskolai képzettség, az informális viselkedési mód és a megkülönböztető magatartásmódok kialakultak, mint értelmiségi életviteli sajátosságok. Más osztályok esetében ezek a szokásbeli magatartásformák általában hiányoztak és ez a veszteség, más tényezőkkel (pl. gazdasági) együtt, hozzájárult az osztálybeli egyenlőtlenségek állandósulásához.

A XIX. SZÁZADI LENGYELORSZÁGI IPAROSODÁS „KÍNAI ÚTJA”

A késő középkor óta Lengyelország a világ munkamegosztásában a gabona és fa-ellátás szerepét viselte. 1505-ben a földtulajdon az örökletes nemességre korlátozódott. A földtulajdon volt a gazdasági tőke felhalmozásának fő módja, és az állami birtokban levő föld politikusoknak való bérbe adása a társadalmi státus és a szántóföld-birtoklás összekapcsolásának fő tényezője. De mindez a XIX. század második felében megváltozott. Míg a késő 1850-es években a *Mezőgazdasági Társaság* a Lengyel Királyságban még mindig a fő politikai erőnek számított, hatvan vagy hetven évvel később az uralkodó osztálybeli családokban születettek boldogok lehettek, ha még mindig birtokolhatták örökletes birtokaik maradványait. Sokan közülük, akik meg szerették volna őrizni társadalmi státusukat, városba kellett hogy költözzenek. Elemzésünk a XIX. századi Európa kulcsterületén kezdődik: a hajdani Lengyel Királyságban. A Lengyel Királyság ipari fejlődése bizonyos aspektusokban előrevetíteni látszott a késői XX.

századi Kína fejlődési útját. Valójában inkább az olcsó munkaerőt és új piacokat kereső nyugati vállalkozások (vagy nyugat-európai vállalkozók) Oroszország nyugati tartományaiba való költözése zajlott. A kortársak nem hagytak ugyan ránk átfogó szociológiai adatokat erről, azonban két Nobel-díjas lengyel író: Henryk Sienkiewicz (*A Polaniecki család*) és Władysław Reymont (*Az ígéret földje*) részletes elemzését nyújtották a korai lengyel kapitalizmusnak. Mindkét esetben a hajdani lengyel nemesség tagjait látjuk, amint idegenekként ébrednek a saját országukban vállalkozásokat működtető német, zsidó, svájci, francia vagy akár angol tőkések között. Több szempontból is hasonló dinamikákat lehetett megfigyelni a kommunizmus bukása nyomán az 1989 utáni Kelet-Európában, amikor a külföldi pénzügyi befektetés volt a legfőbb elindítója a keleti társadalmaknak a fejlett kapitalista piacokhoz való felzárkózásához. Érdekes módon, a nemesség és a felemelkedő értelmiség helyzetének nem jelentett hatékony versenytársat az új polgárság a XIX. század közepén Lengyelországban, ugyanúgy, ahogy 1989 után sem hanyatlott le a lengyel értelmiség hegemon helyzetére. Annak ellenére, hogy a kelet-európai térségre elkezdődött a gazdasági tőkére támaszkodó elitek felemelkedése, mégis, ahogy Gil Eyal, Szelényi Iván és Eleanor Townsley (1998) kimutatták, a gazdasági források nem szervezték át jelentősen a kulturális tőkére épülő uralkodó társadalmi logikát, különösen Lengyelországban és Magyarországon. A kulturális tőke még mindig az uralkodó hivatkozási alap a lengyel társadalmi elit társadalmi játszmáiban, ami egyébként jellegzetes helyzet a középponti európai rendszertől függő fél-periférikus kelet-európai országokban. (Zarycki 2014).

A versailles-i szerződés megszűntével, 1918-ban megalakult a Második Lengyel Köztársaság. Az oroszországi kommunista forradalom és az 1920-as lengyel–bolsevik háború elvágta a keleti piacokat, ami gyökeresen megváltoztatta a gazdaságot. A háborúk utáni helyzet, és az azt követő nagy gazdasági válság következtében az állam a gazdaság fő játékosává emelkedett. Az új lengyel állam köztisztviselői gyakran azoknak a külföldi befektetőknek a helyébe léptek, akik a XIX. század végén Łódź, Varsó, Białystok vagy Białá (ma Bielsko-Biala) gyárait építették. Ez az értelmiség-hegemónia folytatódott ekkor, amennyiben ezen osztály tagjai voltak többnyire az állami intézmények alkalmazottai.

*A NYOMTATOTT (VAGY PUBLIKÁLÓ) OSZTÁLY: AKIK HOZZÁ-
FÉRTEK A KOMMUNIKÁCIÓ ESZKÖZEIHEZ*

Szándékunk az, hogy feltérképezzük a lengyel elit fejlődését 1850–1939 között a kulturális tőke mérhető, új formái használatának tekintetében. A kulturális tőke tipikus szociológiai mérése magában foglalja például egy adott család iskolázottsági szintjét, az általa birtokolt kulturális műtárgyakat, ebben a tanulmányban azonban inkább a nyomtatott sajtóhoz való aktív hozzáférésre összpontosítunk, mint a fentebb említett mutatókra. Más szóval, úgy próbáljuk meg feltérképezni a lengyel értelmiségi elit helyzetét, hogy megszámloljuk azokat a személyeket, akiknek a neve könyvek és újságok lapjain megjelent. Szándékosan eltekintünk itt azoknak a személyeknek a számbavételétől, akik földeket és gyárakat birtokoltak, akiket szokásosan az elit képviselőinek tartanak.

Az említett korszakot a írástudás gyors növekedése jellemezte. A Lengyel Királyságból frissen besorozott katonák körében az írástudás aránya 15% volt 1874 és 1883 között, 27,5% volt 1890 és 1898 között, és 37,2% volt 1905-ben. 1897-ben a kilenc évnél idősebb teljes lakosság 41%-át tették ki azok, akik tudtak írni és olvasni [*Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa, 1914, 304 p.]. 1921-ben a frissen újraalakult Lengyel Köztársaság egész területén az írástudás aránya elérte a 61,8%-ot [*Rocznik statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 1929*, Warszawa, 1929, 619 p.]. Ezeket az adatokat kivetítve láthatjuk, hogy míg a vizsgált időszakunk kezdetén (1850) alig egy kisebbség (mintegy 10%) tudott írni-olvasni, a második világháború kezdetére (1939) már a társadalom mintegy kétharmada. De ez csupán a sajtóhoz való passzív hozzáférést jelentette. De itt most bennünket nem azok érdekelnek, akik tudtak olvasni, hanem akiket olvastak, és akikről írtak: arról az osztályról, amelynek aktív hozzáférése volt a nyomtatott sajtóhoz.

Úgy véljük, hogy a növekvő iskolázottság hozhatta létre az új kiváltságos osztályt. Az olvasni tudó emberek növekvő száma támaszhatta a közlők osztálya iránti igényt. Kutatásunkban azt a hipotézist kívánjuk ellenőrizni, hogy az új kiváltságos osztály a régi tehetős osztályok: a nemesség, a polgárság és az értelmiség (hivatalnokok) átalakulásának az eredménye. Azt szeretnénk megvizsgálni, hogy ki

publikált, és milyen társadalmi származással rendelkeztek a közlő személyek. Azt is vizsgáljuk, hogy a közlők valóban egy külön, szoros hálózatban összekapcsolódó osztályt képeztek-e, amely létrehozott egy öntudatos, modern, tanult társadalmi osztályt – a kulturális tőke forrásaira támaszkodó értelmiséget.

OPERACIONALIZÁLÁS: A GYÁSZJELENTÉSEK

Több lehetséges módja van annak, hogy meghatározzuk a „nooszféra uralkodó osztályát”. Ezek lehetnek újságírók, könyvek szerzői, sajtómágnások, vagy olyan személyek, akiknek a neve megjelenik az enciklopédiákban. Ezrével lehet számolni őket. Például a leghíresebb lengyel életrajzi szótár, a *Polski słownik biograficzny* (aminek közlését 1935-ben kezdték, és az A-tól a T kezdetéig tartalmazza a családneveket) 8647 neves (említésre méltó) személyt sorol fel, akik 1849 és 1939 között hunytak el.

E kutatásban szeretnénk a lehető legmesszebbre kitolni vizsgálatunk határait. Érdekes lenne összegyűjteni mindazokat a személyeket, akik közöltek bármit is, bármilyen formában. Vagy mindazokat a személyeket, akiknek a neve a nyomtatott sajtóban bármilyen formában megjelenik. Sajnos, a legtöbb sajtócikket és hirdetést név nélkül közölték. Van azonban egy olyan nyomtatott forma, amely eléggé közel állónak tűnik igényeink kielégítéséhez, és még ezen felül is van néhány érdekes sajátossága. Ez nem más, mint a gyászjelentés.

Egyes családok, ha egy családtag elhunyt, gyászjelentést tettek közzé egy újságban, hogy értesítsék erről a családot és a barátokat. Ez csak akkor működhetett, ha mind a küldőfél, mind a címzett hozzáférhetett ugyanazokhoz a kommunikációs eszközökhöz. Különösen akkor, ha a közlő fél elég vagyonos volt ahhoz, hogy megjelenési felületet vásárolhasson egy újság hasábjain, vagy pedig eléggé érdekes (a társadalom vagy legalábbis a szerkesztők számára fontos) ahhoz, hogy ilyen megjelenést ingyen biztosítsanak neki.

A keresleti oldalon pedig a példányszám az, ami fontos. A gyászjelentések fő szerepe az volt, hogy az embereket a temetési szertartásra vagy a megemlékező misére hívják, általában egy vagy két nappal későbbi időpontban. A gyászjelentések közlésének akkor volt értelme, ha feltehetőleg elég barát és családtag el tudta olvasni, hogy idejében megváltoztathassa programját egy-két napon belül.

A legnagyobb lengyel napilapoknak 1850 körül napi 2000-es példányszáma volt. 1935-ben az *Ilustrowany Kurier Codzienny* lapnak 236 000 példánya fogyott naponta, míg a *Kurier Warszawski* napilapot 42 000 példányban nyomtatták (Eugeniusz Rudziński, *O koncernach Prasy Czerwonej I IKC 1926–1939, Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 7/1, 1968, p. 147–161.) A közölt gyászjelentések száma azonban nem függött össze egy adott lap forgalmával. Inkább a „nyomtatott osztály” helyi hagyományaihoz és egy-egy újság szerkesztői gyakorlathoz kötődött.

Körültekintő vizsgálat után hat újságot választottunk ki, amelyek a főbb lengyel városokat képviselik. A vezérlő elv az adott újság folyamatos megjelenésének időszaka, valamint a közölt gyászjelentések száma volt. A kiválasztott újságcímek a következők:

- Varsó: *Kurjer Warszawski* [Varsói Hírmondó] 1821–1939;
- Poznań: *Dziennik Poznański* [Poznańi Napilap] 1859–1939;
- Krakkó: *Czas* [Az Idő] 1848–1939;
- Krakkó: *Ilustrowany Kurjer Codzienny* [Napi Képes Hírmondó] 1910–1939;
- Vilnius: *Słowo* [A Szó] 1922–1939;
- Kijev: *Dziennik Kijowski* [Kijevi Napilap] 1906–1918.

A legfontosabb központ, ami nem került bele a mintába, az Lwów (Lemberg). Azonban legfőbb lapja, a *Gazeta Lwowska* [Lembergi/Lwóvi Újság] nagyon kevés gyászjelentést közölt, más újságok pedig túlságosan rövid ideig jelentek meg. Később további címekkel lehet bővíteni a vizsgálati mintát. Azonban már ez a fenti újságlista is mintegy 1 034 000 oldalt jelent. Jelenlegi kereteink nem tettek ennél többet lehetővé.

Habár a *Kurier Warszawski*ban 1821 és 1861 között megjelent gyászjelentéseket összegyűjtötte már Andrzej T. Tyszká (*Nekrologi Kuriera Warszawskiego 1821–1939*), figyelembe kell vennünk, hogy csak 1845 után kezdtek ezek a nekrológok modern gyászjelentésekként kinézni: egy bekezdés vagy egy külön szövegdoboz egy személy számára. Ezért a jelenlegi vizsgálatunkban nem összpontosítunk arra, ami 1845 előtt jelent meg.

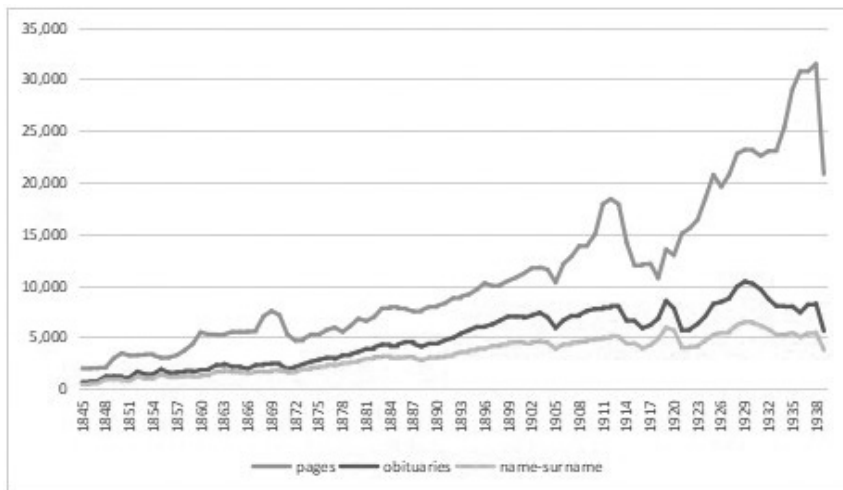
Az alábbi táblázat a megjelenés éveinek számát (1845 és 1939 között), az oldalszámot, a fellelhető gyászjelentések számát, és a gyászjelenté-

sek címenkénti átlagszámát mutatja évente. Az (évekre lebontott) részletes adatokat az 1. mellékletben mutatjuk be:

Cím	évek	oldalak	gyász-jelentések	gyjel./év
<i>Kurjer Warszawski</i>	95	542 604	393 879	4146
<i>Czas (Krakkó)</i>	92	146 045	19 028	207
<i>Dziennik Poznanski</i>	81	164 560	32 830	405
<i>Dziennik Kijowski</i>	13	12 289	2 046	157
<i>Ilustrowany Kurjer Codzienny</i>	30	138 787	15 245	508
<i>Słowo (Vilnius)</i>	18	30 136	3 913	217
Összesen	95	1 034 421	466 941	4915

1. táblázat. A megjelenés éveinek száma (1845 és 1939 között), oldalszám, gyászjelentések száma, és a gyászjelentések címenkénti átlagszáma évente.
(Forrás: saját számítások)

Az összes oldalszám és a gyászjelentések össz-száma az 1. ábrán látható.

1. ábra. Az elemzett újságok összoldalszáma (felső vonal), a gyászjelentések (középső vonal) és az egyes teljes nevek: keresztnév, családnév száma (alsó vonal) egy adott évben (az 1939-es év szeptember elején véget ér).

(Forrás: saját számítások)

Jól látható a *Kurjer Warszawski* különleges helyzete. 1918 előtt, a vizsgált időszakban gyakorlatilag nem volt országos napilap Lengyelország orosz felében Varsón kívül. Ezért a varsói újság az orosz Lengyelország minden részét lefedte. Más napilapok is működtek még Varsóban a vizsgált időszakban, de egyik sem jelent meg folyamatosan. Lehetséges volna még más varsói újságokat is elemezni (különösen a *Gazeta Warszawska* / *Gazeta Polska* napilapokat), de ez nagyon megnövelné a varsói sajtó túlsúlyát más vidéki újságokkal szemben az így létrejövő adatbázisban, ezért úgy döntöttünk, hogy ezeket későbbre halasztjuk.

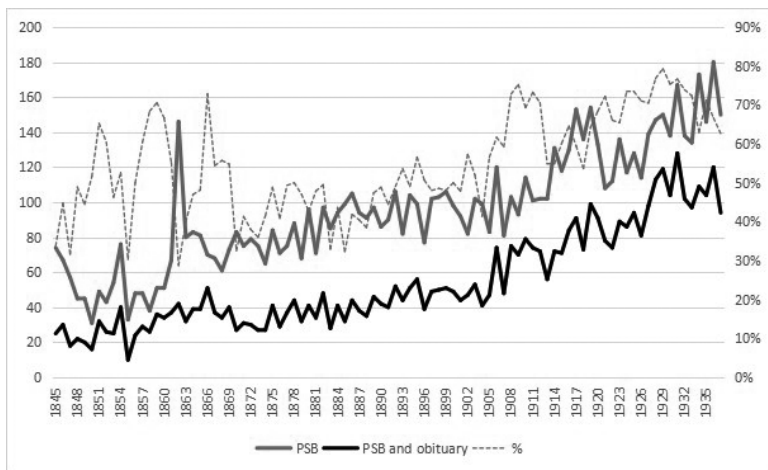
Összegezve, a kiválasztott címek alatt több mint 4500 egyedi teljes nevet – családnév, keresztnév – találtunk az 1900-as évben, és ez a szám csak keveset nőtt azután, 1929-ben ért el egy majdnem 6500-as csúcst. Ez a szám hasonló az évente az ország minden egyetemén végzett hallgatók évenkénti összesített számához (5220 az 1931/32-es tanévben a *Mały Rocznik Statystyczny* 1935. kimutatása szerint).

1935-ben megjelent a *Lengyel Életrajzi Szótár* első kötete. Ezt a betűrendben összeállított munkát a Lengyel Tudományos és Bölcsészettudományi Akadémia (PAU/PAN) publikálja a lengyel történelemben számottevő személyek legalaposabb életrajzi szótáraként. Eddig (2021) több mint 28 000 életrajzot tartalmaz az A-tól T-ig terjedő családneveket átfogva. A *Lengyel Életrajzi Szótár* (PSB) hatalmas és szakmailag sokrétű szerkesztői munkacsoportja, valamint az új életrajzi cikkek gondos és átlátható előkészítése garantálja, hogy a szócikkek listája tükrözi a *Lengyel Életrajzi Szótárban* szereplő személyek valós helyzetét (együttes gazdasági, kulturális és társadalmi tőkéjét). (Minakowski 2016)

A következő ábra összehasonlítja a *Lengyel Életrajzi Szótárban* szereplő szócikkek számát egy adott évben azoknak a személyeknek a korábban bemutatott ábrán szereplő számával, akiknek gyászjelentése jelent meg. Láthatjuk, hogy az utolsó 30 évben (1909-től 1938-ig, kivéve az 1914–1920 közötti háborús éveket) a megjelent gyászjelentések 70%-a olyan személyekről szólt, akiket később méltónak tartottak, hogy önálló szócikkkel szerepeljenek a *Lengyel Életrajzi Szótárban*. A korábbi időszak (1845–1908, kivéve az 1863–1864-es januári felkelést) átlaga 49% volt.

A *Lengyel Életrajzi Szótárban* 9246 személyt írtak le, akik 1845-től 1939 augusztusáig hunytak el. Közülük 5379 személynek (58%) már legalább egy gyászjelentését megtaláltuk az adatbázisunkban. Ez olyan kérdéseket vet fel, amelyekre a következő kutatásunkban kereshetjük a választ: a) vannak-e más olyan újságok vagy egyéb nyomtatásban megjelent anyagok, ahol az adatbázisunkból hiányzó „leendő életrajzi szótári hősökről” írtak életük során vagy röviddel haláluk után; b) találunk-e olyan közös tulajdonságokat, amelyek azokat az „életrajzi szótári hősöket” együttesen jellemzik, akikről nem írtak a sajtóban elhalálozásukkor (véltetően olyan személyek, akik csak hosszú idővel haláluk után kaptak elismerést); c) előrelátható-e számunkra, hogy valakinek a halálakor a gyászjelentésében leírt érdemeket a jövő történészei elismerik.

Mindent összevetve, az adatbázis jelenlegi formájában is elég sok adatot kínál Lengyelország társadalomtörténetének vizsgálatára: életrajzi és genealógiai adatokat a legtöbb személy esetében, akiket az akadémiai történészek (a *Lengyel Életrajzi Szótár* szerzői) érdekesnek tartottak.

2. ábra. A *Lengyel Életrajzi Szótár* szócikkei azokról a személyekről, akik egy adott évben haláloztak el (felső folytonos vonal), azoknak a személyeknek a száma, akik gyászjelentéssel rendelkeznek az ismertett adatbázisban (alsó folytonos vonal) és az utóbbiak aránya az előbbieket körében (szaggatott vonal, jobb tengely).
(Forrás: saját számítások)

Érdekesebb lenne azonban megvizsgálni az ellenkező irányt: a gyászjelentések mekkora része foglalkozik olyan személyekkel, akikről később a *Lengyel Életrajzi Szótár* szócikkei írnak, vagy olyanokról, akik a Szótárban leírt személyek közvetlen családjához tartoztak. Ez rámutatna, hogy a „nyomtatott felület” mekkora területét foglalták el azok, akik az „ország elitjének” számítottak.

Határozzuk meg először, kik tartoznak a „*Lengyel Életrajzi Szótár* körébe”:

a) minden olyan személy, akinek szócikke van a *Lengyel Életrajzi Szótárban*;

b) az a) pontba tartozók minden szülője, gyereke, házastársa;

c) a b) pontba tartozók minden szülője, gyereke, házastársa, pl. az a) pontba tartozók unokái, testvérei;

d) a c) pontba tartozók minden szülője, gyereke, házastársa, pl. az a) pontba tartozók dédszülei, vagy sógornői, vagy az a) feleségének nagyszülei.

Kutatásunk folyamatban van. Sok évbe telik, amíg befejezzük. Jelenleg azonban azt látjuk, hogy a 474 256 adatsor (egyedi 'személy-gyászjelentés' párosítások) közül 104 430 a „*Lengyel Életrajzi Szótár* körébe” tartozik. Ez azt jelenti, hogy ha egy újság egy oldalán öt gyászjelentést látunk, akkor ebből legalább egyet olyan személynek szenteltek, aki méltóvá lett, hogy szócikket írjanak róla a „*Lengyel Életrajzi Szótárban*”, vagy egy ilyen személy közeli családjához tartozik.

Egy másik narratívát is fel lehet vetni és tárgyalni itt, mégpedig azt, hogy a lengyel Életrajzi Szótárt eredetileg mintegy „családi krónikának” szánhatták (még ha tudat alatt is), amely nemcsak egyes híres embereket ír le, hanem inkább a szerzők érdekes családi-rokoni és baráti körét, ezen felül egy adott társadalmi csoport kulturális dominanciájának megőrzésére szolgáló eszköz is lehetett.

3. ábra. Előzetes eredmények, amelyek azt mutatják, hogy egy évben hány gyászjelentés felel meg a Lengyel Életrajzi Szótár körében szereplő személyeknek (azok a személyek, akik később helyet kaptak a szótárban, valamint közelebbi családtagjaik).

(Forrás: saját számítások)

A kezdeti időszakot (1861-ig) már lefedtük korábbi kutatásunkban (Minakowski 2017). Az 1861 és 1862 közötti feltűnő különbség (36% és 23%) azt sugallja, hogy a végső eredményeket legalább 50%-os arányban kell igazítani (ezért előreláthatólag, ha 1893-ra ez az arány 29%, akkor az valójában 45% is lehet).

A „nyomtatott osztály” tehát leginkább úgy érthető, mint azok az egyének, akiket az akadémiai történészek fontosnak tartanak, ezek családjai, továbbá egyéb olyan személyek, akiknek státusát még meg kell határozni. Minden bizonnyal, a gyászjelentések nem képezik a társadalom véletlenszerű mintáját. Az még eldöntendő, hogy a nyomtatott osztály és a társadalom többi része közötti rés merev és világos volt-e (mint például a nemesség és a parasztság között), vagy pedig rugalmas és könnyen átléphető.

A KUTATÁS FOLYTATÁSA

Az ismertetett kutatás egy folyamatban lévő munka. Jelenlegi fázisában a gyászjelentésekben szereplő összes személy elhalálozásának dátumát és életkori adatait olvassuk. Mellesleg, ez egy olyan eszközt is biztosít, amellyel összeköthetjük mindazokat az eseteket,

amikor egy adott személy számos gyászjelentéssel rendelkezik (például az évenkénti megemlékező gyászmisék hirdetései).

Jelen pillanatig Marek Jerzy Minakowski (aki az e tanulmányban bemutatott adatbázis kutatást végzi) le tudta szűkíteni az adatbázisban szereplő összes személyek számát 273 000 külön egyénre. Az összes (nem különválasztott) említések száma a gyászjelentések teljes számában 473 000, az egyedi névpárok, családnév, keresztnév száma pedig 176 000. Előrelátható tehát, hogy a hat újságcím alatt a vizsgált időszakban megjelent gyászjelentésekben említett személyek össz-száma körülbelül 220 000 ($\pm 10\%$).

A gyászjelentések gyakran tartalmaznak további adatokat is az elhunyról vagy a megemlékezett személyről. A legizgalmasabbak a társadalmi státust leíró kulcsszavak, mint például a foglalkozásnevek, ingatlan birtokok, szervezeti tagság stb. Ugyanígy az olyan kulcsszavak, mint az egyetemi professzor özvegye, ingatlanbirtokos fia stb. A kulcsszavak összesített adatbázisa lehetővé tenné az eliten belüli mozgások mélyebb elemzését.

Az újságok minden lapszáma keltezve jelent meg. Ezek a dátumok lehetővé teszik az összes gyászjelentés pontos keltezését. Még ha az elhalálozás napja nincs is pontosan megadva, ismeretes legalább a *terminus ante quem*. Ez viszonylag megkönnyíti a kérdéses személy elhalálozási bizonyítványának fellelését, amely viszont a maga során általában részletes adatokat nyújt az elhunyt családjáról. Megtalálhatjuk sírhelyeiket és megkísérrelhetjük az egész család hálózatát, ahhoz hasonlóan, ahogy Minakowski tanulmánya leírja *Kurjer Warszawski* 1821–1891 közötti évfolyamaiból kibontható családi hálózatokat.

KÖVETKEZTETÉSEK

A „nyomtatott osztály” megfelelő operacionalizáló fogalomnak tűnik a késő XIX. és kora XX. századi közép-kelet-európai elit (felső osztályok) leírására. Bepillantást enged a nagy társadalmi egyenlőtlenségekbe a gazdasági, társadalmi, kulturális tőke eloszlása terén. Lehetővé teszi, hogy figyelemmel követhessük az elit változásait. Ami korábban csupán intuitív megérzés volt, most már számszerűsítve mérhető és grafikonokban ábrázolható.

A Varsóban, Poznanban, Krakkóban, Vilniusban, Kievben és környékükön élő társadalom piramisszerűen látszott felépülni. Legtöbben

parasztnak voltak, általában írástudatlanok, akiknek nem volt lehetőségük, hogy megtalálják családnévüket a nyomtatott sajtóban. Adatbázisunkban az 50 leggyakoribb vezetéknev között egy -dzki, három -cki, a maradék 46 pedig -ski végződésű. Más szóval, a „nyomtatott osztály” 50 leggyakoribb vezetékneve közül mind az 50 úgynevezett „nemesi családnév”, a német „von ...” vagy a francia „de ...” előtagú (a magyar -y / -i végződésű – ford. megj.) névformák megfelelői. A leggyakoribb lengyel családnév, a „Nowak”, amelyet 2003-ban Lengyelország polgárainak 0,53%-a viselt, az adatbázisunkban szereplő gyászjelentések mindössze 0,06%-ában fordul elő.

A paraszti többség hátrányos helyzetben volt, de az idegen kisebbségek nagy előnyben részesültek. Míg a jelenlegi Lengyelországban a lakosság csupán 1,45%-a rendelkezik a német -er végződéssel, a gyászjelentésekben ez a vezetéknev 4,45%-ot képvisel. Míg ma a lengyel lakosság családnéveiben a francia „-ou-” alig 0,017%-ban van jelen, a nyomtatott osztály 0,14%-a használt „-ou-” kettőshangzót tartalmazó vezetékneveket.

Azonban egy ilyen kezdeti sejtés, hogy a nyomtatott osztály elsősorban nemesekből és idegenekből állt, túlságosan felületes. A társadalmi piramis csúcsának több oldala van: a régi gazdag családok, akik próbálták megtartani földbirtokaik maradványait, az úgazdagok, akik a kereskedelemből és az iparból építették fel vagyonukat, a pályafutásuk során idegen birodalmak szolgálatában dolgozó hivatalnokok, valamint a művészek és bölcsészek, akik maguk is gyakran éheztek, ám végső soron ők „uralták a nemzet lelkét”. A legfontosabb számunkra levonható következtetés: mindezek a csoportok szoros kapcsolatban álltak egymással, és tagjaik minden irányban átlépték a társadalmi sorompókat. Kivételt képez a csendes paraszti többség, amely számára ezek a korlátok nagyon nehezen voltak átljárhatók.

IRODALOMJEGYZÉK

Bourdieu, P.

1977 *Outline of a Theory of Practice*. Trans. R. Rice. Cambridge, Cambridge University Press.

1986 *The Forms of Capital*. In J. E. Richardson (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood Press, 241–258.

- Eyal, G., Szelényi, I. and Townsley, E.R.
1998 *Making Capitalism Without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-communist Central Europe*. London, New York, Verso.
- Grabski W. (ed.)
1914 *Rocznik statystyczny Królestwa Polskiego*, Warszawa.
- Janowski, M.
2008 *Narodziny inteligencji 1750–1832*. Warszawa, Wydawnictwo Neriton.
- Minakowski, M. J.
2016 *Modelowanie rozkładu kapitału ekonomiczno-społeczno-kulturowego poprzez genealogię masową*, *Przeszłość Demograficzna Polski*, 38.
2017 Sieć społeczna wokół Kuriera Warszawskiego na podstawie jego nekrologów z lat 1821–1861. *Przeszłość Demograficzna Polski*, 39, 209–251.
- Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej*, 1929, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej.
- Rymut, K.
2003 *Słownik nazwisk używanych w polsce na początku XXI wieku*, Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- Smoczyński, R., Zarycki, T.
2017 *Totem inteligencji. Arystokracja, szlachta i ziemiaństwo w polskiej przestrzeni społecznej*. Warszawa, Scholar.
- Smoczyński, R., Fitzgerald, I., Zarycki, T.
2017 Social Distance Practices among Polish Migrants in the UK. *Ethnic and Racial Studies* 40. (6) 951–968.
- Smoczyński, R.
2018 „Rethinking the role of the intelligentsia habitus in the case of Polish workers in the north of England”, *Polish Sociological Review*, 3. (203) 375–389.
- Tysza, A. T.
2001–2007 *Nekrologi „Kuriera Warszawskiego” vol. I–III*, Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy.
- Zarycki, T.
2008 *Kapitał kulturowy. Inteligencja w Polsce i Rosji*. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
2014 *Ideologies of Eastness in Central and Eastern Europe*. London, Routledge.

Hubbes László Attila fordítása

Kovács István

A BARÁTSÁG ANATÓMIÁJA.
FEJEZETEK A MAGYAR–LENGYEL
KÖZÖS TÖRTÉNELEMBŐL

– *részlet* –

*A KELETI ORSZÁGRÉSZ ELSZAKADÁSA – IZABELLA KIRÁLY-
NŐ ERDÉLYBEN*

Izabellának és udvarának 1541. szeptember 5-én kellett elhagynia Budát. Magával vihetette a Szent Koronát. Mivel a törököknek minden lóra szükség volt, két hétbe telt, míg az ökrösszekerek eljutottak a Szapolyai-birtokok egyikére, az Erdélyhez közeli Lippára. Az elhagyott vár ridegsége pontosan tükrözte a váratlan vendégek lelkiállapotát. Izabella, már Krakó közelsége miatt is, szívesebben költözött volna az ekkor Szapolyai kezén lévő Kassára, de ehhez a szultán nem adta beleegyezését, mint ahogy azt is megtiltotta, hogy fiával együtt visszatérjen Lengyelországba.

Izabella 1542 nyarán Gyulafehérváron a püspöki palotában rendezte be udvarát, s igyekezett – a lehetőségek között – folytatni a Budán megszokott, királyi előkelőségekre jellemző életvitelt. Ennek tetemes költségei miatt is összeütközésbe került királyi helytartójával, György baráttal, aki kincstartóként minél gyorsabban igyekezett rendbe hozni Erdély és a hozzá tartozó részek szétzilálódott pénzügyeit. Többé-kevésbé sikerrel. Ő lett a három részre szakadt Magyar Királyság legtevékenyebb politikusa, akit Buda elvesztéséért gyötrő lelkifurdalása is gyors, határozott cselekvésre serkentett. Hozzá csak a Ferdinánd oldalán működő Nádasdy Tamást lehet hasonlítani, aki ekkor országbíróként és országos főkapitányként működött, míg tizenkét évvel később a Magyar Királyság nádoraként a XVI. század egyik legkiemelkedőbb magyar politikusának bizonyult.

1541 decemberében egy táborba került mindkét politikus. Fráter György kezdeményezésére ugyanis az erdélyi Gyalu várában Ferdinánd és Izabella képviselői között megállapodás született, amely megegyezett

a váradi egyezség tartalmával. Vagyis kimondta, hogy Ferdinánd alatt egyesítik Magyarországot, s a Szapolyai család ezért méltó kárpótlást kap. Noha ez nem talált kedvező fogadtatásra a környező udvarokban (szándékától Bona is el akarta téríteni, s leveleiben Hürrem szultána is arról győzködte Izabellát, hogy ne hagyja el a frissen kapott birtokát), minden arra mutatott, hogy az egyezség ezúttal kivitelezhető. Addig is a megváltozott körülmények között meg kellett szervezni Erdély és a hozzá kapcsolódó keleti országrész kormányzását. 1542 januárjában a marosvásárhelyi országgyűlés elismerte Izabella királynő és fia uralmát a részükre biztosított országrész fölött, Fráter Györgyöt nevezte ki a királynő és fia helytartójává. A Magyar Királyság nyugati szomszédai az oszmán fenyegetettséget érezve ezúttal gyorsan és energikusan cselekedtek. Az osztrák, cseh, sziléziai rendek összefogásával s a birodalom hathatós támogatásával, magyar segélycsapatokkal megerősítve 1542 késő nyarán 50 000 fős keresztény had vonult Buda visszafoglalására. Főparancsnokuk a Zsigmond első házasságából származó Jagelló Hedvig férje, Joachim II. Hektor volt, akiről azt tartották, hogy véres kardot még nem látott, vörösboros kupát viszont naponta. A fővezér tehetetlensége már az ostromzár kezdetekor átragadt a hadseregre, amely hétszeres túlerőben volt Pest török védőivel szemben. A szultán minden várakozását felülmúló végeredmény: a had majdhogynem harc nélküli elvonulása és szétzúllása volt. Ennek hírért Izabella anyja, Bona királyné meglelégedéssel fogadta, aki a gyalui egyezséget Ferdinánd követe szerint a rá jellemző dühkitöréssel hátrította el: „Inkább vesszen el Izabella a fiával együtt vagy legyen a törökök túszá, minthogy Ferdinánd békés úton jusson Magyarország birtokába.”

Ferdinánd pesti kudarcának hírére 1542 decemberében az erdélyi rendek újólal megerősítették, hogy Izabella királyné és II. János Zsigmond választott király alattvalói. Elfogadták legfőbb uruknak a szultánt, akinek évi tízezer arany forint adót tartoztak fizetni. Hogy bíztak-e a szultán ígéretében, mármint hogy János Zsigmondot, ha a nagykorúságot eléri, Magyarország trónjára ülteti, kétséges. Az Erdélyi Fejedelemség kialakulását megelőző keleti Magyar Királyság kiépítésének kezdete immár politikai valóság volt.

A szultánhoz természetesen eljutott a gyalui egyezség híre, mivel azt az erdélyi országgyűlés is jóváhagyta 1542 nyarán. Hogy egyértelmű

helyzetet teremtsen, 1543-ban hadjáratot indított meghódolt magyarországi területeinek kitágításáért: ennek során elfoglalta Pécsét, Esztergomot, Székesfehérvárt, Tatát. Buda és Pest megszűnt török határváros lenni. A következő évben Visegrád, Nógrád és Hatvan is a birtokába került. A Habsburgok nem áltathatták tovább felszabadítási ígéretekkel magyarországi híveiket. Az oszmánok jelenléte Magyarország középso, „lány részein” megdönthetetlen bizonyosság lett.

Mohács, majd később Buda tragikus sorsa hamar visszhangot vert a Visztula mentén és még hosszú évtizedeken át meghatározta az ottani értelmiségi körök gondolkodást. A magyarországi események ugyanis baljós figyelmeztetésül szolgáltak a lengyelek számára. A jeremiádák között olyan szövegek is találhatóak, amelyeket a Lengyelországban biztos menedékre lelt (és a gazdag polgárok támogatását élvező) magyarok írtak. „*Pannonii exemplo discite quaseo meo*”, vagyis: „Tanulj az én pannóniai példámon” – írta a svájci származású bártfai Valentinus Ecchius (Walenyt Eckiusz), krakkói diák. Elégiája a Pannoniae luctus című antológiában jelent meg, amely nemzetközi irodalmi (és politikai) vállalkozás eredményeként a Wietor gondozásában látott napvilágot 1544-ben.

Valószínűleg már 1541-ben megjelent az *Ének a magyar föld gyászos megszállásáról és leigázásáról*, vagyis *Cantio de Hungaria occupanta* címmel. Szerzőségét a bochniai Klerykának nevezett Stanisław Gąsiorowskiak tulajdonítják. Budát latinul írt elégiában siratta el Klemens Janicki, a korai reneszánsz kiváló lengyel képviselője. Az 1542-ben kiadott poémát Öreg Zsigmond udvari orvosának, a magyarországi származású Johannes Antoninus Cassoviensisnek ajánlotta, aki 1526-ban hagyta el Kassát és telepedett le Lengyelországban:

*Igen, jó Antalom. Búsulsz, mert a török
Magyarhont uralja, rabláncra verve
A hazád, s anyja fekete halma fölött
Ha nem a fiának, sírni ki másnak kelljen?*

A reneszánsz irodalom kiváló kutatója, Waldapfel József kiemeli, hogy „a közvélemény szempontjából fontosabb és jellemzőbb tények is említhetők. Ilyen elsősorban éppen a század legfőbb publicistájának, Orzechowskiaknak a lengyel politikai irodalom kezdetéül emlegetett irata

s annak rendkívüli sikere”. Az első ilyen irat *Könyvek a lengyel földek török elleni vonulásáról* (1543) címmel jelent meg, s szerzője arra figyelmeztet benne; ha a török Magyarországgal végez, nem fogja vissza a Lengyelországgal kötött szerződés, s Észak-Európa meghódítására tör. A veszély elhárítására Lengyelországnak kell egy nemzetközi keresztes had élére állni. Stanisław Orzechowski másik, *Török út Zsigmondhoz, Lengyelország királyához* (1544) címmel közzétett beszéde is Magyarország sorsának példájával inti egységre és buzdítja az oszmánok elleni harcra a lengyeleket. E politikai iratokat nyomban lefordították lengyelre és külföldön is kinyomtatták. Hogy valójában mennyire hatottak? „Az ügy bonyolult volt – világít rá Jerzy Ziomek, a lengyel reneszánsz irodalom kutatója –, egy ilyen keresztes hadjárat a Habsburgok és Róma érdekében állt. [...] Másrészt a lengyel udvar politikai érdekei is figyelembe veendők, amely diplomáciai úton igyekezett kiiktatni a Nemesi Köztársaság és Törökország közötti konfliktus veszélyét, és elvetette az idejétmúlt keresztes hadjárat ötletét, amely csak a Habsburgok malmára hajtaná a vizet.”

AZ ERDÉLYI ESEMÉNYEK KRAKKÓI VISSZHANGJAI

1543-ban Krakkóban olyan eseményre került sor, amely a Porta figyelmét is felkeltette. Zsigmond Ágost, aki tizenhárom éve volt a lengyel–litván állam társuralkodója, feleségül vette Ferdinánd Erzsébet nevű lányát, II. Ulászló unokáját. Az eljegyzés már az 1533-ban tartott poznańi konferenciának is tárgya volt. A cseh–magyar király ebből az alkalomból egy értékes ajándékot csináltatott a tizenhároméves Ágostnak. Egy rendkívül mives páncélzatot, amely az innsbrucki Jörg Seusenhofer fegyverkovács műhelyében készült. Hogy kit illetett a reprezentatív viselet, a mellvértén elhelyezett két betűből álló monogram igazolja: *E* és *S* (Elisabetha, Sigismundus). A történészek nem rendelkeznek arról adattal, hogy a felbecsülhetetlen értékű páncélzat valaha is Lengyelországba került volna. Tény, hogy az 1933-ban született döntőbíróági határozattal II. Lajos állítólagos páncélzata a bécsi fegyvergyűjteményből a budapesti Nemzeti Múzeumba került. Hat évvel később Bruno Thomas, a kiváló fegyverszakértő megállapította a gyermekpáncélzat igazi eredetét. Ma e kiállítási tárgy a Wawel királyi vármúzeumának gyűjteményét ékesíti, mivel Magyarország 2021 februárjában Lengyelországnak ajándékozta.

Mivel Zsigmond Ágost voltaképpen második-unokahúgát vette el feleségül, a frigyhez a pápa előzetes engedélyét is ki kellett járni. Bona királynő eleve ellenezte a Habsburg-család tagjával kötött házasságot, de képtelen volt azt megakadályozni. Más véleményen volt Öreg Zsigmond, aki nemcsak hogy megszerette menyét, de „a Béccsel fennálló jó viszony megtartásának következetes híve volt”. Mivel a törökök is fontosnak tartották a lengyel–litván állammal fennálló béke megőrzését, a szultán csak a krími tatárokat szabadította Podóliára – figyelmeztetésül. Izabella szoros kapcsolatot tartott a szüleivel, s többször hangot adott szándékának, hogy elhagyja Erdélyt. Nem kapott rá biztatást. Az 1545-ös piotrkówi szejm szerint egy ilyen vállalkozás a Konstantinápolyval való jó kapcsolatot aláásta volna. Izabella így bátyja, Zsigmond Ágost tizenöt napig tartó esküvőjén se vett részt; négy aranyozott erdélyi serleget és más kincseket küldött neki nászajándékkul. Az epilepsziában szenvedő Erzsébet két év múlva meghalt. Mivel már előtte híre ment, hogy Zsigmondot a válás gondolata foglalkoztatja, felesége halála a két dinasztia közötti kapcsolat megromlásához vezetett.

Izabella királynő az 1540-es években egyre kevésbé tudta elviselni, hogy helyette helytartója, Fráter György uralkodik. A barát mintha semmibe vette volna az 1543 februárjában a kolozsvári országgyűlésnek az ország és a királyné hatalmának alkotmányos biztosításáról hozott végzését, amely kimondta, hogy „minden tisztség és tisztségviselő, maga a helytartó úr, és a többiek is mind a királynétól és fiától függenek, úgy hogy az ország minden privilégiumát és szabadságát, amelyeket a magyar uralkodók adtak, sértetlenül tartsák meg, és az ország minden ügyét a királyné kormányozza a mellé rendelt tanácsosok segítségével.” Fráter György és a királyné közötti ellentéteket elsősorban a helytartó-kincstartó takarékosági intézkedései robbantották ki. Izabella ugyanis gyulafehérvári udvarát királyhoz méltón akarta berendezni és működtetni. Ennek fedezetét azonban György barát nem biztosította számára, holott az ország kincstára nem szűkölködött. Az özvegy királynénak szinte minden dukátért közelharcot kellett vívnia Fráter Györggyel.

Az oszmánok sikeres hódításai miatt 1544-től már az Erdélytől nyugatra fekvő tiszántúli vármegyék is a Szapolyaiak pártjára keltek, és a tordai országgyűlésen kijelentették, hogy a keleti országrészhez

csatlakoznak. Ezek a vármegyék alkották azokat a magyarországi részeket, amelyek 1571 után a kialakuló Erdélyi Fejedelemséghez kapcsolódtak. Fráter György az 1540-es években mindvégig arra törekedett, hogy a keleti és nyugati országrészeket Ferdinánd uralma alatt egyesítse. Rájött ugyanis, hogy János király özvegye és a gyermekkirály gyengék ehhez, és ahhoz is, hogy az ország egészét megvédjék az oszmán-török hódítókkal szemben. Úgy vélte, erre csak a Habsburg-dinasztia lenne képes, ezért náluk kell védelmet és támogatást keresni.

A NYÍRBÁTORI EGYEZMÉNY MEGKÖTÉSÉIG VEZETŐ ÚT

1547 tavaszán több olyan eseményre került sor, amelynek következtében a német–római császár beválthatta volna Magyarország felszabadítására vonatkozó, két évtizede hangoztatott ígérését. Március utolsó napján meghalt V. Károly legengesztelhetlenebb ellenfele, I. Ferenc francia király, április 24-én pedig döntő vereséget mért a birodalom ellene szövetkezett protestáns fejedelmek hadaira. Így a hátbatámadás veszélye nélkül felvonulhatott volna az oszmánok ellen. Ehelyett június 17-én Drinápolyban öt évre szóló békét kötött Szulejmán szultánnal, anélkül, hogy a szerződésben egy szót is ejtettek volna Erdélyről. A Habsburg fél abba is belement, hogy a Magyar Királyság területeinek birtoklása fejében évi 30 000 arany adót (ajándékot?) fizessen a szultánnak, s 3000 aranyat a mindenkori nagyvezírnek.

A Magyar Királyság mindkét területén elkeseredést váltott ki a „drinápolyi paktum”. A korszak egyik legkiválóbb kutatója, a lengyel szakirodalmat is jól ismerő, korán elhunyt Barta Gábor néhány mondatba sűriti a drámát: „Ferdinánd király magyar tanácsosai kétségbeesve kérték a béke szentesítésének megtagadását: »Az eddigi hosszabb fegyverszünetek mindig nagy kárára voltak az országnak, mert a török a béke ürügye alatt csak arra törekszik, hogy míg a magyarok fegyverüket leteszik, lassanként annál könnyebb szerrel hatalmába ejtse az országot. A nemzet bátorságát és erélyét a húszévi balszerencse sem törte meg, s most sem kíván mást, mint hogy a császár és a király egyesült ereje által támogatva, komoly harcban szabadítsa meg magát a török zsarnokságtól.«”

Izabella, aki nemegyszer fenyegetőzött, hogy fiával együtt visszatér a Lengyel Királyságba, 1548 őszén magának Ferdinándnak vetette fel, hogy milyen feltételekkel távozna Erdélyből. Kezdeményezése kapcsolatban lehetett azzal, hogy apja, I. Zsigmond 1548. április 1-jén meghalt, s bár a trónnak Zsigmond Ágost személyében megvolt a törvényes örököse – (jóllehet Zsigmondnak volt még egy idősebb fia is, aki titkáráként szolgált nála, de az házasságon kívül született) –, a lengyel politikai életben meghatározó szerepet játszó, de a nemesség által gyűlölt Bona Sforza királynő leánya jelenlétével akarta erősíteni pozícióját. Fráter György ennek tudatában állt elő Ferdinándnál az időszerűvé tett gyalui szerződés megvalósításával. A három évvel korábban megözvegyült Zsigmond Ágost is felajánlotta, hogy közvetít volt apósa, Ferdinánd, és húga, Izabella között. Bizonyos fokig közvetítő szerepben érkezett 1549 tavaszán Erdélybe Andrzej Zebrzydowski, krakkói kanonok, Rotterdami Erasmus tanítványa, Bona királyné személyi káplánja, majdani krakkói püspök, aki előbb Váradon tárgyalt Fráter Györggyel, majd májusban Izabellánál is tiszteletét tette Gyulafehérváron. Tekintélyét jelezheti, hogy 200 lengyel katona alkotta a kíséretét. Kifejezetten jól érezte magát a királyné udvarában. Magával ragadták az erdélyi dalok és táncok. Nem úgy, mint az ifjú váradi püspököt, a magas egyházi tisztségét egyébként soha be nem töltő Forgách Ferencet, aki megbotránkozva jegyezte fel Izabelláról: „Zenében, táncban, egyetlen gyönyörűségében nagy kedvét lelte, s nem átalította akármelyik udvari emberével táncba menni.”

A királyné a mostoha körülmények ellenére is az itáliai reneszánsz szellemét törekedett meghonosítani gyulafehérvári udvarában, s kezdeményezője volt a lengyel és a magyar nemesek közötti kapcsolatfelvételnek. Korának ismert és művelt embereivel vette magát körbe. Titkára volt Verancsics Antal, aki Krakkóban, a lengyelországi erasmista körökben is otthonosan forgott. Jó barátja volt a Bona bizalmasaként és Zsigmond követeként Magyarországon is többször megfordult nagy-lengyelhoni fősztarosztá, Andrzej Górka, korának kiváló történésze s egyben a lengyel térképészet atyja, Bernard Wapowski, s a számos lovagi tornában diadalmaskodó királyi pohárnok, Jan Tarło. Verancsics volt az, aki rá tudta venni az 1544-ben Vilnából Izabella udvarába érkezett orvost, Blandrata Györgyöt, hogy maradjon Erdélyben.

A drinápolyi béke nyomán kialakult helyzet politikai és lélektani szempontból egyaránt megkönnyítette Fráter György dolgát, aki már a rendek beleegyezésével küldött Augsburgba követséget, hogy V. Károly császár és Ferdinánd király birtokba vehesse a keleti országrészt. A császár azonban nem kockáztatta a drinápolyi békét. A magára maradtan vonakodó Ferdinánd egy év elteltével hozta meg a döntést. Az 1549 szeptemberében Nyírbátorban megkötött egyezségről, amely Izabella és János Zsigmond kártalanításán kívül azt is kimondta, hogy Erdélyt továbbra is Fráter György kormányozza, a leginkább érintett feleket nem tájékoztatták. Izabella, miután a megállapodás tudomására jutott, nemet mondott, s jelentést tett a szultánnak a helytartóbarát „árulásáról”. Hívei, az Izabella és János Zsigmond mellett hűségesen kiálló Petrovics Péterrel az élen ragaszkodtak ahhoz, hogy az Erdélyből és a hozzá csatlakozott keleti vármegyékből kialakult új ország őrizzze meg független státuszát, mivel Izabella és fia távozása az oszmán megtorlást, azaz a tartomány pusztulását hozza maga után. Fráter György csak fegyverrel tudta letörni ellenállásukat.

CASTALDO BEVONULÁSA ERDÉLYBE ÉS IZABELLA TÁVOZÁSA

Ferdinánd sem halogathatta a végtelenségig a döntést, főleg, hogy a szultán győztesen fejezte be a perzsiai háborút. A magyar király 1551 tavaszán az Észak-Itália birtoklásáért folytatott Habsburg–francia háború sorsát eldöntő piavai csatában nagy hírnévre szert tett itáliai zsoldosvezér, Giambattista Castaldo tábornok parancsnoksága alatt 7000 (más források szerint 10 000) fős sereget küldött Erdélybe a fenyegető török veszély elhárítására. Követségnek sok, hadseregnek kevés – hangoztatták a csalódott erdélyiek. Arra azonban elég volt, hogy 1551. július 19-én Gyulafehérváron meg tudjanak állapodni a Szapolyai-uralom alatti országrész átadásáról. Az egyezmény értelmében Izabella és II. János Zsigmond lemond magyarországi jogairól, s ennek fejében ő és utódai megkapják Ferdinándtól az évi 25 000 forint jövedelmet biztosító opolei hercegséget a hozzá tartozó javakkal. János Zsigmondot eljegyzik Ferdinánd király ötéves lányával, Johanna főhercegnővel. Ha V. Károlynak és Ferdinándnak férfiágon nem lenne utóda,

a korona visszaszáll János Zsigmondra. Amennyiben neki se volna utóda, az ország élhet a szabad királyválasztás jogával.

Ugyanakkor Izabella a Szapolyai János által nevére írt, 140 000 forint értékű várakért és javakért cserében megkapja a 40 000 forintot érő sziléziai Münsterberget és Frankensteint, továbbá 100 000 aranyat készpénzben. Ennek első felét karácsonykor adják át, a további 50 000-et három év alatt folyósítják neki.

Izabella 1551. július 21-én a Kolozsvár és Gyulafehérvár között fekvő Felvincen adta át a Szent Koronát és a hozzá tartozó ékszereket Giambattista Castaldo generálisnak, a császári hadak főparancsnokának. A Jasna Góra-i pálos kolostor előcsarnokában látható ovális falfestmény ábrázolása, amely szerint Fráter György és Izabella közösen adják át a koronát Ferdinánd képviselőjének, egy kései legenda képi „lenyomata”. Ahogy legenda az is, miszerint Izabella a koronáról letörte volna a keresztet, amit aztán Bécsben pótoltak, de illesztése ferdére sikerült. A valóság az, hogy a kereszt 1638-ban Pozsonyban sérült meg, amikor az őrzéséül szolgáló ládikát elkallódott kulcsa miatt törrel felnyitották. A koronajelvényeket Sforza Pallavicini itáliai zsoldos tiszttel vitte – a Szepességet is érintve –, erős katonai kísérettel, Bécsbe. Izabella számára az jelenthetett némi vigaszt, hogy a kolozsvári apátsági templomban fiát eljegyezték Ferdinánd lányával, Johannával.

Izabella királyné és János Zsigmond augusztus 8-án hagyta el Kolozsvárt. A romantika korának ismert festője, Wágner Sándor – a lengyel Teodor Axentowicz müncheni mestere – 1863-ban megörökítette, ahogyan a királyné a Meszes hegység hágóján egy tölgyfának támaszkodva búcsút int Erdélynek. A jelenetet Bernardo de Villela de Aldana tábornok, az Erdélybe vezényelt spanyol csapatok parancsnoka örökítette meg: „Egyszerre csak szeme elé tárult egy fa, amely messze kiemelkedett a többi közül, s egy út melletti kis forrásra vetette árnyékát, ott azután a Királyné leszállt a kocsijáról, megtiltotta, hogy az udvarhölgyek bármelyik kocsiról is kövessék, s egy késsel a következő hárombetűs jelet véste ama fába: S. F. V., mégpedig oly formásan és mélyen, hogy egy vésnök se csinálta volna meg különbül...” Igaz, jelmondatának: *Sic fata volunt – a sors akarta így* – a fa törzsébe vésett három betűje Wágner Sándor festményén nem látható.

FRÁTER GYÖRGY VÉGZETE

A Magyar Királyság részei így huszonöt évig tartó belharcok után – a török hódoltsági területek kivételével – egyesültek. Most már csak az a megoldhatatlannak tetsző feladat állt Fráter György előtt, hogy az oszmánokkal bármi áron elfogadtassa a beállott változást. Erre Ferdinándtól is felhatalmazást kapott. Továbbra is küldte Konstantinápolyba az adót, levelezett az ajándékokkal megvesztegetett pasákkal, támadta, de kímélte is a törököt: egyszóval csak a maga által ismert szabályok szerint folytatta a diplomáciai játékot. Különösen azzal keltett gyanút Castaldóban és tisztjeiben, hogy szabad elvonulást biztosított az oszmán katonaságnak Lippa várából. „Ha úgy döntünk, hogy elengedjük őket, akkor tisztelettel és nyájasan kell elválnunk tőlük, én ugyanis jól tudom, hogy miképpen kell bánnunk a törökkel, és hogy miért kell éppen így eljárnunk, tudniillik, ha ismét ránk tör a seregük, nem lesz elég erőnk, se alkalmunk, hogy feltartóztassuk” – idézi Aldana Fráter György érvelését, aki lépéseiről jobbára zaklatott hangon értesítette Castaldót is, ő pedig Ferdinánd királyt. Fráter György személyes találkozót kért Pozsonyban Ferdinándtól, hogy intézkedéseiről tisztázó magyarázattal szolgáljon. A király azonban elhárította a kérést, s mintha már kész lett volna pálcát törni a barát feje fölött abban a levelében, amelyet 1551 júliusában írt Castaldónak: „Meghagyjuk és megparancsoljuk neked, hogy ha alaposan meggyőződöl róla, hogy valamit tesz, ami nyilvánvalóan veszedelmünkre szolgálhat, ez esetben cselekedjed vele, amit országunk és hű alattvalóink érdeke megkíván. Ebbéli akaratunkat kötelességed végrehajtani.” Ferdinánd egyébként támogatta III. Gyula pápát abban a döntésében, hogy 1551. október 12-én érdemei elismeréséül bíborosai közé iktatta Fráter Györgyöt és kinevezte esztergomi érseknek. Ez azonban nem mentette meg az életét.

Ferdinánd rendelkezésének szellemében Castaldo utasítására Sforza Pallavicini kapitány néhány katonájával 1551. december 16-ról 17-re virradó éjszaka alvinci kastélyában meggyilkolta a nyugovóra készülő érseket, és kirabolta rezidenciáját. Hogy volt-e emiatt lelkifurdalása Ferdinándnak, nem tudható. Kellemetlenséget az okozott neki, hogy mivel a bíborosi testület egyik tagjáról volt szó, a Szentszék két ízben is szigorú vizsgálatot követelt a merénylet hátterének feltárására. A 87

kérdésből álló dokumentumot éveken át töltötték ki azok a személyek, akik közelebbi kapcsolatban álltak Fráter Györggyel. A barátot terhelő válaszok zöméről utóbb bebizonyosodott, hogy nem volt valóságalapjuk. III. Gyula pápa azonban a válaszokat bizonyítéknak tekintve felmentette a gyilkosokat.

Bethlen Farkas, aki erdélyi kancellárként bő évszázaddal később megírta Erdély 1525 utáni történetét, feljegyezte, hogy a merényletben részt vettek utóbb mind megbűnhődtek. Így Sforza Pallavicini kapitányt, miután egy ütközetben jobb kezét veszítette, majd oszmán fogságba került, addig kínozták Konstantinápolyban, míg tetemes összegért ki nem váltották.

Amikor Izabellához eljutott a gyilkosság híre, első reakciójaként örömeinek adott kifejezést, majd heves zokogásba tört ki. A szemtanúk szerint őszintén. Talán tudatosodott benne, hogy minden viszálykodásuk ellenére is mit köszönhetett György barátoknak.

A korszakkal és György barát életével, tevékenységével foglalkozó Oborni Teréz találóan értékeli hősének történelmi szerepét: „Buda elestéért György barátot élete végéig mardosta az önvád, holott sem azért, sem a keleti országrész elszakadásáért és a szétszakítottság állandósulásáért nem egyedül ő okolható. Nagyon is fontos része volt azonban abban, hogy a keleti országfélből egy működőképes államalakulat jött létre...”

IZABELLA ÉS II. JÁNOS VÁLASZTOTT KIRÁLY LENGYELORSZÁGI ÉVEI ÉS VISSZATÉRÉSÜK ERDÉLYBE

Izabella lelkiállapota és az Opuliai és Ratibori hecegségek helyzete

Izabella és kísérete közel fél évet töltött a birtokában lévő Kassa városában, amelyet 1552 januárjában adott át Ferdinándnak. Ezalatt tiszttartója, Maciej Łobocki felmérte az egyezményben uralkodónőjének biztosított sziléziai javakat, s visszatérve siralmas képet festett a várak állagáról, a birtokok gazdasági állapotáról, s azok egy részének jogilag is tisztázatlan helyzetéről. Ferdinánd a szemrehányástól sértődötten némi készpénzzel és bőséges ígéretekkel látta el a királynőt és fiát. Így a királynő útja nem közvetlenül Sziléziába, hanem Eperjesen és Szandecen át Krakkóba vezetett, ahová 1552. február 9-én érkezett

meg. Röviddel ezután találkozott bátyjával, Zsigmond Ágosttal. A Varşóban időző anyját, Bonát később látogatta meg.

Izabellának mozgó udvara lengyel tanácsadóiból, udvarhölgyeiből és magyar híveiből állt, de feltűntek olaszok is. Legfőbb bizalmasai a már Erdélyben is mellette tartózkodó Stanisław Ligeza és Stanisław Nizowski voltak. Az utóbbi Szádeczky Lajos jellemzése szerint „tejtéstvérként” ragaszkodott János Zsigmondhoz, „mindig jókedvű, udvarias, bőkezű, gavallér...”, s emellett „jó evő és jó ivó”. Evangélikus hitének nem tulajdonított különösebb jelentőséget, mert később János Zsigmondot követve ő is áttért unitáriusnak. Izabella egyik legodaadóbb magyar híve – és talán ennél több is – Petrovics Péter volt, aki összekötő szerepet játszott közte és erdélyi, magyarországi támogatói között. Más küldetése volt az Izabella iránt rendíthetetlen hűségű Csáky Mihálynak, aki a Krakkói Egyetem egykori diákjaként tájékozott volt a lengyel ügyekben. Különféle egyházi állások betöltése után 1549-től Izabella királynőt kancelláriai titkárként szolgált. A lengyelországi évek alatt nevelőként ő tanította meg János Zsigmondot magyarul írni. Feltehetően használta a Sylvester János által kidolgozott nyelvtankönyvet (*Grammatica Hungarolatina*, 1539), amely Zbigniew Zaborowski lengyel *Ortografia* (1512) című munkája, vagy az olvasás elsajátítását segítő valamely nyomtatott kalendárium hatására született. Az első ilyen jellegű munkát Székely István fordította és adta ki Krakkóban 1538-ban.

Izabella 1552. március 12-én látogatott el Sziléziába. Az Opolében személyesen megtapasztalt valóság lesújtóbb volt Łobocki beszámolójánál is. Janusz Pajewskit idézve: „A magtárak üresen, a tehénistállók marhák, a pajták lovak nélkül tátongtak, a szántókat ugarnak hagyták.” Az Odera egyik szigetén álló hercegi laknál pedig – a János Zsigmondhoz hasonló sorsú majdani erdélyi fejedelem, Báthory Zsigmond későbbi beszámolója szerint – a gyulafehérvári istállók különbek voltak. Izabellának kellett vetőmagot és élelmet venni a korábbi tulajdonos, Brandenburgi György őrgróf embereitől, hogy magát és udvarát ellássa. A gazdaságilag tönkrement birtokok alig hoztak jövedelmet, a romos várak, várkastélyok lakhatatlanok voltak, s a települések is nyomorúságos képet festettek. Mindezt Izabella nem hagyta szó nélkül. Ferdinándhoz küldött követe, Maciej Łobocki ezúttal Bécsből hozott lehangoló híreket 1552 augusztusában: a birtokok és várak állapotára

vonatkozó zavaros magyarázatokon kívül Izabella megtudhatta, hogy a német-római királlyá avanszált Habsburg uralkodó egyelőre nem tudja folyósítani az egyezségben rögzített 100 000 dukátot. Elmondható, hogy a rászédett királynő a szegénységét illetően nem sokban különbözött a templom egerétől.

Az 1552-es magyarországi oszmán hódítás és erdélyi következményei

A haladékkérés ezúttal akár magyarázható is lehetett volna. 1552 kora nyarán ugyanis bekövetkezett az, amire az előző őszön Fráter György figyelmeztette Ferdinándot: a török a következő tavasszal támadni fog. Valóban: júliusban elfoglalta Veszprémet és a Pest-Buda környéki várakat, a Tiszántúl kapuját, Szolnokot, délen pedig Temesvárt, amely egy hónapi ostrom után adta meg magát szabad elvonulás fejében. Az ostromló törökök hitszegő módon felkoncolták a várat elhagyó őrséget. A magyarok egyetlen ponton arattak sikert. Az Észak-Magyarország várkapujának számító Eger védői Dobó István kapitány vezetésével szeptember 9-e és október 18-a között a sokszoros túlerőben lévő oszmánok minden ostromát visszaverték, s a megtépázott ellenséget elvonulásra kényszerítették. Ferdinánd ezúttal is azzal mentegethette tehetetlenségét, hogy bátyja, V. Károly ismét harcban állt protestáns alattvalóival.

Erdélyt ugyan közvetlenül nem érintette az 1552-es oszmán hadjárat, de a vele szomszédos magyarországi vármegyék meggyengülése, a Temesköz és Arad vármegye elvesztése által az országrész kiszolgáltatottabbá vált az Oszmán Birodalomnak. Ez azonban nem jelenti, hogy Erdélyben nyugalom honolt volna. Fráter György halála után a katonai helytartóvá emelt Castaldo fizetetlen zsoldosainak oktan pusztításait Erdély sem kerülhette el. Ennek kapcsán írták 1553-ban a Bihar megyei Kerekiben tartott részországgyűlés képviselői Ferdinándnak, hogy „serege oly rombolást és rablást vitt véghez, hogy csaknem elnéptelenedtek a városok, falvak, helységek”. Ebből egyértelműen kiderül, hogy Ferdinánd uralma mind kevésbé volt elfogadható Erdélyben. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a bonyolult helyzet megoldásának kulcsa a Lengyel Királyságban található... Izabella kezében. Tiszántúl nemesége mondta ki elsőként, hogy a Szapolyai-örökösöket, Izabellát és János Zsigmondot vissza kell hívni. A királynő és a választott király híveinek tábora Erdélyben is napról napra növekedett.

Castaldo, aki – mint Fráter György esetében érzékelhető volt – a merényletet radikális helyzetmegoldó eszközként alkalmazva 1552-ben a moldvai vajdát, Ștefan (VI) Rareșt is megölette, képtelen volt megbirkózni a rábízott feladattal, s 1553-ban kivonta csapatait Erdélyből. „Tömérdek zsákmánnyal, a társzekerek hosszú sorával” tért vissza a Magyar Királyságba. Természetesen Ferdinánd jóváhagyásával, akinek ismét csak annyira futotta, hogy követei révén jelentős évi adót ajánlott fel a szultánnak, amennyiben Magyarországot Erdellyel együtt „visszaadja” neki. Szulejmán erre 1554-ben újabb területfoglaló hadjáratral válaszolt. Ezzel egyidejűleg utasította az erdélyi rendeket, hogy hívják vissza Izabellát és fiát, mint törvényes uralkodóikat. Egy évvel később ultimátumként közölte, hogy novemberig Szapolyai János özvegyének és fiának vissza kell térniük Erdélybe, különben elpusztítja a tartományt.

Zsigmond Ágost boldog és boldogtalan házasságai

E hírek nem érintették váratlanul Izabellát, aki állandó kapcsolatot tartott magyarországi híveivel. Visszatérésének tervét egy ideig anyja, Bona királynő is támogatta. Húga és unokaöccse legodaadóbb pártfogójának Zsigmond Ágost bizonyult. Amikor kiderült, hogy a Ferdinánd által átadott sziléziai birtokok nem fedezik Izabella udvartartásának költségeit, rendelkezésére bocsájtotta Sanok városát annak jövedelmével együtt. Ezzel rögtön kiváltotta Ferdinánd tiltakozását, mondván, hogy Sanok Magyarország tőszomszédságában fekszik, s így Izabella könnyebben kapcsolatot tud tartani híveivel. A pénzfolyósítás folyamatos elmaradását is esetenként azzal indokolta, hogy Izabella azzal a Magyarországon ellene összeesküvőket támogatná.

Izabella és János Zsigmond Lengyelországba érkezése előtt háromnegyed évvel hunyt el Zsigmond Ágost második felesége, az általa rajongva szeretett, szépségéről híres Barbara Radziwiłłówna. Halála éveken át tartó politikai és családi botránysorozatra tett pontot. A rangon aluli házasságot – Jerzy Radziwiłł litvániai hetman és vilnai várnagy megözvegyült lányáról volt szó – a többnyire a Litván Nagyfejedelemségben tartózkodó Zsigmond Ágost 1547 nyarán abban a tévhitben kötötte meg, hogy kedvese áldott állapotban van. A gyermekáldás elmaradt, ez azonban nem kezdte ki a szerelmet. Az egy ideig titokban tartott házasság híre felbőszítette Bonát és a lengyel

szejmet, kedvelt témája lett a korszak poétáinak, pamfletíróinak és a pletykákra éhes európai udvaroknak is. Zsigmond Ágost csak 1548 áprilisában, apja halála után tudta feleségét a Wawelba költöztetni, s a szejm hosszan tartó ellenállásának megtörése nyomán, 1550 decemberében királynévá koronáztatni.

Zsigmond Ágost két évig maradt másodszor is özvegyember. A Habsburg Katalinnal kötött házasságot az tette sürgetővé, hogy híre kelt: IV. (Rettegett) Iván, aki 1547–1548 folyamán minden oroszok cárvájá koronáztatta magát, királyi koronáért fordult a pápához, ami azzal kecsegtette a katolikus egyház fejét, hogy „Moszkva engedelmességet fogad az Apostoli fővárosnak”. A hírnek ugyan nem volt valóságalapja, de felkelthette a krakkói udvarban, s mindenekelőtt a litvániai főurakban annak gyanúját, hogy előkészület folyik a Habsburgok és IV. Iván közötti szövetségekötésre, mint ez I. Miksa császár és III. Vaszilij nagyfejedelem között egyszer már megtörtént. Márpedig IV. Iván nyíltan hangoztatta, hogy az összes orosz földekre, így a Litván Nagyfejedelemség tekintélyes hányadára is igényt tart. Mikołaj Radziwiłł (Czarny) javasolta, hogy volt sógora, Zsigmond Ágost vegye feleségül az 1545-ben elhunyt Erzsébet hűgát, a szépnek egyáltalán nem mondható Katalint, s az így megkötött friggyel meg lehet akadályozni a veszedelmes szövetségekötést. E királyhoz méltó házasságnak az egyszeriben Habsburg-pártivá vált Bona királynő sem volt ellene.

Az 1553 júliusában nagy pompával megrendezett menyegzőn a Krakko óvárosán át a Wawelba tartó kocsisor élén Zsigmond Ágost haladt, akinek jobbján Habsburg Ferdinánd főherceg, balján II. János Zsigmond választott magyar király ült. Izabella külön hintóban követte őket, míg Habsburg Katalin Bona és leányai – Zsófia, Katalin, Anna – társaságában foglalt helyet. Michał Rożeket idézve megjegyezhetjük: „Említésre érdemes, hogy Katalin az esküvőre gyászviselésben ment, de alatta arannyal átszőtt ruhát hordott. A gyászruhát [...] csak a vérségi kötelék ellenére Zsigmond Ágost esküvőjét lehetővé tető pápa engedély felolvasása után vette le. [...] Azt, hogy gyászruhában járult az oltár elé, a kortársak a házaspárt illetően rossz előjelnek vették. A király a dinasztikus érdekeket szem előtt tartva – mai fogalmak szerint – reálpolitikusnak bizonyult...”

Követségek Izabella és fia Erdélybe történő visszatérése ügyében

Zsigmond Ágost nem véletlenül tüntette ki figyelmével tizenhárom éves unokaöccsét, akiben annak haláláig trónjának legesélyesebb örökösét látta. E célból mintha neveltetését is maga akarta volna kezébe venni a kezdet kezdetén. A Jagelló Egyetem legkiválóbb professzorát, Wojciech Nowopolskit (Albertus Novocampianus) rendelte mellé, aki többek között a teológiai gondolkodást plántálta el az ifjú hercegben. Nowopolskinak a krakkói Szentháromság-templomban található sírfelirata tanítványáról sem feledkezett meg: „Wojciech Nowopolksinak, az Egyetem tudásban és feddhetetlenségben kitűnt professzorának és János Zsigmond magyar király tanítójának a gyászoló barátai”.

Zsigmond Ágost nemzetközi szinten is érezhette, mit jelent az unokaöccsért vállalt felelősség. A szultán 1553. május 9-én kihallgatáson jelentkezett követé révén levélben kérte tőle, hogy támogassa unokaöccse visszatérését Erdélybe. Homályos ígéretet tett arra, hogy majdan visszaadja neki az atyja, I. János király által birtokolt magyar területeket. Támogatásának bizonyításául János Zsigmond kérésére, akit „Magyarország és Erdély királyának” titulált, az egy évvel korábban elfoglalt délvidéki területet, a karánsebesi és lugosi szandzsákot visszaadta és a távollévő Petrovics Péter igazgatása alá rendelte. Ez a Porta birodalmi szemléletében beállott kényszerű változást is jelezte, hiszen az 1520–1530-as évek fordulóján – Bécs elfoglalása esetén – a vilajetekre, szandzsákokra szabdalni tervezett Magyar Királyságot beolvasztani szándékozott az Oszmán Birodalomba. Ez nem következett be, de – Pálffy Gézát idézve – „Magyarország (...) az oszmánok számára mindvégig az iszlám nyugati védőgátja maradt, ahol a valódi hétköznapi polgári berendezkedés ideje szinte sohasem jött el. Kivételt pusztán néhány nagyobb katonai centrum (Buda, Temesvár, Pécs), valamint azok a déli területek jelentettek, melyek végleg elvesztették magyar lakosságukat. A hódoltság talapzata (a Szerémség, a Temesköz és a Duna–Tisza köze déli fele) új, főként szerb, vlach és bosnyák lakosságának polgári élete viszont a 16. század második felében már alig különbözött a Balkánon másutt megfigyelhetőtől. A török hódítás tehát a Balkánt valamelyest feltolta Magyarországra.”

Ferdinánd a követein keresztül azzal a kéréssel fordult Bona királynéhoz, hogy Izabellát tartsa vissza Lengyelországban, Zsigmond Ágos-

tot is arra akarta rábírní, hogy minden eszközzel akadályozza meg Izabella és János Zsigmond visszatérését Erdélybe. A lengyel király válasza az volt, hogy erőszakkal ezt nem teheti. Egyik legtehetségesebb diplomatáján, Marcin Kromeren keresztül kérte Ferdinándot, hogy a török által fenyegetett Magyarország érdekében adja át Erdélyt János Zsigmondnak. Kromer azt is megemlítette Ferdinándnak, hogy azt a 40 000 forintot, amelyet kölcsönképpen Fráter Györgytől felvett, János Zsigmondnak tartozik visszafizetni. Ferdinánd azonban a nyírbátori szerződésben foglalt anyagi kötelezettség vállalásának se tudott eleget tenni. Így legtapasztaltabb követének érvei hiteltelenek voltak a lengyel királyi udvarban. Pedig még Castaldo generálist is azzal a megbízatással küldte 1554 novemberében Bona királynéhez, hogy Izabellát tartsa távol a magyar határtól... és az álnok magyaroktól... Számára a legnagyobb kín – érvelt Castaldo –, ha magyart lát: „szeretné, ha a király vagy háromezret felakasztana közülük, mert annyira elvetemültek...”

A lengyel politika vezető tisztségviselői Izabella és János Zsigmond Erdélybe történő visszatérésének kérdésében egyöntetűen azt vallották; ha Ferdinánd képtelen megtartani Magyarországot, jobb, ha egy keresztény uralkodó áll az élén, mintha az oszmánok bekebeleznék. Különösen a Lengyel Királyság főmarsallja, Piotr Kmita állt ki János Zsigmond mellett azzal az érvel, hogy a gyermektelen Zsigmond Ágostnak ő lehet az utóda.

Bebizonyosodott, hogy ennek minden alapja megvan. Zsigmond Ágostnak ugyanis Habsburg Katalinnal kötött házassága is szerencsétlennek bizonyult. Feleségétől, miután kiderült, hogy nővéréhez hasonlóan epilepsziás, és gyermeket nem remélhet, elhidegült. Csak a válás éveken át táplált gondolata kötötte hozzá. Arra hivatkozott, hogy a házasság a közeli rokonsági fok miatt eleve érvénytelen. A házasság megmentése céljából II. Miksa császár (Magyarország királyaként I. Miksa) 1565-ben, egy évvel trónra lépése után Dudith (Dudich) Andrást küldte Lengyelországba, meghagyva, ha mégis válásra kerülne sor, tegyen lépéseket abba az irányba, hogy Ernő főherceg miként foglalhatná el a lengyel trónt. Az 1533-ban Budán született Dudith korának egyik legműveltebb embere volt. Váci püspök nagybátyja, a velencei származású Sbardellati Ágoston pártfogásának köszönhetően hosszabbban időzött Boroszlóban, majd Padovában, ahol megismerkedett

Kovacsóczy Farkassal, Berzeviczy Mártonnal és a vele egykorú somlyai Báthory Istvánnal. Már egyetemi tanulmányai során kitűnt nem mindennapi tehetségével, tökéletesen elsajátította a görög és a latin nyelvet, s a középkori kódexek kutatója és elemzője lett. Műveltségével felhívta magára az utolsó római katolikus canterburyi érsek, Pole Reginald bíboros figyelmét is, akinek társaságában bejárta fél Európát. Feljegyezték róla, hogy Brüsszelben hosszabban elbeszélgetett vele V. Károly, míg egy magán-diplomáciai küldetése során Párizsban Medici Katalint bővölte el olasz nyelvtudásával. Az 1562–63-as tridenti zsinat reformáció irányába ható III. szakaszában tinnini püspökként ő képviselte a magyar klérust. A legnagyobb feltűnést azzal a beszédével keltette, amelyben a két szín alatti áldozás szükségességét fölvetette. 1563-ban csanádi, egy évvel később pécsi püspökké nevezték ki és II. (magyar királyként I.) Miksa császár megtette tanácsosának.

Dudith Andrásnak ez az első lengyelországi diplomáciai küldetése nem járt sikerrel. Válásra ugyan nem került sor, de az ezzel kapcsolatos Rómáig, Párizsig, Konstantinápolyig visszhangzó diplomáciai-jogi pengéváltások, amelyek megterhelték a Habsburg-ház és a Jagelló-dinasztia kapcsolatait, változatlanul tartottak, míg 1566-ban Katalin végleg el nem hagyta Lengyelországot, majd férjével ugyanazon esztendőben, 1572-ben meg nem halt. A pécsi püspök viszont gyökeresen új életet kezdett. Krakkói tartózkodása során ugyanis fülig beleszeretett a műveltségével és szépségével nagy feltűnést keltő Regina Straszba, Katalin udvarhölgyébe, s miután lengyel nemesi honosítást kapott és egyházi méltóságait letette, 1567-ben elvette feleségül. Ezzel azonban nem zárult le fordulatokban gazdag, színes élete.

Bona Sforza visszatérése Itáliába és a krakkói udvarban működő zenészcsillag és kém

Zsigmond Ágost kapcsolata anyjával, Bona királynővel is megromlott. Öreg Zsigmond halála után ugyanis kiderült, hogy a Lengyel Királyságban és Litván Nagyfejedelemségben ő fog uralkodni, s nem Bona. Tettei révén mind inkább bebizonyosodott, hogy Zsigmond Ágost valóban trónra termett, így az anyakirálynő nem tudott fölébe emelkedni. 1555-ben már az is nyilvánvaló lett, hogy Izabella hamarosan visszatér Erdélybe, amelynek kiskorú fia helyett ő lesz az ura. Bona mind inkább úgy érezte, hogy uralkodó ő csak itáliai örökségének

színhelyén, a Bari és Rossano hercegségben lehet. 1556 elején már képtelenség volt visszatartani attól, hogy elhagyja Lengyelországot. A megvesztegetett szenátorok az utolsó pillanatban jóváhagyták a távozását, amelyet idejekorán azzal készített elő, hogy kétmillió lengyel zlotyt helyezett el Velencében. Február 1-jén kincsekkel, pénzzel, antik tárgyakkal, ruhákkal megrakott huszonnégy társzeker hagyta el Varsót, s tartott Bécsen át Itáliába. Feljegyezték, hogy a kocsikat 144 ló húzta.

Bona úgy vélte, ha jelentős kölcsönnel támogatja a II. Fülöp spanyol király által pártfogolt Alba herceget, Nápoly vicekirályát, ő lehet a város vicekirálynője, ezért 430 000 aranydukátot folyósított neki. IV. Pál pápa ezért kiátkozta II. Fülöpöt, mert hazája, Nápoly megszállójának tartotta. Az ellenszolgáltatás a franciákkal hadakozó spanyol király részéről elmaradt. Bona királynét nem töltötte el meglepődöttséggel a Bari és Rossano hercegsége sem. Bariban különösen az ősi vár elhanyagolt, romos állapota okozott csalódást a waweli fényűzéshez hozzászokott királynőnek. Nagy ívű terveiből végül semmit se sikerült megvalósítani. 1557. november 19-én halt meg. Végrendeletében évi 10 000 dukátot hagyott Izabellára. Fő örököse Zsigmond Ágost lett, aki azonban a testamentumban tételesen felsorolt javak, pénzösszegek töredékéhez tudott csak hozzájutni. A töredék is jelentős lehetett, hiszen amikor 1560-ban Zsigmond Ágost a pápai követnek, Bernard Bongiovanninak a kincstárát megmutatta, jelezte, hogy az egyik asztalon álló négy láda 200 000 szkud aranyát anyja, Bona küldte neki Nápolyból. Tény azonban, hogy az anyakirálynő örökségének jelentős hányada különböző csatornákon át a Habsburgok kincstárát gyarapította.

Itáliába történt visszatérésével magyarázható az, hogy Bona miért nem a Wawel Zsigmond-kápolnájában nyugszik, ahol a férjén (és annak első feleségén, Szapolyai Borbálán) kívül gyermekei: Zsigmond Ágost és Jagelló Anna alusszák örök álmukat. Bona királynőnek később leánya, Báthory István özvegye, Jagelló Anna emelt díszes síremléket 1593-ban a bari Szent Miklós-bazilikában.

Zsigmond Ágost kincstárára visszatérve, az a hír járta, hogy a király sokkal több pénzt és drága tárgyakat raktározott el titokban benne. Az utolsó Jagelló uralkodó közismert volt pazarló életmódjáról.

Zsigmond Ágost, ha állandó hadsereggel nem is, állandó zenekarral rendelkezett. Muzsikusait fizette meg legjobban, s csak utánuk követ-

keztek az aranyművesek. Nem véletlen, hogy Európa leghíresebb lantművésze, az erdélyi szász származású Bakfark Bálint 1549 januárjától 1565-ig Zsigmond Ágost udvarában szolgált. Munkáiiba Bakfark, a zeneszerző a lengyel népzene motívumait is beépítette, s azt, hogy milyen kiemelkedő alakja volt a korszak kultúrájának, Jan Kochanowski tréfás versei is beszédesen bizonyítják. Az egyik sikamlós versikében született az alábbi mondás: „Bakfark után aligha nyúlhat bárki a lanthoz” (vagyis nem mindenkit ruházott fel tehetséggel bőven a természet). Egy másik fraszka pedig azt hirdette:

*Ha a lant beszélni tudna,
Hangos szóval így szólana:
„Mindenki más dudán játszon,
De nekem csak Bakfark játszon!”*

1565-ben Krakkóban Łazarz Andrysowicznál kiadott latin nyelvű lant tabulatúráinak első kötetét Bakfark a királynak ajánlotta. Dicsérő szavai azonban elveszítették hitelüket. Még abban az évben kiderült, hogy a XVI. és XVII. század legnépszerűbb zeneszerszámának virtuóza a porosz fejedelemnek, Hohenzollern Albertnek kémkedik.

Izabella és János Zsigmond visszatérése Erdélybe

Izabella két évvel élte túl édesanyját. Erdély és a hozzá kapcsolt keleti vármegyék királynőjeként halt meg. Az erdélyi országgyűlés résztvevői már 1555-ben kérték Ferdinándot, hogy mentse fel őket hűségesküjük alól, mivel bebizonyosodott: nem tudja védelmüket biztosítani. A tordai országgyűlés 1556 elején egyenesen kimondta az elszakadást Ferdinándtól, míg március 8-án az erdélyi rendek Szászsebesen írásban rögzítették, hogy „a mai napon a mi urunk gyermekét, János király fiát vettük magunkhoz fejedelemül és királyul...” Ferdinánd ennek hatására értesítette június 14-én arról a szultánt, hogy a hatalmat Erdélyben visszaadta a Szapolyai-örökösöknek, Izabellának és János Zsigmondnak. Azt az érzetet keltette, mintha ezt önszántából tette volna. Ezzel azonban nem tudta megakadályozni, hogy a budai pasa, Khádím Ali ostrom alá ne vegye Szigetvárt.

Izabella királynő a Kendy Ferenc által vezetett erdélyi küldöttséget a szultán követével együtt 1556 augusztusában fogadta Lembergben. Tizenhat év után először jelenhetett meg uralkodói hatalmának maga-

biztos tudatában és teljes pompájában. Udvarával és fiával együtt szeptember 23-án hagyta el Lemberget és vonult ötszáz lengyel lovas és gyalogos kíséretében a Vereckei-hágó felé. Mintha honfoglalásra készült volna. „A királyné ugyanis korábbi tapasztalataiból okulva nem kívánta többé a magyarok kényére-kedvére kiszolgáltatni magát. Így kezdetben főképp Lengyelországban toborzott zsoldosok álltak az erdélyi királyi-fejedelmi udvar szolgálatában” – indokolja meg az Izabella szolgálatába állt lengyelek nagy számát B. Szabó János. – II. János Zsigmond itáliai testőrkapitánya, Giovanandrea Gromo szerint Erdélyben a törvényben bevett három nemzet – a magyar, a székely és a szász – mellett „a negyedik nemzet a lengyel. Ennek nincs saját területe, se lakossága, de ott van a király házában hivatalaiban és testőrségében és (...) udvaroncai és katonái között. Belőlük az udvarban sosincs ötszáznál kevesebb, és sokszor, béke idején kétezren is vannak. Öltözetük magyaros, hasonló a fegyverzetük is: mind lovon harcolnak...” Hogy az Izabellát a Vereckei-hágón kísérő lengyel katonáknak magyaros volt-e a viselete és fegyverzete, nem tudható. A hágó túloldalán felsorakozott magyar küldöttség élén egy huszonhárom éves erdélyi főúr, a somlyói Báthori István állt. Ő köszöntötte a királynőt és fiát az erdélyi három nemzet – a magyarok, a székelyek és a szászok – nevében. Hogy ki Erdély igazi ura, azt a felsorakozott 200 fős oszmán katonaság érzékelte.

A menet október 22-én vonult be Kolozsvárra, ahol az erdélyi nemesség nem egészen egy hét múlva hűségesküt tett a királynőnek az általa kancellárrá kinevezett Csáky Mihálynak. Ferdinánd erdélyi tisztségviselői azonban még tovább küzdöttek királyuk erdélyi uralma érdekében. Az egri hős, Dobó István, Erdély korábbi társvajdája tíz hónapig védte Szamosújvárt, a Habsburg-pártiak egyik fontos támaszpontját, amelyet szabad elvonulás fejében feladott, de Izabella börtönbe vetette. Ferdinánd Zsigmond Ágosthoz fordult Dobó kiszabadítása ügyében. A diplomáciailag bonyolultnak ígérkező helyzetet az oldotta meg, hogy Dobó megszökött szamosújvári börtönéből. Ferdinánd pártján leghosszabb ideig Várad helyőrsége tartotta magát, amely csak 1557 áprilisában adta át a várat a királynőnek. Izabella Báthori Istvánt nevezte ki váradi főkapitánnyá, ami gyakorlatilag az erdélyi hadak fölötti főparancsnokságot is jelentette. A Partiumért és a Magyar

Királyságtól Erdélyhez került megyék, városok birtoklásáért azonban a továbbiakban is fel-fellángoltak a harcok.

A november 1-jére összehívott országgyűlés – fia nagykorúságáig – Izabellát, mint „Magyarország törvényesen megkoronázott királynőjét” ismerte el uralkodójának. Az állami birtokok eladományozására és zálogba tételére is korlátlan felhatalmazást kapott, s ezzel együtt bármely nemzetiségű vagy származású embert alkalmazhatott az udvarában. Így főbb hivatalnokai, tanácsadói, udvarnokai és udvarhölgyei között szép számmal szolgáltak lengyelek, s számosan olaszok is. A gyulafehérvári püspöki palotát a krakkói Wawelre emlékeztető reneszánsz szellemében és pompában törekedett berendezni. Udvarában gyakoriak voltak a bálók, amelyeken a magyarok mellett lengyel és olasz muzsikások szolgáltatták a zenét. A gyulafehérvári központ kulturális kisugárzásának hatása ma is érzékelhető az erdélyi magyar táncokban és zenei motívumokban.

A hatalom megtartásában Izabella rendkívül határozott volt. Belső ellenlábasaival kíméletlenül leszámolt. 1558. szeptember 1-jén Kolozsvárra csalta ellenzékének vezetőit, akik a nálánál befolyásosabbnak vélt fiát akarták trónra emelni, s egyik legfőbb bizalmasával, Balassa Menyhárttal megölette őket. Utólag úgy állította be, hogy áldozatai merényletre készültek ellene. Mintha majdhogynem korlátlan hatalmával kárpótolta volna a Fráter György alatti háttérbe szorítottságát. A Porta ekkor már nem avatkozott Erdély belső ügyeibe. Izabellának csak külügyi lépéseit kellett a Portával egyeztetnie.

1556. március 14-én V. Károly lemondott a császári trónról. Helyét I. Ferdinánd foglalta el, ami által helyzete a Német-római Birodalomban és Magyarországon is megerősödött. Ez azonban nem jelentette, hogy a Birodalom katonai és gazdasági erejét Magyarország felszabadítására mozgósíthatta volna. Törekvéséből, lehetőségeiből „csak” arra futotta, hogy a mind tervszerűbben kiépülő végvárrendszer egységes irányítása, fenntartása az általa 1556-ban felállított Haditanács feladata legyen.

A formálódó védelmi koncepció lényege az volt – Pálffy Géza ismertetése szerint –, „hogy a legfontosabb geopolitikai adottságokat kihasználva az ország egyes területein fekvő végvárakból külön védelmi zónákat (várövezeteket) hozzanak létre. Nevezetesen olyan módon, hogy ezeket egy-egy nagyobb várnak rendeljék alá, ahonnan egységes

elveknek megfelelően irányíthatják őket. (...) A mintegy 100-120 kisebb-nagyobb várból álló láncolat szervezetileg (...) hat várövezetre, azaz végvidéki főkapitányságra (*Grenzoberhauptmannschaft*) tagolódott, amelyeket az egyes várkörzetek központjában székelő végvidéki főkapitányok (*Grenzoberst*) irányítottak.” A hathatós védvonal megszervezésére annál inkább szükség volt, mert Szulejmán szultán újabb hódító hadjáratot készült indítani a Habsburg Birodalom ellen.

Zsigmond Ágost, a közvetítő

1559. szeptember 15-én meghalt Izabella. A gyulafehérvári katedrálisban temették el. Zsigmond Ágost még az ősz folyamán mind Konstantinápolyban, mind Bécsben latba vetette befolyását, hogy a választott magyar királyként az Erdély és a keleti országrész fölött a hatalmat immáron ténylegesen is gyakorló János Zsigmond és Ferdinánd között békességet teremtsen. Ennek céljából még az a terv is felmerült, hogy Jagelló Annát férjhez adják Ferdinánd főherceghez. Ez a főherceg apját, I. Ferdinánd császárt azzal kecsegtette, hogy régóta dédelgetett terve megvalósuljon; azaz a Habsburgok kerüljenek a lengyel trónra. Ennek lengyel részről a János Zsigmonddal kötött egyezés lett volna az ára, továbbá Bona királyné Zsigmond Ágostra hagyott örökségének rendezése. Ismét napirendre került az I. Ferdinánd császár és Rettegett Iván cár közötti esetleges szövetségekötés megakadályozása. 1558-ban ugyanis az orosz cár, hogy meleg tengeri kikötőhöz jusson, támadást intézett a lovagrendi állam ellen, s elfoglalta a Baltikum fontos városait: Dorpatot és Narvát. Ezzel egyidejűleg a Litván Nagyfejedelemségbe is benyomultak az orosz csapatok. A kirobbant háború egészen 1570-ig elhúzódott. Zsigmond Ágost számára létkérdés volt, hogy ne kerüljön harapófogóba. Szövetségekötésre a Habsburgok és IV. Iván között ugyan nem került sor, de ettől az erdélyi helyzet még nem oldódott meg... akárcsak a lengyel király örökségének kérdése vagy Habsburg Katalinnal kötött házasságának évek óta tartó válsága.

Zsigmond Ágost helyzetét az is nehezítette, hogy belefogott abba a feladatba, amelyet apja rendre elnapolt: a régóta húzódó törvény-végrehajtási reformok bevezetésébe. Ezzel részben a központi hatalmat erősítette volna. Törekvése a szejm ellenállásába ütközött. Sikert számára az jelentett, hogy 1569-ben Lublinban megújította, korszerű

„reálapokra” helyezte a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség 1356-ban Krewóban megkötött perszonálunióját. A kettő közötti különbséget Ring Éva az alábbiakban látja Lengyelország felosztásainak negyedszázadáról írt munkájában („*Lengyelországot az anarchia tartja fenn?*”): „Ezt a kettős államalakulatot nevezték Köz-Társaságnak, lengyelül Rzecz-Pospolitának. Az elnevezésnek eredetileg tehát semmi köze sem volt az antik városállamok politikai berendezkedéséhez, hanem a szövetséget kötő tagállamokban élő, különböző etnikumú rendek egyenlőségét volt hivatott jelezni. Ezért lehetett az ún. »lengyel nemesi köztársaság« egészen a felosztásokig monarchia. (...) A XVI. században hatalmas csúcson álló köznemesi rend a »Köztársaságot« szívesen interpretálta úgy, mint a nemesi közösség, a *communitas* társaságát, s ekkor kezdték a lengyel állam politikai berendezkedésében az antik demokrácia kései leszármazottjait látni...” Az unió létrehozása során a Litván Nagyfejedelemség déli részét, az ún. Vörös Orosz földet a Lengyel Királysághoz csatolták, kilátásba helyezve, hogy nemesei a királyságbeli nemesekkel minden tekintetben egyenrangúak lesznek, s területi autonómiát kapnak. E területi önállóság vetette volna meg annak az alapját, hogy a Nemesi Köztársaság átalakulhasson három – a lengyel, a litván és a rutén (ukrán) – nemzet uniójává. Ez azonban sohasem következett be. Így 1569-től kezdve a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség nevében is rögzített államformája: „Mindkét nemzet Nemesi Köztársasága”.

II. János Zsigmond békekötési kísérletei és Zsigmond Ágost támogatása

Izabella halála után János Zsigmond minden különösebb ceremónia nélkül került Erdély élére. Az édesanyját támogató vezetők többségükben megmaradtak posztjukon. Egyik legfőbb tanácsadója a már nyolcvan éven felül járó Csáky Mihály volt, ami természetesnek vehető, hiszen majdhogynem apaszerepet játszott János Zsigmond életében. Míg magyar kortársai nem a legrokonszenvesebb képet rajzolják János Zsigmondról, azokat a külföldieket, akik kapcsolatba kerülnek vele, lenyűgözi műveltsége, elsősorban a lantjátékban megmutatkozó zenei tehetsége és sziporkázó nyelvismerete: beszélt latinul, lengyelül, magyarul, németül, olaszul és románul, de megértette magát görögül és törökül is. Egyszerre mutatják be éles elméjének a disputában, s vítéznek a harcban és a vadászatban, aki előszeretettel élt azok fölött

is a kegyelem gyakorlásával, akik rászolgáltak volna a büntetésre. Ennek ellentmond, hogy az ellene fellázadt székelyeken, akik nem akartak a szabad nemzet tagjaiból az adóztatható jobbágyság sorába süllyedni, bosszút állt. A nevével jelzett megtorlást azonban se kegyetlenségében, se méreteiben nem lehet Báthori István, különösen pedig Báthori Zsigmond hasonló célú eljárásával összevetni.

Fontos lett volna az 1557-ben Ferdinánd császárral kitört háborúskodásnak véget vetni. Ebben nagybátyjára, a lengyel király és litvániai nagyfejedelem diplomáciai kapcsolataira és befolyására számíthatott leginkább. Az erdélyi követeken kívül így Zsigmond Ágost megbízásából Jan Przerębski (Przerembski) prímás, a Lengyel Királyság alkancellárja is közvetítő szerepet játszott. I. Ferdinánd császár és magyar király eleve sérelmezte, hogy mind Zsigmond Ágost, mind Jan Przerębski „Magyarország választott királyának” titulálta János Zsigmondot, holott nyilvánvalóan az volt. Ennél is jobban felháborították a Jan Przerębski által ismertetett feltételek. Nem az a határozott kérdés, hogy János Zsigmond Johanna főhercegnővel házasságot köthessen. Ez már közel másfél évtizede napirenden volt. Azt viszont, hogy hozományként a Duna jobb partján fekvő Magyar Királyságot is magának követelte Erdély és a keleti országrész ura, s emellett azt is kérte, hogy a Szent Koronával II. János néven koronázzák királlyá, felbőszítette Ferdinándot. „Ilyesmivel a szultán se merészelne előállni” – közölték Przerębskivel, aki egyébként arról is említést tett, hogy Bona királynő Zsigmond Ágostra eső örökségét is rendezni kellene. Végül sikerült megállapodni egy 1560. december 31-én lejáró fegyverszünet megkötésében.

1561-ben János Zsigmond erdélyi pozíciója azáltal gyengült meg, hogy Balassa Menyhárt átpártolt Ferdinándhoz, akárcsak Báthori Miklós több erdélyi főúrral és a Tiszántúl nemességével együtt. Kiújultak és váltakozó szerencsével folytak a harcok az Erdélyhez került magyarországi megyék birtoklásáért. Így a már a szokásos forgatókönyv szerint János Zsigmond ismét nagybátyjához fordult, hogy járjon közben Ferdinánd császárnál három-négy évig tartó fegyverszünet megkötése érdekében. Zsigmond Ágost ismét lépett unokaöccse érdekében. A legjobbkor. 1562. március 4-én ugyanis az erdélyi sereg Hadadnál súlyos vereséget szenvedett Balassa Menyhárt csapataitól. Hogy a részben parasztokból álló hadat teljesen szét nem verték, az

Báthori István határozott fellépésének köszönhető, aki az ütközetben súlyosan megsebesült.

Zsigmond Ágost a császári udvarban tartózkodó állandó követét, Marcin Kromert kérte meg a fegyverszünetre vonatkozó kérés közvetítésére, aki március 22-én Prágában jelentkezett az uralkodónál kihallgatáson. Ezúttal is elsősorban a „választott király” titulus robbantotta ki a botrányt. Végül a magyar trón közeli várományosa, a már cseh királyi címet viselő Miksa győzte meg apját; ajánlatos János Zsigmonddal kétéves fegyverszünetet kötni, mert így elkerülhető az, hogy szorult helyzetében a törökhöz forduljon segítségért. Zsigmond Ágost közvetítése így végül is eredménnyel járt; Ferdinánd 1562 áprilisában két évig tartó fegyverszünetet írt alá János Zsigmonddal.

A béketárgyalások megindítása jegyében Ferdinánd egy év múlva újabb két évre szóló fegyverszünetre szóló szerződést írt alá. János Zsigmond teljhatalmú megbízottjaként ekkor Báthori István utazott Bécsbe a békekötés feltételeivel, amelyek között szerepelt, hogy a választott király Szulejmán halála után lemond a királyi címről. Javaslatának azonban végül minden pontját elutasította a császár. Arra hivatkozott, hogy ha életében magyar királlyá koronáznák fiát, Miksát, elfogadhatatlan volna, hogy János Zsigmondot is királynak hívják. Az elhúzódo tárgyalások nyugtalansággal töltötték el a legfőbb érintettet, János Zsigmondot. Szerette volna, ha minél előbb döntés születik. 1563. augusztus 7-én levélben tájékoztatta Báthori Istvánt; titkárát, Blandrata Györgyöt küldte Bécsbe, hogy megkérje Johanna kezét és azzal az üzenettel, hogy a házasság létrejötte esetén II. János választott király hajlandó lenne Ferdinánd minden kérését teljesíteni. Az erre adandó válaszra várni kellett, mert szeptember 8-án Pozsonyban Magyarország királyává koronázták Miksát. Blandrata a koronázási ünnepségek után kitérő választ kapott, amely egyenlő volt az elutasítással.

János Zsigmond ezt követően udvarának lengyel tisztségviselőit, legbefolyásosabb tanácsadóit, Paweł Zienowski alkamarást, Stanisław Niżowski asztalnokot és Stanisław Ligęza pohárnokot küldte Vilnába, nagybátyjához, ismételten kérve őt, hogy a házasságkötés ügyében közvetítsen. Zsigmond Ágost némi tanácstalanság után a rawai várna gyot, Stanisław Wolskit, Habsburg Erzsébet egykori udvarnokát és titkárát, valamint a Lengyel Királyság titkárát, majdani prímását,

Stanisław Karnkowskit küldte a császárral tárgyalni. A két követ 1564. április 12-én uralkodója nevében szinte ultimátumszerűen követelte Johannával a házasság megkötését, minthogy a főhercegnő kezét már másfél évtizeddel azelőtt János Zsigmondnak ígérték. Ezzel összefüggésben az Erdélyhez tartozó részeket az egykor Erdélyhez tartozó területeket is a választott királynak kérték átengedni a szuverén uralkodót megillető jogokkal együtt. Ferdinánd csak az 1563-ban rögzített feltételek alapján volt hajlandó Zsigmond Ágost követeivel tárgyalni. Ezt viszont János Zsigmond találta elfogadhatatlannak. A hosszan elnyúló alkudozásnak Ferdinánd 1564. július 25-én bekövetkezett halála vetett véget.

A harcok ezúttal már II. Miksa és II. János között újultak ki. Báthori István 1564 szeptemberében váratlan rajtaütéssel elfoglalta a Balassa Menyhárt által birtokolt Szatmárt, majd Nagybányát. E győzelmek fellelkesítették a János Zsigmond által vezetett sereget, amely az egész Kassáig húzódó királysági területet elfoglalta, hogy aztán a zord időjárás miatt visszavonuljon. A következő évben a II. Miksa császár által Németalföldről hazahívott tehetséges hadvezér, Lazarus von Schwendi kassai főkapitány az elvesztett magyarországi területek egy részét visszahódította. A megoldást nem hozó, kilátástalan harcok arra késztették a két felet, hogy megegyezzenek. A tárgyaláson somlyai Báthori István váradi kapitány és Stanisław Nizowski képviselték János Zsigmondot, ecsedi Báthori András országbíró és Lazarus von Schwendi a magyar királyt, I. Miksát. Az 1565. március 13-án Szatmárban megkötött béke ideiglenes szövegét Báthori István vitte Bécsbe. János Zsigmond Bihar megyén kívül valamennyi Erdélyen túli területről lemondott, s vállalta azt is, hogy fiú utód nélküli halála esetén Erdély Miksára vagy utódaira száll. Ennek fejében viszont használhatja az Erdély fejedelme címet, s leszögezte, hogy Erdély továbbra is a Magyar Királyság része lesz.

Nagy Szulejmán támogató kardja. Szigetvár bevételének következménye

Időközben azonban János Zsigmond udvarába érkezett a szultán küldöttje, aki a lehető leghatározottabban hozta az erdélyi uralkodó tudomására, hogy a Habsburgok számára a „német hódítással” megszerzett területekről nem mondhat le. Levélbeli ultimátumát katonai támogatásának ígérétevel nyomatékosította. A címzett engedetlenségé-

ért egyúttal megtorlást helyezett kilátásba. János Zsigmond mindezek tudtában utasításszerűen arról tájékoztatta Báthorit, hogy a szatmári békében foglalt pontok egy részét érvénytelennek tekinti. Május 14-én, azon a napon, amikor mindezt Báthori közölte a királlyal, már Zsigmond Ágost követe, Franciszek Krasziński krakkói kanonok, majdani püspök is Bécsben tartózkodott, s arról igyekezett meggyőzni Miksát, hogy ura mekkora erőfeszítéssel tudta unokaöccsét a török fegyveres segítség igénybevételétől visszatartani. A császár azonban konstantinápolyi követe révén már tudott a szultán döntéséről. Miközben Konstantinápolyban kiszivárogtatta a szatmári béketervezet tartalmát, közölte Báthorival: ha Erdélyt támadás érné, tudja, mi egy keresztény uralkodónak a kötelessége. Június 3-án Báthori újabb utasítást kapott Erdélyből arra nézve, hogy a szatmári béketervezetet alapjaiban módosítani kell. Június 21-én az uralkodó őrséget rendelt Báthori házához, s közölte vele, miután János Zsigmond megszegte a szatmári szerződést és a törökkel nyíltan a császár ellen szövetekezett, ezért őt mint követet házi őrizet alatt tartja. Válaszul a szultán Miksa követét, Hosszútóti Györgyöt vetette fogságba, hadat üzent a császárnak, s magához rendelve János Zsigmondot, százezer fős serege élén 1566. május 1-jén elhagyta Konstantinápolyt.

Június 28-án zimonyi táborában fogadta János Zsigmondot. Erdély ifjú ura díszes kíséretben, pazar ruhában érkezett a szultán sátrához, aki nem engedte őt térdre omolni. Tizenkét, hatalmas rubinokkal ékesített serleget helyeztetett Szulejmán trónja elé, aki arról biztosította őt, hogy nem teszi addig hüvelyébe a kardját, míg a magyar koronát nem biztosította neki. Hasonló ígéretet annak idején János királynak is tett, s János Zsigmond tudhatta, mit lett a vége.

Nagy Szulejmán, aki a Dunántúlon átvágva tervezte Bécset ostromgyűrűbe fogni, először Szigetvár védőin próbálta ki kardja élet. A várral megerősített várost 2000–2500 vitéz védte Horvátország bánjával, Zrínyi Miklóssal az élen. Az ostrom augusztus 9-én kezdődött. Szulejmán heteken át láthatta, hogy a védők minden rohamot visszavernek. Mindenképp szerette volna augusztus 29-én bevenni a várat. Ez volt ugyanis az ő nagy napja. Ezen a napon foglalta el Nándorfehérvárt 1521-ben, aratott világraszóló győzelmet Mohácsnál 1526-ban, vette be Budát 1541-ben. A nagy nap azonban nem hozott diadalt Szulejmánnak. A döntőnek remélt, de kudarcba fulladt támadásban

négyezer török esett el. A janicsárok már-már lázadoztak a nagy embervesztés miatt. A romhalmazzá lőtt, lángoló várból a védők szeptember 8-án a várkapitánnyal az élen kirohantak és szinte az utolsó emberig elestek. A súlyosan sebesült Zrínyinek a janicsárok fejét vették.

A győzelmet Nagy Szulejmán már nem érthette meg, mert két nappal azelőtt elhalálozott. Halálát titokban tartották az oszmán harcosok előtt, nehogy híre letaglózza a katonákat. Ezzel az a kétes ígérete is sírba szállt, hogy János Zsigmondot Magyarország királyává teszi. A török fővezér Zrínyi mézzel konzervált levágott fejét elküldte a Győrnél felsorakozott szövetséges keresztény csapatok parancsnokának, aki tétovaságával elmulasztotta Szigetvárt felmenteni. Mulasztásukat a szövetségesek azzal magyarázták, hogy a törököktől vett (és a törökök által tudatosan terjesztett dezorientáló) hírek szerint a Bécs elleni támadást Buda felől a Duna mentén várták.

A szigetvári lecke óvatosságra intette Szulejmán utódját, II. Szelimet, aki béketárgyalásokat kezdett II. Miksa küldötteivel, köztük Verancsics Antallal. János Zsigmond ettől függetlenül döntött úgy, hogy kiegyezik a magyar királlyal. Ezúttal is Zsigmond Ágosthoz fordult segítségért, közvetítésért. Az iránta sztoikus nyugalommal viseltető nagybácsi, attól függetlenül, hogy a Rettegett Ivánnal, valamint Dánia és Svédország által veszélyeztetett Lovagrendi Állammal, az orosz hadseregtől kudarcokat elszenvedő Litván Nagyfejedelemséggel és belső ellenzékével megannyi gondja-baja volt, nem tért ki a kérés elől. A megbékélés feltételeit Zsigmond Ágost követé, Franciszek Krasiński révén továbbította a császárnak, aki János Zsigmond követeléseit túlzóknak találta. Szapolyai fia megengedhette magának, hogy magasra tegye a tétet. Tehette ezt annál is inkább, mert tisztában volt vele, hogy Konstantinápolyban kedvezőbb feltételeket tud kiharcolni a maga számára Erdélyre vonatkozóan. Valóban, a Drinápolyban, 1568-ban nyolc évre megkötött béke Erdélyre nézve azokat a területeket rögzítette, amelyek a valóságban is János Zsigmond birtokában voltak.

A protestantizmus térhódítása Erdélyben – a Vallásszabadság Világnapja és a nemzeti irodalom fejlődése

A drinápolyi béke óriási elégedetlenséget váltott ki a magyarországi nemesek és főurak körében. Azt jelentette ugyanis, hogy az új császár eleve lemond Magyarország fölszabadításáról. Elégedetlenségüket az is fokozta, hogy míg Ferdinánd az általa létrehozott, Magyarország irányítására hivatott intézményekben nagy számban alkalmazott magyarokat, Miksa azok számát radikálisan csökkentette. Az elégedetlenkedők, élükön a bányavidéki főkapitánnyal, Balassa Jánossal és Dobó Istvánnal, János Zsigmonddal kerestek kapcsolatot, akiben a leendő nemzeti királyt látták. Miksa 1569-ben mindkettejüket elfogatta. Az addig rendíthetetlenül királyhű, Ferdinánd és Miksa mellett több tisztséget betöltő Forgách Ferenc, a győri püspökség várományosa is ekkor lett János Zsigmond híve.

Az 1540-es években Erdély szász városai – Brassóval, Nagyszebennel, Besztercével az élen – fokozatosan áttértek Luther Márton hitére, s 1553-ban Erdély teljes szász közössége már Luther követőjének mondható. 1554-ben megalakult az önálló magyar evangélikus egyház, amely két év múlva Dávid Ferencet választotta püspökévé. Ő egyháza meggyőződéses híveként az Erdélyben Zwingli és Kálvin tanait hirdető ellen fordult, akik tagadták Krisztus valóságos jelenlétét az Eucharisziában. A folytonos viták eredményeként 1559-ben már Dávid Ferenc is áttért a református hitre. 1564-ben a nagyenyedi zsinat püspökké választotta.

Vallási kérdésekben a két nevelő: a teológus Wojciech Nowopolski (Albert Novocampianus) és Csáky Mihály, az evangélikus hitre tért erdélyi kancellár meghatározó hatással voltak János Zsigmondra, akiről feljegyezték, hogy miután Erdély tényleges ura lett, éveken át szívesebben vett részt hitvitákon, mint politikai jellegű tanácskozásokon. Különösen Dávid Ferenc érvelései ragadták magukkal, akit udvari papjává tett. János Zsigmond udvari orvosa, Blandrata György volt, aki – Miguel Servet természettudományi tanainak ismeretében – tagadta, hogy Jézus egyenrangú lenne Istennel és a Szentlélekkel.

Az új vallási áramlatokra fogékony János Zsigmond 1562-ben áttért az evangélikus hitre, majd két évvel később kálvinista lett, míg Dávid

Ferenc hatására 1569-ben ki nem kötött az unitáriusoknál. Döntésének előzményeként az 1568. január 9. és 13. között tartott tordai országgyűlésen a rendek úgy döntöttek, hogy szabad legyen a prédikátorok számára a Biblia különböző értelmezése, lelkiismereti szabadság szerinti magyarázata. Így lett Torda a világtörténelemben először kimondott vallásszabadság színhelye, s január 13-a a Vallásszabadság Világnapja. A négy bevett vallásfelekezet (*recepta religio*) egyenjogúságán alapuló egy házszervezet intézményesülési folyamata, amely 1568-ban vette kezdetét, néhány évtizeddel később, immár az Erdélyi Fejedelemség keretein belül zárult le. Az 1595. évi országgyűlés ugyanis ekkor szögezte le: „Az mi a religió dolgát nézi, végeztük országul, hogy az recepta religiók, tudniüllik, catholica sive romana, lutherana, calvinistica, et ariana libere mindenütt megtartassanak.”

A XVI. században Erdély gazdasági-társadalmi térképe is átrajzolódott. Elsősorban a szászoknak köszönhetően. A XII. század végétől Dél-Erdélyben élő szászok az évszázadok során gazdaságilag és ezzel a polgárosodást tekintve is kiemelkedtek Erdély népei közül. Az 1560-as években azonban már nem Brassó, nem Nagyszeben és Beszterce, hanem a magyar-német lakosságú Kolozsvár Erdély leggazdagabb városa. Ezt annak köszönhette, hogy 1558-ban Izabella királynő egyedüli árumegállítási joggal ruházta fel. Izabella és János Zsigmond uralkodása idején Kolozsvár európai hírű kulturális központtá vált, ahová a falai közt teret nyert új felekezetek mágnesként vonzzák a vallási megújítás élharcosait. Dávid Ferenc meghívására így jön 1572-ben Erdélybe a görög Jacobus Palaeologus, akinek a *Tanítás* című művében szereplő városról kimutatható, hogy Kolozsvár. A város a maga színes világával Sebastian Francknak az iszákosság romboló hatására írt német átdolgozásának lapjaira is bekerült, amelyet Heltai Gáspár fordított magyarra. E város falai között működött 1550-ben alapított nyomdáját a németből magyarra lett bibliafordító és meseíró Heltai Gáspár, a magyar széppróza előfutára, aki a *Válaszúti komédia* (más címen: Debreceni komédia) című első magyar drámának is kiadója. 1565-ben Heltai Bonfini Mátyás király életének szentelt műve egy részét is megjelentette *Rerum Ungaricarum Decades* címmel, majd átdolgozva és történeti elbeszélésbe ágyazva regényes formát adott neki.

A speyeri egyezmény

János Zsigmond az 1560-as évek végén megváltozott politikai helyzetben kedvezőnek látta, hogy újabb háborút indítson a Habsburg magyar király ellen. A szultán azonban bármely fegyveres akciót fővesztés terhe mellett megtiltott neki, de később abba se egyezett bele, hogy Habsburg főhercegnőt vegyen el feleségül. Fenyegetően hatottak János Zsigmondra a király által 1569-ben Magyarországon elrendelt letartóztatások is. Ezúttal is Zsigmond Ágost lépett közbe unokaöccse érdekében. A császári udvarban működő követét, Lukasz Podoskit kérte meg, hogy ha Miksa hajlik az erdélyiekkel való kiegyezésre, adjon meg János Zsigmond erdélyi követének minden segítséget. Miksa azonban leszögezte, hogy az utóbbi időben János Zsigmondhoz pártolókat nem fogadja követként az udvarában. Legkedvezőbb megoldásként János Zsigmond Bekes Gáspárt küldte Prágába tárgyalni, míg nagybátyjával biztosítékként annak kipróbált diplomatáját, Adam Konarski poznańi püspököt rendeltette tárgyalófélnek Miksához.

A két hónapig tartó tárgyalásra végül Speyerben került sor. A meg egyezésre 1570. augusztus 16-án tettek pontot. A sikerben nem kis része volt Adam Konarski püspöknek. Eszerint János Zsigmond és férfiági utódai mint „szabad fejedelmek” bíráskodási és birtokadományozási joggal uralkodhattak Erdélyben, amely Magyarország részeként a császárt tartja legfőbb urának. Néhány szomszédos megye is Erdélyhez tartozhat, de csakis a Magyar Királyság részeként. Az addigi tárgyalások visszatérőn legkritikusabb kérdésében, János Zsigmond címében is meg tudtak állapodni: „Erdély és Magyarország kapcsolt részeinek fejedelme”. A Portával folytatott levelezésben azonban használhatta a „választott király” címet. Az egyezségbe azt is belefoglalták, hogy amennyiben János Zsigmond vagy utódai elveszítenék Erdélyt, a császár az Opoli és Ratibori hercegséget biztosítja kárpótlásul. II. Miksa császár a regensburgi birodalmi gyűlésen 1571. március 10-én ratifikálta a szerződést. János Zsigmond már nem tudta aláírni, mert március 14-én meghalt. A speyeri egyezményt Miksa ezúttal titokban tartotta a török előtt. Az Erdélyi Fejedelemség valóság lett. Hogy az lett, ebben az is szerepet játszott, hogy – Pálffy Gézátnak idézve – „a királyi hadak erdélyi kudarcából tanulva a szultáni hadvezetés (...) felismerte, hogy a Habsburgok magyarországi erőit sokkal jobban

megoszthatja, ha Erdély megszállásától eltekint, és azt továbbra is megtartja vazallusának.” Az Erdélyi Fejedelemség kialakulásának történetével foglalkozó Barta Gábor találóan írja a Báthori István erdélyi uralkodását is értékelő összefoglalásában: „Az 1556-ot követő három évtizedben (...) végképp eldőlt, hogy a saját sorsáról egyre több öntudattal rendelkező új államalakulat lényegét tekintve marad, amivé kialakulásának véres évtizedei alatt vált: a középkori magyar állam keletre szorult maradványának. A külső kényszer leszakíthatta ezt a területet az anyaországról, megváltoztatta államformáját, vakmerően új külpolitikát követelt meg vezetőitől – gondolkodásukat, magyarságtudatukat nem tudta megtörni.”

Trenka Csaba Gábor

PONIATOWSKI HERCEG ÉS A KEGYELMI IDŐSZAK, AVAGY LENGYEL–MAGYAR TÖRTÉNELMI ÁTHALLÁSOK

Józef Antoni Poniatowski herceg, a Varsói Nagyhercegség hadügy-minisztere s egyben a napóleoni Grande Armée V. hadtestének parancsnoka 1812. szeptember 7-én hajnali hat órakor indította támadásra csapatait. Ők alkották a borogyinói ütközetben a francia jobbszárnyat.

Az V. hadtest 22 000 főt számlált. Döntően a lengyel gyalogság zászlóaljaiból állt, valamint a könnyűlovasság négy ezredéből, a hozzá tartozó lovastüzérséggel. Mindezt kiegészítette a Junot birodalmi marsalltól „kölcsonkapott” lövészek néhány százada. Utóbbiakra égető szüksége volt a hadtestnek.

A régi moszkva–szmolenszki országút két oldalán kibontakozó támadás eleinte nagyon lassan haladt. Mocsaras, ligetes-csalitos terepen kellett előrenyomulniuk, magát az országutat pedig évtizedek óta nem használták már. Még 19. századi orosz mértékkel mérve is rettenetes állapotban volt, teli vízmosásokkal, árkokkal. A terület alkalmatlan volt nagyobb csapategységek összehangolt mozgatására és elsőprő erejű lovasrohamokra, nem szólva a tüzérségről. A francia lövészeknek a ligetekben, vízmosásokban megbújó apró orosz egységeket kellett először kifüstölnie ahhoz, hogy aztán a hadtest megrohamozhassa végre a hadműveleti célként kijelölt Utyica falut, és a mögötte lévő útkereszteződést.

Utyica orosz védői eleinte egy hadosztálynyi erősítést is tudtak küldeni északra, Bagration herceg szorongatott ékállásaiba. Nem sokra mentek vele, mert fél kilencre a francia lövészek megtisztították a terepet, és Poniatowski végre ráronthatott Utyicára. A nyomorúságos kis falu többször gazdát cserélt, aztán az oroszok felgyújtották, és fejvesztve visszahúzódtak a környező erdőkbe. A lengyelek kijutottak a falun túli kereszteződésbe, ahonnan dűlőút vezetett Szemenovszkaja, és azon túl Borogyino felé, egyenesen Bagration hátába, az orosz

utánpótlási bázisok felé. Az imént északra küldött hadosztályt vissza kellett fordítani, sőt, a tartalékból újabb csapatokat kellett átcsoportosítani a lengyel kontingens ellen. Poniatowski erői ahhoz nem voltak elégségesek, hogy áttörjenek, ámde a sajátjuk kétszeresét kötötték le, ami fájdalmasan hiányzott aztán az oroszoknak a csata centrumából.

Nyolcadikos se voltam, amikor Verne, Hugo és Stendhal hatására kitört rajtam a frankofon mánia. Ennek persze egyik legfőbb összetevője a napóleoni legenda, annak meg kitüntetett pontja a borogyinói ütközet. A reggel hattól este hatig dübörgő levegő (csak a francia tüzérség mintegy százhuszezer lövedéket lőtt ki aznap), a csatateret alkonyi félhomályba borító füstfelhő, Junot és Davout irdatlan tömegrohamai Bagration ékállásai ellen, Ney hadosztályainak és Murat lovasságának hatalmas támadása Rajevszkij nagy ütegállása ellen, és így tovább. Na és a jobbszáron a sötétkék egyenruhás lengyel ulánusok, amint lobogó köpennyel a vállukon a fa- és bozótcsoportokat kerülgetik, hosszú dzsidáikkal kipiszkálva-kergetve az oroszokat, aztán a gyalogság rohamai a falu lángoló faházai között. Kendőt kötöttek az arcukra, mert a csata központjából előgomolygó ágyúfüstben még itt, az erdősáv túloldalán is alig lehetett lélegezni...

Na jó, de mit is keresett Poniatowski herceg 22 ezer fős kontingense (és a Grande Armée-ban Murat, Ney és Davout alatt szolgáló további 70 ezer lengyel katona) Borogyinónál, 1000 kilométerre Varsótól?

Ismerős a kérdés?

Mit keresett a 2. magyar hadsereg a Don-kanyarban, 1700 kilométerre Budapeستől? Ám a látszólagos párhuzam ellenére a két eset gyökeresen különbözik egymástól.

Nyolcadikban még nem tűnt fel, hogy ez fontosabb, mint a *Vive la France*, meg az egész Napoleoniáda. Lengyelország számomra hivatalosan csak egy volt a testvéri szoc országok közül, nem hivatalosan meg együtt isszuk a borunkat (amit ráadásul nekem még persze nem is volt szabad). Továbbá egy óvodáskori emlék, amikor szüleim pár napra elutaztak Krakkóba. Majd' megvesztem, hogy mikor jönnek már haza. Azt mondták, a Wawelnek nevezett vár tetszett nekik, de állandóan esett az eső, és sokat fáztak.

Az alapkérdésre, mármint hogy mit keresnek a lengyelek Borogyinónál, még nyolcadikban megkaptam az elsődleges választ Tarle Napóleonzájából. De a teljes képhez újabb negyven év kellett, valamint

Sienkiewicz, Lem, Mrożek, Andrzejewski, Kapuściński, Gombrowicz, Wajda. Így kapásból. És mások. Spiró György: Az Ikszek, csak hogy említsek Valakit, egy Értőt. Meg olyanok is kellettnek, akiknek látszólag semmi közük sincs a lengyelekhez.

És ma sem tudom, hogy valóban látom-e ez ügyben a *Grande Image*-t. De amit tudok, és nem pusztán ismeretanyag, hanem nekünk, magyaroknak is megfontolandó, az most jön.

Hátráljunk vissza vagy ezer évet, és tekintsünk rá Európa legnagyobb síkságára. Az Elbánál kezdődik, a szélessége úgy 5-600, a hossza pedig 800 kilométer kelet felé. Politikai értelemben itt véget is ér Európa. Ám maga a síkság nem. Átmenet nélkül folytatódik még újabb 2000 kilométeren át, egészen az Urálig, az észak-déli szélessége pedig 1800 kilométerre nő, a finn hegyektől a Fekete-tengerig. Iszonyatos távolságok.

Az óriás síkságon belül nincsenek meghatározó földrajzi elemek, hegységek, folyók, amibe egy itt kialakuló állam belekapaszkodhatna, és egyben elkülönülhetne a környező területektől. A nyugati részen az Odera, a Visztula és a Berezina nem elég nagyok ehhez. A délkeleti régióban a Volga és a Dnyeper (kisebb részben a Don és a Dnyeszter) alsó folyása már elég nagy lenne, ámde pont ezek a szakaszok a sztyeppövezetben vannak. A tájegységre jellemző lovas-nomád kultúrák számára nem jelentenek akadályt. Gázlót keresnek, átúsztatnak, annyi.

Itt született Lengyelország, ezen a határ nélküli, hatalmas síkságon. De nem csak Lengyelország. Ezer éve főleg szláv törzsek laktak erre. Északon baltiak is, meg finnugorok. Délen nomád népek flangáltak le-föl, főleg keletről nyugatra. Időnként varégek (normannok, vikingek, kinek hogy tetszik) vonultak keresztül a vidéken, északról dél felé.

Míg Európa nyugati fele egy agyontagolt, földrajzi zsácutca, amely évezredek (sőt, év-tízezredek) óta egyre csak telik fel az Eurázsia belsejéből érkező néphullámokkal, a Nagy Síkságon van hely bőven. Itt egyenletesen kicsi a népsűrűség. Ezt jegyezzük meg, mert évszázadokra meghatároz szinte mindent.

Európa nyugati felén pár napi járóföldre gyökeresen más minden: az éghajlat, a természetes és a termesztett növényzet, az állatvilág, az etnikai összetétel. Hasonlítsuk csak össze, mondjuk a Pó völgyét a légvonalban mindössze kétszáz kilométerre lévő Bajorországgal.

A *Nagy Síkságon* ezzel szemben hatalmas területek szinte azonosak. Következésképpen a rövid- és középtávú kereskedelem lényegében nem létezik. Amit egy falu termel, azt termeli a szomszéd is, és a kilométerek százaira lévő sokadik szomszéd is. Nincs mivel kereskedniük. Almát cserélhetnének almára. Csak rendkívül kis volumenű távolsági luxus-kereskedelem van, borostyán, állatbőrök- és bundák, ilyesmi. A helyiek ebben nem is vesznek részt. Csak kitermelik és begyűjtik. Magát a kereskedelmet az erre rákényszerült, kaland- és kockázatvállaló európai kereskedők végzik, főleg vikingek és németek.

Helyi terméket maximum akkor lehet szállítani, ha valahol egy időjárás anomália miatt regionális éhínség keletkezik. Oda szállíthatnak árpát, vadbúzá, cserében kaphatnak nyestbundát, ami nekik is van ugyan, de akkor több lesz, amit eladhatnak a német kereskedőnek (aki majd elviszi Nyugat-Európába vagy Bizáncba). Ha egy falunak, régióknak véletlenül nagyon jól megy, és relatíve túlnépesedik, a fölösleg arrébb költözik egy olyan területre, ami éppen üres egy regionális éhínség, vagy járvány miatt.

Mindennek az a következménye, hogy bár összességében jelentős a *Nagy Síkság* lakossága, nincs rákényszerítve arra a gyilkos versenyre, ami Nyugat-Európát jellemzi. Homogén az egész, amelynek létszáma lassan, nagyon lassan növekszik.

De mint a csillagközi porban, és mint minden homogenitásban, ebben is keletkeznek lassan csomósodások, turbulenciák. Főleg folyók mentén, részben mert itt van bőven víz, meg a folyók segítségével lehet árut szállítani, ha egyáltalán szállítanak valamit, részben mert turista-térképek és GPS híján a folyók mentén lehet eltalálni A-ból B-be. Ezek a sűrűsödések a fejedelmi, tehát politikai központok. De ugyanezek a kézműves-ipari központok is, itt vannak a kereskedelmi lerakatok, a kőfaragó és fegyverműhelyek, a cserzővargák... és minden más. A *Nagy Síkságon*, főleg annak nagyobbik, keleti felén a fejedelmi székhelyeken kívül nincsenek városok.

Az egyik ilyen csomósodás a Visztula mentén, és attól keletre a polán törzs körül jött létre. Ők olvasztották magukba a környező egyéb szláv törzseket. (Lengyelország néhányuknak megőrizte a nevét: mazóvok, pomeránok, mazurok, stb.) Mikroelemzésben persze meghatározhatnánk, hogy miért pont itt jött létre az egyik csomó, és miért pont a

polánok adták a későbbi nép és államalakulat nevét, de a *Nagy Kép* szempontjából most ez mellékes.

A többi csomópont – a Kijevi Rusz, majd az annak peremterületeiről lefűződő orosz fejedelemségek (Novgorod, Moszkva, Vlagyimir, Pszkov, Szuzdal, stb.) – egyrészt messze volt, másrészt külön-külön egyik sem volt erősebb a kialakuló Lengyel Királyságnál. A Kijevi Ruszt ráadásul 1240-ben nyomtalanul elpusztították a tatárok az utolsó népvándorlási hullám során, az orosz fejedelemségek erejét és anyagi lehetőségeit pedig jó kétszáz évre lefoglalták. Lengyelországnak nem volt számottevő keleti ellenfele.

És ugyanekkor még nem volt nyugati sem. A németység lassan nyomult ugyan kelet felé, de ez az első ezredforduló után még sokáig csak etnikai migráció volt, lényegi állami háttér nélkül. Maga Németország nem létezett, csak lényegében önálló német királyságok, fejedelemségek, grófságok és hercegségek. A relative túlnépesedett nyugati (a Rajna és az Elba közötti) német államok fölös lakossága telepedett egyre keletebbre, anélkül, hogy elegendő lettek volna újabb államok alapítására, kibocsájtó államaik pedig elmerültek az egymás közötti és a nagy európai versengésben.

Ekkor és itt kezdődik Lengyelország (a Lengyel–Litván Nagyfejedelemség, majd Királyság) kegylmi időszaka. Ebben környezetben válik regionális nagyhatalommá, és összeurópai viszonylatban is jelentős állammá.

Ez is ismerős: a magyarság, a Magyar Királyság kegylmi időszaka 900 körülől az 1500-as évek elejéig tart, lényegében hasonló okok miatt. Nincs a régióban olyan hatalom, amely jelentős erőfölényben lenne a Magyar Királysággal szemben. Ebben a hatalmi vákuumban a saját régiójában a Magyar Királyság a meghatározó középhatalom.

A Lengyel–Litván Királyság hatalma csúcspontján a német–lengyel síkság nagy részére kiterjedt, összlakossága meghaladta a tízmilliót. Ámde a népsűrűség továbbra is lényegesen alacsonyabb volt Európa nyugati területeinél. Nincs számottevő közép- és nagytávolságú kereskedelem. A nyugati és a központi részen épültek ugyan városok, de nem sok, és azok is kicsik voltak.

Jól mutatja ezt, hogy a nagy pestisjárvány (1349–51) gyakorlatilag nem érintette Lengyelországot – ahogy nem érintette a Magyar Királyságot sem. Nincsenek meg azok a feltételek, amelyek a járvány hatékony terjedéséhez szükségesek.

A kelet felé nagy erővel terjeszkedni képtelen németiség, és ehhez hasonlóan a nyugat felé nagy erőt kifejtteni képtelen oroszok által képzett hatalmi vákuum tette lehetővé a lengyel–litván középhatalom létrejöttét és fennállását – ahogyan ugyanez a felállás okozta a középkori Magyar Királyság középhatalmi státuszát is. Ezt neveztem kegyelmi időszaknak.

Amint a német etnikai expanzió eléri azt a méretet, amelyre erős, a korabeli értelemben modern és versenyképes állam építhető, ez be is következik. Poroszország alig százötven év alatt Közép- és Kelet-Európa meghatározó államává vált. Lengyelország nyugati oldalán megszűnt a vákuum.

Amint Moszkva elfoglalta-beolvasztotta a többi orosz fejedelemséget, közben lerázta és visszaszorította a tatár befolyást, keleten is megszűnt a vákuum. Jan Sobieski, III. János néven lengyel király és litván nagyfejedelem még elég erővel rendelkezett ahhoz, hogy 1683-ban seregei élén ő mentse fel a török hadaktól szorongatott Bécset. Száztíz évvel később, 1795-ben Poroszország, az Orosz Császárság és a Habsburg Császárság végleg felosztotta egymás között a Lengyel–Litván Királyság területét. Lengyelország mint állam megszűnt létezni.

A lengyelek nem csináltak semmit rosszul. Pontosabban nem tévedtek többet, mint bármelyik másik nép. Összességében nem csináltak se rosszabbul, se jobban a dolgaikat, mint mások. A tőlük független külső körülmények változtak úgy, hogy megszűnt a középhatalmi státusz (sőt, hosszú időre maga az ország is). Csinálhattak volna bármit, nagyjából így történt volna akkor is. Nem rajtuk múlt.

Ahogy nem a magyarokon múlt a középkori Magyar Királyság középhatalmi státuszának elvesztése sem. 1453-ban az Oszmán-török Szultánság elfoglalja Bizáncot, s ezzel ezer év óta először egyetlen hatalom kezébe kerül az összes Európa és India közötti kereskedelmi útvonal. Nem sokkal ezután (és részben ennek hatására) a nyugati hajós népek felfedezik Amerikát. Ez okozza a középkori Magyar Királyság kegyelmi időszakának végét – márpedig jól belátható, hogy egyik eseményhez sincs köze a magyaroknak. Ha felismerik a jelentőségét, akkor sem tudták volna befolyásolni.

Államok, kisebb-nagyobb hatalmak hajlamosak azt gondolni, amikor békét, egyezményt kötnek, hogy azok örökre szólnak. Pedig ennek csak és kizárólag az ellenkezőjére van példa. Alig tizenegy évvel Lengyelor-

szág harmadik, immár „végleges” felosztása után, 1806-ban Napóleon legyőzi a Porosz Királyságot, kényszerszövetségesévé teszi, és a korábban Poroszországhoz csatolt lengyel területekből létrehozza a Varsói Nagyhercegséget. Az 1809-es osztrák–francia háború mellék-hadszínterén a lengyelek visszafoglalják a Habsburgoktól Krakkót és Galícia jelentős részét. Ha Napóleon legyőzi és békére kényszeríti Oroszországot, a lengyelek visszakaphatják a keleti területeiket is, és egyben tartóssá válhat ez az új európai status quo. Ezért vesz részt szívvel-lélekkel Napóleon háborújában sok ezer lengyel katona. Ez a tét, amikor a lengyel gyalogezredek és az ulánusok Poniatowski herceg vezetésével megrohamozzák Utyicát a borogyinói ütközetben, a francia jobbszárnyon.

Nos, nem kapták vissza. Napóleon oroszországi hadjárata katasztrófával végződött, a Varsói Nagyhercegség pedig pár év múlva maga is újra megszűnt létezni. Poniatowski herceg 1813-ban hősi halált halt a lipcsei csatában, természetesen a franciák oldalán.

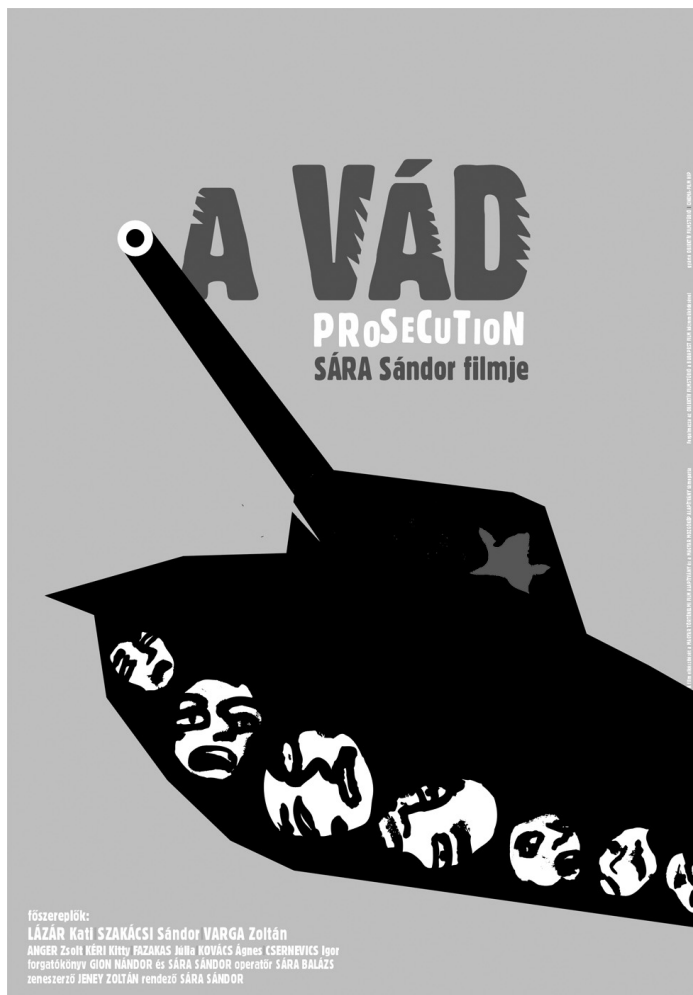
Jó, de miért más a lengyel hadsereg Borogyinónál, mint a magyar a Donnál?

Először is: Lengyelország keleti határa mindig is képlékeny volt, mióta csak létezik. Szlávok éltek a mindenkori határ mindkét oldalán, még ha nyugaton jobbra a lengyelt, keleten az orosz valamelyik változatát beszélték is. Az igazi (és nem az éppen fennálló állam-) határt sokkal inkább a vallás jelezte, különösen az 1054-es nagy egyházszakadás után. A lengyelek 966-ban a nyugati rítusú kereszténységet vették fel, latin betűkkel írtak, a nyugati kultúrába tagozódtak be. Uralkodóházaik, a Piastok, majd a Jagellók számtalan szállal kötődtek a többi nagy európai uralkodócsaládhoz. A lengyelség keleti határa ott van, ahol véget ér a katolicizmus. Ahonnan a moszkvai pátriárka fennhatósága alá tartozó ortodox templomok épülnek a falvakban – függetlenül attól, hogy melyik szláv nyelvet beszélnek az adott helyen, és hogy meddig tart éppen a lengyel állam. Varsótól ugyan ezer kilométerre van Borogyino, de ettől a határtól alig két-háromszázra.

Másodszor: a Varsói Nagyhercegségnek, a hadait vezénylő Poniatowskinak nincs választása. A napóleoni Francia Császárságnak köszönheti felszabadulását, s annak győzelmétől függ a további létezése is. Ezzel szemben a 2. világháború idején Magyarország létezését senki nem vonta kétségbe (legfeljebb az éppen fennálló határait). A magyar

hadseregnek a Donnál nem az volt a dilemmája, hogy vagy győzünk, vagy újra megszűnik létezni az államunk, a hazánk.

Magyarországnak nem voltak oroszok által leigázott, felszabadítandó tartományai. A magyar politikai vezetésnek, élén Horthyval, volt választása.

BÁR LENGYELORSZÁG KIRÁLYNŐJÉNÉL SZOLGÁLOK, GYAKRAN FORDUL SZÍVEM CSÍKSOMLYÓ FELÉ

– Borsodi L. László beszélgetése Marian Adam Waligóra
pálos szerzetessel, a częstochowai Jasna Góra kegyhely
és kolostor tiszteletbeli perjelével –

– Életrajzában olvastam, hogy az általános iskola elvégzése után a természet iránti szeretete miatt erdészeti középiskolában folytatta a tanulmányait. Erdész szeretett volna lenni, de a középiskola befejezését követően megváltoztatta a terveit. Kitől örökölte a természetszeretetet, és hogyan élte ezt meg gyermek- és ifjúkorában? Ki vagy mi változtatta meg elképzelését a saját jövőjét illetően – hogyan hallotta meg a hívó szót, és lett pálos szerzetespap?

– A természet iránti szeretetemet otthonról hoztam, abból a környezetből, ahol laktam. Az a gondolat, hogy erdészeti iskolába menjek, nővéremnek köszönhető. Annál is inkább, mert nem tudtam, hogy a környékünkön van ilyen iskola. Nagyon belelkesedtem ettől a gondolattól, annak ellenére, hogy felvételi vizsgát kellett tenni, ugyanis egy helyre három jelentkező volt, de ez nem tántorított el a tervemtől. Emlékszem, mint fiatal fiú, befejezve az általános iskolát, nem láttam még ilyen tanintézményt, de máris beleszerettem a választásomba, annyira közel állt hozzám, úgy éreztem, teljes egészében megfelel a személyiségemnek, a természetemnek. A szerzetesi hivatásom – mintegy rejtekből – később került a

Marian Adam Waligóra
(Fotó: Dezső László)

felszínre. A Jasna Góra-i kegyhellyel való kapcsolatom, a zarándoklatok, az ott végzett imádságok, a mélyen átélt szentgyónások és a fehér barátok, vagyis a pálosok látványa erősen „dolgozott a szívemben”. Nagyon megszerettem a kegykápolnát. Mária tekintete az ikonról az Édesanya tekintete volt, amely bizonyos szempontból elhunyt édesanyám tekintetét is jelentette számomra. Ilyen lassan vezetett el a hivatás hangja a pálosokhoz. Az erdészetit felváltotta a szerzetesi hivatásom, vagy másképpen fogalmazva: a természet, a teremtet világ iránti szeretetem vezetett el a döntésig, hogy a szerzetesi hivatás útját választom. Most már tudom, semmi sem volt véletlen!

– *Már fiatal szerzetesként elkezdett magyarul tanulni. A pálos rend magyar alapításán túl mi indította erre: elvárás volt a rend előljárói, a tanárai részéről, vagy más megfontolások alapján kezdte el tanulni a magyar nyelvet?*

– A magyar nyelv tanulása az én esetemben egyrészt abból fakadt, hogy szerettem volna belépni abba a világba, arra földre, ahol a rendünk született, másrészt nagyon befolyásolt az akkori rendfőnök atya hozzánk, fiatal kispaptestvérekhez intézett kérése is. Az az időszak volt, amikor rendünk a kommunista idők vége felé elkezdett újraéledni Magyarországon, és reális szükség volt a magyar rendtársakkal való kapcsolattartásra. Ebben a magyar nyelv ismerete nélkülözhetetlen volt. Bizonyosan az is bennem volt, hogy kíváncsi voltam erre a kultúrkörünkhöz tartozó kivételes nyelvre. Nagyon hálás vagyok a Jagelló Egyetem professzornőjének, a magyar származású Dus Mártának azért, hogy valahogy sikerült magamévá tenni ezt a nyelvet. Tanítási módszere, igényessége és türelme hozta meg azt a gyümölcsöt, hogy fesztelenül tudok mozogni a magyar nyelv világában.

– *Melyek voltak az első magyar szavak, amelyeket megtanult, kimondott? Mik voltak a nyelv elsajátításában a legnehezebb lépések? Mikor találkozott először magyar emberrel, akivel már magyar nyelven is beszélt?*

– Meg kell mondanom, hogy nem emlékszem az első szavakra, de egészen biztos, hogy az első magyarórák keretén belül hangzottak el. Szerencsés vagyok, hogy az első magyar, akivel találkozhattam, a fent említett Dus Márta professzorasszony volt. Ami a tényleges beszélgetést, vagyis inkább próbálkozást illeti: az atyák magyarul való megszó-

lítása volt körülbelül az 1990-es évek elején, amikor még kispapként a Sziklatemplomba érkeztem, hogy elmélyítsem az új nyelvvel kapcsolatos ismereteimet.

– 1994. június 18-án szentelték pappá Częstochowában a Jasna Góra-i pálos kegyhelyen, majd újmisésként rögtön Magyarországra került a pécsi pálos kolostorba, ahol közel egy éven keresztül lelkipásztori szolgálatot végzett, jobban megismerve a magyar embert és társadalmat, nyelvet, történelmet és kultúrát. Milyen sajátosan magyar, illetve a saját nemzetével rokon sajátosságokat fedezett fel lelki és társadalmi vonatkozásban, valamint kulturális-történelmi összefüggésben?

– Erről sokat mesélhetnék. Nagyon mélyen megérintett a magyarság keresztény történelme. Emlékszem, ahogy feltárult előttem a szent magyar uralkodók alakja, és elcsodálkoztam azon, hogy ennek a nemzetnek, szinte egyedülállóan Európában, mennyi szent életű uralkodója, királya volt. Már önmagában Szent István király története megragadott, de az, hogy miután fia, Szent Imre váratlanul meghal, és a koronát felajánlja Máriának, számomra olyan felemelő példa volt, amit mi, lengyelek csak követni tudunk. Legvégül nagyon kifejező közös lelki vonás nemzetünkkel a közös történelmen kívül az Istenanya iránti odaadás, a felajánlás, amely Magyarországon Szent István idejében történt. Nálunk – többek között leginkább a Jasna Góra-i – a svédekkel szembeni 1655-ös csodás csatához kapcsolódik az első formális királyi felajánlás, amikor János Kázmér király 1656-ban Mária uralma alá helyezte szülőföldünket. Érzésem szerint ez irányt adott, és meghatározta a vezetés módját ott, ahol ez a lelkület természetes módon jelen volt ebben a szolgálatban.

– Pécsi tapasztalatai óta közel harminc év telt el. Azóta sokat fejlődött a magyar nyelvtudása, gondolom, most már könyveket is olvas magyarul. Milyen típusú magyar nyelvű könyvek kerültek eddig figyelmének a középpontjába? Hogyan látja a kortárs magyar, illetve lengyel szépirodalom és/vagy lelki irodalom helyzetét?

– Pécsi tartózkodásom óta tényleg eltelt jó pár év. De ami igazán fontos, hogy a magyar nyelvvel folyamatosan élő kapcsolatom van. Nemcsak a Częstochowába érkező zarándokok szolgálata vagy a magyarországi pálos rendtársaimmal való kapcsolattartás miatt, ha-

nem belső igényem is a magyar irodalom olvasása. Ez igazából nem csak arról szól, hogy elmélyítsem a nyelvtudásomat, hanem ezek az írók sokat jelentenek számomra, és szívesen visszatérek hozzájuk. A vallásos könyvek mellett nagyon szeretem olvasni Fekete Istvánt vagy Gárdonyi Gézát. Hasonlóan jó szívvel térek vissza Regőczy Istvánhoz az *Isten vándora* újraolvasásával. Sajnos azonban nem sok lehetőségem van nyomon követni a kortárs lengyel vagy magyar szépirodalmat.

– *Magyarországi tartózkodását követően a pálos rend központjába, a lengyelek nemzeti kegyhelyére, a częstochowai Jasna Góra-i kolostorba helyezték. Azóta milyen téren nyílt és nyílik lehetősége kamatoztatnia Magyarországon szerzett tapasztalatait, tudását? Milyen kapcsolatokat ápol ma a magyarokkal?*

– Immár sok éve szolgálok Jasna Górán. Szolgálatom erőteljesen kötődik a Magyarországról érkező zarándokokhoz, akik rendszeresen eljönnek a Fekete Madonnához. Számomra már valahol természetes, hogy a magyarok a kegyhelyen történő programok szervezésében számtalanszor kérik a segítségemet. Végül is én nem teszek itt semmi különlegest, mert a Jasna Górán szolgáló atyák közül mindig volt valaki, aki segített a Magyarországról érkező testvéreknek. Ha a kegyhelyünk tevékenységét és szerepét tekintjük a hívő emberek életében, akkor egyértelmű számomra, hogy az mindig a hit megújulásának és megerősödésének a helye mindazok számára, akik felkeresik. Meggyőződésem, hogy mindig így kell tekinteni a nemzeti kegyhelyekre nálunk, Lengyelországban és önöknél, magyar földön: a częstochowai Jasna Góra, Mátraberebély-Szentkút, Máriapócs és természetesen Csíksomlyó azok a helyek, ahol mi, hívő emberek Mária keze által megerősíthetjük Istennek való odaadásunkat akár személyesen, akár családirag vagy szélesebb értelemben, a nemzet katolikus társadalma tekintetében. Ne féljünk kimondani, hogy életünk maga Krisztus! Erre tanít bennünket az Istenanya. Krisztus volt számára a minden. Ő volt az élete. Nagyon jól emlékszem II. János Pál pápa első magyarországi zarándoklatának a jelmondatára: „Életünk Krisztus”. Ezek a szavak megerősítő jelek, amelyek világosan emlékeztetnek bennünket arra, hogy mire helyezzük a hangsúlyt lelkipásztori céljaink

megvalósításában Mária-kegyhelyeinken és nemzeteink lelki életében egyaránt.

– Jasna Górába való visszatérése után nem sokkal a kegyhely helyettes vezetőjének nevezték ki, 2014 áprilisában a kolostor házfőnök-helyettese, majd ugyanazon év augusztusában a közel száz pálos szerzetesből álló közösség házfőnöke lett. Ezt a feladatkört egészen 2020-ig töltötte be egy százfős közösség élén, ott, ahol Lengyelország szíve dobog, és ahol évente több millió zarándok fordul meg. Kérem, avassa be olvasóinkat Jasna Góra hétköznapijaiba, működésébe!

– A Jasna Góra-i kolostor valóban az egyik legnagyobb szerzetesi közösség Lengyelországban. Sokan csodálkoznak, amikor elmondom, hogy milyen sokan vagyunk, és megértem meglepődésüket. De ez a hely kivételes, különösen nekünk, pálosoknak. Egyetlen ugyanis a kolostoraink közül a világon, amely ilyen nagy, noha 4 kontinensen, 17 országban vagyunk jelen. Jasna Góra a rendfőnök (a generális) székhelye, anyaházunk, és az a kolostor, ahol a fiatal rendtársak mellett a legnagyobb létszámban vannak a legidősebb atyák és testvérek.

Ami a mindennapi életünket illeti, feladatunk az ide érkező zarándokok lelkipásztori szolgálata, amelynek legösszetettebb és leggyümölcsözőbb része a gyóntatás. Szent II. János Pál pápa Jasna Górát „rendünk karizmájának”, ugyanakkor nemzetünk „oltárának és gyóntatószékhének” nevezte. Erre emlékezve teszünk meg mindent, hogy ez így is legyen.

A közösségi életben a mindennapi kolostori élet ritmusát tartjuk: közös imádság, étkezés, a klauzúra őrzése. Ehhez még érdekességgént megemlítem, hogy a szerzetesi kápolnánk közvetlenül a kegykápolna mellett található, tehát a mindennapi imádságunk fizikailag is az Istenanya csodás kegyképénél történik, bár ez nem látható a zarándokok számára. Mondom mindezt azért, hogy érzékeltessem: ezen a helyen elkötelezettségünk az ide érkezők iránt nemcsak a szolgálatban mutatkozik meg, hanem az értük végzett imádságokon keresztül is. Számunkra ez nagy megtiszteltetés, hogy a „lengyel kánai menyegző” szolgálói vagyunk.

– Lengyelország Királynője kegyképe megkoronázásának háromszáz éves évfordulója kapcsán 2017-ben arra emlékeztetett, hogy a Fekete Madonna

1717-es megkoronázása kiegészítése volt annak a gesztusnak, hogy II. János Kázmér király 1656-ban a leMBERGI székesegyházban ünnepélyes fogadalomtétellel Mária oltalmába ajánlotta a lengyel nemzetet a svédek ellen vívott küzdelemből való Jasna Góra-i csodás megmenekülés után. A nemzet hitét kifejező szertartás egyben azt is jelentette, hogy a Szűzanya Lengyelország Királynője lett. Rokon vonás a magyar történelemben, hogy első királyunk, Szent István 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján Magyarországot felajánlotta Szűz Máriának. A sokat emlegetett lengyel–magyar barátság felfogható-e úgy, mint ami Mária oltalma alatt jött létre, és tart mind a mai napig? Milyen vallási, a keresztény értékrendhez köthető sajátosságait emelné ki a két nemzet barátságának?

– Nemzeteink történelme megmutatja, milyen fontos szerepet játszott évszázadok alatt a keresztény hit, ami önazonosságunkat alakította. Közös számunkra hitünk máriás jellege, ami bizonyos természetességet kölcsönöz Krisztus felé vezető utunknak. A történelmünkre hatást gyakorló események, amelyeket ön is említett, megmutatják számunkra Mária nemzeteink fölötti oltalmát. Megfogalmazásainkban nagyon szeretem azt, amikor mi Máriát Lengyelország Királynőjének nevezzük, önök pedig Magyarok Nagyasszonyának. Összekapcsol bennünket a hit és a lelkiség mértéke, valamint a mély máriás lelkület, az utóbbi időkben pedig az az élő kultusz, ami Szent II. János Pál pápát övezi. A Magyarországról Jasna Górára érkező zarándokoktól tudtam meg, sokan azért jönnek Lengyelországba, hogy megérinthessék azt a helyet, amely a szent életű pápával szoros kapcsolatban áll. Egyszerűen csak annyit mondanak, hogy kegyhelyünkön II. János Pál pápa Madonnájával szeretnének találkozni.

– *2018-ban a csíksomlyói kegytemplom évente megjelenő lapjában, a Csíksomlyó Üzenetében úgy fogalmazott, hogy II. János Pál pápa személyében nagy jelentőséggel bírt az egyház hangja mind az 1980-as évek végén demokratizálódó Lengyelország társadalmában, mind a fiatal Marian Adam Waligóra életében. Mit jelentett ez a korabeli Lengyelország és az ön számára, illetve hogyan él tovább Szent II. János Pál szelleme, kultusza a lengyelekben ma?*

– II. János Pál pápa társadalmi és politikai életre vonatkozó tanításában fontos volt számunkra az az útmutatás, amelyben rávilágít

arra, hogy szabad emberek vagyunk. A lengyel pápa senkihez nem hasonlítható módon magyarázta el nekünk a lelki értelemben vett szabadság értelmét. Bár kívülről megélhetjük a rabság különböző formáit, a hit és a Krisztusba, Istenbe, a Szeretetbe vetett bizalom mégis csodálatos lehetőségeket nyit meg számunkra reményben és örömben. Éppen ezért mondta Częstochowában, jól ismerve Jasna Góra történetét, hogy „itt mindig szabadok voltunk”. Rámutatott a szabadság igazi forrására, ami nem más, mint az Istennek való felajánlásunk, amint azt Mária is tette.

- Ön Jasna Góráról azt nyilatkozta, hogy olyan kegyhely, ahol megtapasztalhatjuk szívünkben a Szűzanyával való találkozás mély lelki élményét, Isten érintését, azt a spirituális erőt, amelyre ma szükség van Európa megújulásához. Amit a lengyel nemzeti kegyhelyről mondott, mintha Csíksomlyóról is, a székelyek, a csángók, a világon élő minden magyar nemzeti kegyhelyéről is állította volna. Hogyan határozná meg a kegyhely, ezen belül a nemzeti kegyhely fogalmát, mi adja ezeknek a szent helyeknek a közös vonásait, és miben rejlik egyediségük? Mit gondol, milyen tekintetben lenne szükség Európa megújulására, és ehhez hogyan járulhat hozzá egy-egy kegyhely?

- Minden Mária-kegyhely a hívők, a katolikusok számára kijelölt hely, ahol megismerhetik Mária anyai, közbenjáró oltalmát. Egy nemzeti kegyhely arculatát az adott kor és társadalmi élet nemzeti érzésekkel és hazaszeretettel párosult zárandoklatai is formálják. Így volt ez Lengyelország történetében is. Egészen biztos, hogy fontos eleme volt kegyhelyünknek királyaink, uralkodóink látogatása, ami „kiemelte” a hely imádságos szerepét az egész társadalom számára. De sose felejtjük el, hogy Isten kegyelme nem ismeri a nemzeti, állami határokat, bár számomra mindig megrendítő az, amikor a nemzet újra rátalál önazonosságára, felismeri ennek az önazonosságnak legfontosabb jeleit Isten működése, oltalma és vezetése alatt. A keresztény Európa lelki megújulásának az Isten kegyelme felé nyitott, akadályok nélküli úton kellene haladnia! Ahogy azt Mária tette, és az ő példájára a mi máriás, nemzeti kegyhelyeink is teszik. Jasna Góranak és Csíksomlyónak nagy küldetése, hogy legyenek a hívők számára a kiengesztelődés és az Istenre való nyitottság helyei a „Fiat” máriás

lelkületével. Amikor a zarándok a szent helyet megváltozott, megerősödött lélekkel hagyja el, az a legszebb gyümölcse a szolgálatunknak.

– 1994-ben a pálosok Magyarországra való visszatelepülésének 60. évfordulója alkalmából a Jasna Góra-i kegyhely a Fekete Madonna ikonjának másolatát ajándékozta a Gellért-hegyi Magyarok Nagyasszonya-sziklatemplomnak, 2011-ben a budapesti Szent István-bazilikának, amelyet 2017 júniusában a kegykép koronájának pontos másolatával meg is koronáztak. 2012-ben a częstochowai pálosok egy újabb másolatot a csíksomlyói kegyhelynek adományoztak, amiért viszonzásképpen 2013-ban a csíksomlyói ferences szerzetesek a kegyszobor hasonmását adták ajándékba a lengyelek nemzeti kegyhelyének. Mondhatnánk, hogy – más-más megjelenítéssel ugyan, de – ugyanazt a Szűzanyát, Jézus Krisztus édesanyját tiszteljük Częstochowában is, Csíksomlyón is, más kegyhelyen is. Miért érzik szükségesnek Lengyelország Királynőjének „tárgyi” jelenlétét Magyarországon és Erdélyben? Miért tartják fontosnak a Jasna Góra-i és a csíksomlyói szerzetesek a két kegyhely közötti hídépítést, amelynek a Fekete Madonna zarándokvonat évente történő indítása is kézzelfogható jele?

– A Mária-kegyhelyek ilyen kapcsolódása egymáshoz már évek óta gyakorlat. Nem csak a mi két kegyhelyünket érinti. Európában működik az úgynevezett Európai Máriás Háló, amely a rendszeres és felelősségteljes találkozóknak köszönhetően segít abban, hogy ezeken a kultuszhelyeken szolgálatainkat még jobban végezzük. Kiváló lehetőség ez arra, hogy megismerhessük a máriás lelkület különböző formáit az adott kegyhely karaktere szerint Európa különböző régióiban, és gazdagítsuk egymást javaslatainkkal a zarándokok javára.

Jasna Góra és Csíksomlyó vonatkozásában egy nagyon jó kezdeményezés indult el a Fekete Madonna és a Boldogasszony elnevezésű vonatos zarándoklatok keretében. A Fekete Madonna zarándokvonat évek óta eljön Częstochowába, és ehhez kapcsolódóan más helyekre is Lengyelországban, amely a magyarok számára mind történelmi, mind vallási szempontból fontos. Nagyon szép kifejezése a két kegyhely kapcsolatának a Mária-ábrázolások másolatának kölcsönös átadása, amelyek megtalálhatók mindkét kegyhelyen. Nemzeteink ezen közeledése egymás felé mindig kedves része a zarándoklatoknak. A magyarok mindig nagyon szívesen elidőznek a bazilikában a Csíksomlyói Szűzanya szobrának a másolatánál – otthon érezhetik magukat. Összeköt

bennünket az eleven Mária-kultusz, hiszen a történelem alatt az ő jelenléte belevésődött nemzeteink életébe. Amikor magyar zarándokokkal találkozom, meggyőződom arról, hogy a Boldogságos Szűz Mária nemzeteinket összekötő híd. Közel áll hozzánk az a gondolat, hogy egyes helyzetekben Mária volt jelen mindkét nemzet számára a történelem különböző megnyilvánulásaiban. Hiszen maga Jasna Góra keletkezése is gyökereiben a Magyarországról érkező pálosokhoz kötődik, és ahogy Wojciech Kurpiak professzor, a kegykép ismerője, restaurátora a *Częstochowska Hodegetria* című könyvében írja, az Istenanya csodás ikonja hozzánk Magyarországról érkezett. Itt láthatjuk igazán, hogy ki is kapcsol össze bennünket!

– *A két kegyhely közötti hídépítés jele volt az is, hogy ön volt a 2018. évi csíksomlyói pünkösdi búcsú ünnepi szónoka, első, aki nem magyar nyelvterületről érkezésként, de a magyar nép testvérm nemzetének képviselőjeként szólhatott Csíksomlyón a világ minden részéről összegyűlt magyar zarándokokhoz. Hogyan fogadta ön és a közössége az erdélyi ferencesek meghívását? Milyen tapasztalatokkal tért vissza szülőhazája kegyhelyére?*

– Évek múltán azt kell mondanom, hogy rendkívüli megtiszteltetés és élmény volt ez számomra. Tudom, hogy ebben a magyar nyelv ismerete segített, azonban hitem szempontjából sok kegyelmet adott nekem. Hálás vagyok, hogy papként ilyen élményben lehetett részem. Akkor megfigyelhettem a magyar nép páratlan bizalmát Mária iránt, amely azóta is bennem él! Emlékszem, arra gondoltam, milyen jó lenne, ha a pápa eljönne ide, és látná nemcsak a székelyek, hanem minden magyar eme rendkívüli hitét, máriás lelkületét. Emlékszem arra is, hogyan beszéltem erről Tamás József püspök úrnak. És mi történt ezután? Tudjuk jól. Ferenc pápa Erdélybe, Csíksomlyóra látogatott... felejthetetlen pillanat! Ilyenformán érzem tehát lelki kötődésemet Csíksomlyóhoz. Bár Częstochowában, Lengyelország Királynőjénél szolgálok nap mint nap, gyakran fordul szívem Csíksomlyó felé.

– *A Jasna Góra-i kolostor és templom perjeleként 2018. március 15-én magas rangú állami kitüntetést, a Magyar Érdemrend Középkeresztjét vehette át Budapesten, mert – az indoklás szerint – a szoros értelemben vett hitéleti tevékenységen túl összességében szolgálja a lengyel és a magyar nép baráti kapcsolatának elmélyítését, annak élővé válását. Köztudott, hogy*

nemegyszer fordult meg a Magyarország határain kívül élő magyarok országaiban is, többször járt Csíksomlyón, meglátogatva a Csíksomlyóhoz közeli Hargitafürdőn élő pálos rendtársait, így hát személyes tapasztalatai vannak, lehetnek a kisebbségben élő magyarok vallási és társadalmi életéről. Miért tartja fontosnak a külhoni magyarokkal való kapcsolattartást, hogyan látja helyzetüket, jövőjüket, és mit jelentett önnek a díj ebbéli tevékenysége elismeréseként?

- Igen, a kitüntetés, amelyet Magyarországtól kaptam, nemcsak elismerést jelent nekem, hanem nagy kihívást is. Nem úgy tekintek rá, mint ami kifejezetten a személyemnek szól, hanem inkább úgy, mint egy feladatra, hogy próbáljam meg szolgálni és óvni a baráti kapcsolatainkat, nemcsak rendi kereteken belül, hanem szélesebb körben is.

Be kell vallanom, bár a román állam területén van, erdélyi útjaim során mégis kivételes erővel éltem át azt, hogy miképpen élnek ott a magyarok, székelyek, megőrizve nemzeti hagyományaikat. Nagyon építő volt számomra látni, hogyan él bennük a magyar identitás, mennyire büszkék történelmükre, kultúrájukra. Tudom, hogy vannak gondok, és nem minden ideális, de mindezek ellenére mégis feltűnő, hogy nem szégyellik magyar kultúrájukat, és törődnek önazonosságukkal.

- Hogy érzi, hatéves perjelsége idején milyen elképzeléseket sikerült megvalósítania, és mi a véleménye, mi az, ami föltétlenül kivitelezésre vár a közeljövőben Jasna Góranak és Csíksomlyónak a lengyel–magyar kegyhely- és zarándokhidak építését és az Európai Máriás Hálóban játszott szerepét illetően?

- Mindenekelőtt szeretném, ha ez a kapcsolat tovább virágozna és mélyülne. Bár az utóbbi időkben a járvány által bonyolulttá vált a helyzet, a magam részéről nyitott vagyok segíteni minden közös kezdeményezést, amely a lelkipásztori szolgálatba belefér. Minden bizonnyal remek alkalmat ad számunkra a különböző lehetőségeink között szereplő Fekete Madonna zarándokvonat. Ez a zarándoklat biztosan fog majd fejlődni, annál is inkább, mert a hívek nagyon értékelik a búcsújárás eme formáját. Szerintem egy ilyen zarándokvonat mehetne Częstochowából Magyarországra, sőt akár egészen Erdélyig is.

CSÍKSOMLYÓ ÉS JASNA GÓRA – A HIT ÉS A KULTÚRA VÉDŐBÁSTYÁI

– Borsodi L. László beszélgetése fr. Urbán Erikkel,
a Kisebb Testvérek Szent István Királyról elnevezett
Erdélyi Rendtartománya elöljárójával –

– Mikor járt először Częstochowában? Hogyan emlékszik vissza, milyen hatást gyakorolt önre a Jasna Góra-i Fekete Madonnával való első találkozása?

– A csodálatos Fekete Madonna-kegykép, pontosabban annak a másolata nem volt idegen számomra. Vissza kell mennem időben Szegedre, a 2002–2004 közötti évekre. Az Alsóvárosi Ferences Templomban belépve jobb oldalt ott található a Fekete Madonna-kegykép másolata, a kialakított kápolna oldalán Juhász Gyula *A fekete Mária* című verse, amelyet gyakran elolvastam: „Ősi templom árnyas szögletében / Századoknak füstje és pora / Lassan lepte be s ő mély sötétben / Néz jövőbe hét törrel szívében: / Magyarok Asszonya. // Háború és béke változtak / És jött és ment nemzetek sora, / Nyarak búzáat, telek havat hoztak, / Ő csak nézett, a Fiát karolva: / Magyarok Asszonya. // Hű zarándok messze, messze tájról, / A lábain országút pora, / Vigaszt várva hozzájött s a távol / Múltakból gyászt s jó reményt világol / Magyarok Asszonya. // S jöttem én is, e szomorú öltő / Bús magyarja, hű zarándoka, / Mit adhatnék, csüggedt, árva költő: / E dalt hozom, mint könnyét a felhő, / Te feketén is vigaszt derengő / Magyarok Asszonya!”

Urbán Erik
(Forrás: Ferences archívum)

Ugyanakkor maga az ikon sem áll távol a lelkiségetől, így megszerettem ezt a Mária-ábrázolást.

A Jasna Góra-i kegyhelyen 2013-ban jártam először a Misszió Tours Utazási Iroda szervezésében a Fekete Madonna zarándokvonattal, amelyen közel ezer magyar zarándokolt el Lengyelország nemzeti szentélyébe. Ez alkalommal kísértem el, és adtam át dr. Orbán Szabolcs ferences testvér, az akkori erdélyi tartományfőnök megbízásából a Csíksomlyói Segítő Szűz kegyszobrának a másolatát a pálos testvéreknek, akik a szobrot a kegytemplomukban helyezték el. Ennek előzménye az volt, hogy egy évvel korábban a csíksomlyói kegyhely kapta ajándékba a Fekete Madonna-kegykép másolatát a pálos atyáktól, amely Csíksomlyón szintén a kegytemplom hajójában kapott helyet. Ahányszor rápillantok a kegyképmásolatra, eszembe jutnak a lengyelországi zarándokutak, azoknak eseményei, lelki hatásai.

Legelső alkalommal, amikor megérkeztünk a częstochowai kegyhelyre, és a zarándokcsoport bevonult ünnepélyesen a kegytemplom udvarán keresztül a kegykápolnába, arra lettünk figyelmesek, hogy feltűnően sok a gyerek. Meg is kérdeztük a minket kísérő pálos testvért, hogy mindig ilyen sok diák van-e a kegyhelyen, mivel tanítási időszak volt. A válasza mélyen megérintett. Az egyik katolikus iskolát ugyanis be akarták zárni, a többi egyházi iskola pedig úgy állt ki a bezárandó iskola mellett, hogy a diákok elzarándokoltak a kegyhelyre, és imádkoztak, énekeltek – egyszerűen, a maguk csendességében, ugyanakkor kellő határozottsággal viszonyultak a kényes ügghöz. Van, amit tanulunk egy ilyen zarándoklatból.

Egy másik meghatározó lelki élményem az volt, amikor az esti Apel, vagyis Kiáltás során a kegyhelyen összegyűlt zarándokok együtt imádkoztunk, köztük a magyar testvérek a lengyelekkel. Egyik alkalommal engem bíztak meg az elmélkedés vezetésével. Többek között ezt mondtam a híveknek: „Kedves Pálos Testvéreink, kedves lengyel testvéreink, köszönjük nektek, hogy immár a hatodik alkalommal testvéri szeretettel fogadtok bennünket, a magyarok nemzeti zarándoklatát, és ezzel a szívélyes fogadtatással lehetővé teszitek, hogy a ti Częstochowátok pár napra a miénk is legyen. Köszönjük! A világ gyógyítását elő kell mozdítanunk, de ehhez mi önmagunkban nem vagyunk elég erősek. Ezért folyamodunk a lengyelek és magyarok Máriájához, valamint közös szentünkhöz, Szent László királyhoz, hogy

tartsanak meg őseink szent hitében és erényeiben, mert az ember minden korban, minden helyen, minden helyzetben példaértékűvé válhat, ha annak a krisztusi tanításnak a fényében él, aki azt mondta önmagáról: én vagyok az út, az igazság és az élet.”

Továbbá meghatározó emlék maradt, amikor a magyar zarándoktömeg kigyózott Krakó utcáin, és lakások, irodák ablakai nyíltak meg, ahonnan köszöntöttek bennünket, vagy éppen maguk a járókelők tették ugyanezt. Az utcákat járva a több száz zarándok fegyelmezetten mozogva, anyanyelvén énekelte a lengyel nemzeti kegyhely Mária-énekét, amelynek a refrénje: „Madonna, Fekete Mária, fogd meg jól a kezünket! Madonna, Fekete Mária, védj Hazánk és Egyházunk!” Lengyel testvéreink könnyes szemmel hallgattak bennünket, üdvözltek a zarándokközösséget, őszinte kézfogással viszonzva tanúságtételünket. Minden egyes zarándokútról, bár fizikailag elfáradva, lelkileg azonban feltöltődve, eggyé kovácsolódva jöttünk haza.

– *Első királyunk, Szent István 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján Magyarországot felajánlotta Szűz Máriának. Rokon vonás a lengyel történelemben, hogy II. János Kázmér király 1656-ban a leMBERGI székesegyházban ünnepélyes fogadalomtétellel Mária oltalmába ajánlotta a lengyel nemzetet a svédek ellen vívott küzdelemből való Jasna Góra-i csodás megmenekülés után, és a Szűzanya Lengyelország Királynője lett. Ön hogyan értelmezné ezt a történelmi párhuzamot a két nemzet életében és a két kegyhely kapcsolatában?*

– Államalapító szent királyunk volt az első, aki országát és népét felajánlotta a boldogságos Szűznek, így kapott Mária elsőként a magyaroktól egy nemzettel összefüggő nevet, így lett Mária, Magyarok Nagyasszonya: „Boldogságos Szűzanyánknak mint magyarok Asszonyának fölládoztad hazánkat, szentelted Koronánkat!” Szent István király példáját követve számos király és elöljáró ajánlotta fel országát és népét a Szent Szűznek. Egy-egy nemzet a maga szemszögéből, a maga megnevezésével szólítja meg az égi közbenjárót. Sokaknak furcsa is, hogy a különböző nemzetek sajátos névvel illetik Máriát, de ez a szép gesztus egy-egy nemzetnek a Szűzanyához való sajátos ragaszkodását és kötődését fejezi ki. Ahogy ugyanazon édesanya gyermekei más-más megnevezéssel szólítják meg édesanyjukat, úgy egy-egy nemzet is sajátos megnevezéssel szólítja meg édesanyját.

Szent István Szűz Mária oltalmába ajánlotta ezt a vad, dacos, önmagát nyugtalanul kereső népet. Azóta lett országunk Mária országa, amelyet ő palástjával betakar. Jóllehet a történelem folyamán hazánkat a hatalmasok számtalanszor szétszabdalták, de hiába, mert a magyar szó mindig összefércelte. Mondjuk ezt el fiainknak is – mert jobb, ha tőlünk tudják meg –, hogy a gyáva népnek sehol nincs hazája, és ezért kellene a felszabadult, tisztán látó emberek, akik látják az összefüggéseket, szeretnek, és az emberiség, a nemzet javát keresik. Feladatunk tehát: helyes történelmi látásra szert tenni. Nem vak végzet irányítja a világot, nem sátáni erők játéka az ember. Ezeket is mind uralja az Úristen. Az Úré a győzelem, aki kezében tartja a történeteket, az emberek és a nemzetek sorsát.

– Túl a lengyel és a magyar nép közötti szimpátián és a tágabb értelemben vett történelmi-vallási kapcsolódási pontokon, hogyan „talált egymásra” a csíksomlyói és a częstochowai kegyhely? Melyek voltak ennek a kapcsolat-építésnek az egyes szakaszai, odáig menően, hogy 2012-től a Jasna Góra-i Fekete Madonna ikonjának a másolata ott látható a csíksomlyói kegytemplomban, 2013-tól pedig a csíksomlyói Szűzanya-kegyszobor másolata ékesíti a lengyelek nemzeti kegyhelyét?

– Az eredeti gondolat a kegyképmásolat-cseréről egy fiatalembertől származik, aki tevékeny részt vállalt a Fekete Madonna és a Boldogasszony zarándokvonatok szervezésében. A fiatalember a Misszió Tours Utazási Iroda vezetőjének, Budai Lászlónak a fia, Budai András volt. Bár kezdetben az ötlet merésznek tűnt, idegennek és nehezen kivitelezhetőnek, az ötlet megálmodója és a kivitelezésben segítők hittek abban, hogy az Úr áldása van a kezdeményezésen. A lengyelországi nemzeti szentélyben szolgáló pálos testvérek rögtön pozitívan fogadták a gondolatot, és mi, ferencesek, a csíksomlyói kegyhely őrei is Isten áldását éreztük a kapcsolat kiépítésén.

A kegyképmásolat a 2012-es pünkösdszombati fogadalmi búcsú szentmiséjére érkezett meg Csíksomlyóra, amelyet Mieczysław Polak pálos rendi perjel adott át a lengyel–magyar testvéri kapcsolat megerősítésének jeleként. Ugyanebben a szentmisében ígéret hangzott el arra vonatkozóan, hogy egy év múlva a pünkösdszombati búcsús szentmisét követően útra indul Lengyelországba a Csíksomlyói Segítő Szűz kegyszobrának a másolata. A szervezők több erdélyi és magyar-

országi fafaragóval is beszéltek, de nem találtak olyan mesterembert, aki e nemes felkérésre igent mondott volna. Én magam azon a véleményen voltam, hogy a szobormásolatot erdélyi fából erdélyi fafaragó készítse el. A Gondviselés működött. Egyik nap becsengetett a csíksomlyói kolostorba egy férfi, és bemutatkozott – Demeter József fafaragó volt Marosszentannáról, aki ajándékot ígért a kegyhelynek, mégpedig a kegyszobor másolatát. Akkor az az ötletünk támadt, hogy azt a másolatot adjuk ajándékba a lengyeleknek. A csíksomlyói kegyhely pedig később kapott egy másikat, amelyet mind a mai napig az elsőszebati Mária-köszöntők alkalmával a gyertyás körmeneten visznek körbe.

A 2013-as pünkösdszebati búcsús szentmisét követően a szobormásolat zárándokútra indult: Budapesten a pálos testvérek által őrzött Sziklatemplomban kapott helyet mindaddig, amíg a Fekete Madonna zárándokvonattal közel ezer magyar zárándok kíséretében megérkezett a lengyel nép lelki és nemzeti központjába. Tamás József gyulafehérvári segédpüspök úr mutatta be a szentmisét, amelynek keretében az ajándékozás történt. Ő maga is jelentősnek nevezte az ajándékozás napját. Jómagam az átadáskor ezt mondtam: „Ünnepélyesen átadjuk a székel nép és a világ magyarságának kegyhelyén található Csíksomlyói Segítő Szűz Mária kegyszobrának a másolatát a csestochowai kegyhelynek, ahonnan 2012. pünkösöd szombatján a Lengyelország Királynője-kegykép másolatát kaptuk ajándékba. Tudjuk, hogy a lengyel nép számára Csestochowa különleges hely. Itt áll a nemzet szentélye, amelyet Jasna Góranak neveznek, amely helyről nyilvánvaló, hogy a remény fénysugarának a forrása a csodálatos képmásban jelen lévő Mária. Hasonló tekintéllyel bír a csíksomlyói kegyhely a székel nép és a világon szétszóródott magyarok életében. Mindkét kegyhelyen a Boldogságos Szűz Máriába vetett bizalom erőt és reményt adott és ad a kegyhelyekre zárándoklóknak. Lengyel testvéreink számára a Jasna Góra-i, székel népünknek és a világ magyarságának a csíksomlyói kegyhely védőbástyája lett a hitnek, a szellemi életnek, a kultúrának, mindannak, ami a nemzeti öntudatot meghatározza. A kegykép és a kegyszobor másolatának cseréje erősítse meg a két kegyhely közötti kapcsolatot, emlékeztessen minden jóakarátú embert keresztény gyökereinkre és a lengyel–magyar barátságra! Amikor a Csíksomlyói Segítő Szűz Mária kegyszobrának másolatára néztek, ne feledkezzetek

meg, pálos testvéreink, imádkozni a csíksomlyói kegyhelyre zarándoklókért és a kegyhelyen szolgáló ferences testvérekért! Mi, ferencesek, akiket a székely nép egyszerűen barátoknak nevez, a Csíksomlyói Segítő Szűz Mária szentélyében hasonlóképpen imádkozunk a lengyel népért és a kegyhelyen szolgáló pálos közösségért.” Megható volt az átadás pillanata, amikor pedig búcsúzásra került a sor, a zarándokok közül többen is odamentek a kegyszobormásolathoz, megsimogatták... egy picit hagytunk ott magunkból, lelkületünkéből, lelkiségünkéből. Mindinkább megerősödöm abban, hogy ennek az ajándékozásnak óriási eszmei értéke van mindkét nép számára.

– *A két kegyhely közötti kapcsolatépítésben szerepet játszottak-e a Hargitafürdön 2014-ben letelepedett magyarországi pálosok? Milyen kapcsolatot ápolnak az erdélyi ferencesek a Székelyföldre érkezett fehér barátokkal?*

– A pálos atyákkal a kapcsolatunk a kezdetektől, hargitafürdői ittlétük kezdetétől testvéri. Meghívást kaptunk a letelepedési ünnepségükre, amelyet el is fogadtunk. A csíksomlyói kegyhelyen többször is szolgálatot vállaltak a Szent Antal nagykilenced végzésében, az őszi búcsúkon is prédikáltak, illetve a hívekkel rendszeresen részt vesznek az elsőszombati Mária-köszöntőkön. Amikor mi Hargitafürdön járunk, úgyszintén felkeressük őket, valóban barátok vagyunk. Visszagondolva, éppen fordítva történt a kapcsolatépítés, vagyis a két kegyhely között létrejött együttműködés erősíti a ferencesek és a helyi pálosok közötti kapcsolatot.

– *Marian Adam Waligóra pálos szerzetes, a częstochowai kegyhely és kolostor tiszteletbeli perjele azt nyilatkozta Jasna Góráról, hogy olyan kegyhely, ahol megtapasztalhatjuk szívünkben a Szűzanyával való találkozás mély lelki élményét, Isten érintését, azt a spirituális erőt, amelyre ma szükség van Európa megújulásához. Amit a lengyel nemzeti kegyhelyről mondott, mintha a székelyek, a csángók, a világon élő minden magyar nemzeti kegyhelyére, Csíksomlyóra is érvényes volna. Hogyan határozná meg a (nemzeti) kegyhely fogalmát, mi adja ezeknek a szent helyeknek a közös vonásait? Mit gondol, milyen tekintetben lenne szükség a magyarság és Európa megújulására, ehhez hogyan járulhat hozzá egy-egy kegyhely?*

- Lengyel Menyhért sorai megszívlelendők ebben a vonatkozásban: „Az élethez fantázia kell. Azt hiszem, többé-kevésbé mindenki azt kapja meg, amit elképzelsz, még ha képzelete látszólag oly vakmerő is, hogy nem mer róla beszélni. (...) Legyen fantáziád ahhoz, amit el akarsz érni. Akkor eléred.” Döntéseinkben mutatkozik meg, milyen kincsre vágyunk, akarunk-e a jó családapához hasonlítani, aki kincseiből régít és újat hoz elő (vö. Mt 13,52), olyan gazdának minősülni, akinek van, amit megosztania másokkal, olyan kincseket, amelyek mások számára is értéket képviselnek.

Amint már említettem, ezek a szentélyek – akár Csíksomlyó, akár Jasna Góra, de gondolhatunk Európa egyes országainak a nemzeti szentélyeire is – mind védőbástyái lettek a hitnek, a szellemi életnek, a kultúrának, mindannak, ami a nemzeti öntudatot meghatározza. A kegyhely elsősorban a hitnek a bölcsője, dajkálója. Amikor mi, zarándokok ugyanabban az időintervallumban egy szentélyben összegyűlünk (például évente Csíksomlyón a pünkösdszombati nagybúcsúra), és ugyanazon a nyelven, anyanyelvünkön dicsőítjük az Urat, hálát adva neki és kéréseket fogalmazva meg hozzá, akkor óhatatlanul tömegélményünk lesz. Az a tudat erősödik meg bennünk, hogy az anyanyelvünkön kimondott szó összeférel minket, a megfogalmazott imában egyek vagyunk annak ellenére, hogy a történelem, végső soron az ember által felállított határok elválasztanak minket egymástól. Ez tanúságtétel létünkéről és élni akarásunkról.

Egyik lengyelországi zarándoklat alkalmával fogalmazódtak meg bennem a következők. „Nyelvében él, zenéjében érez, kultúrájával tanúskodik egy nemzet” – mondta Kodály Zoltán. Továbbgondolva szavait fel kell tennünk a kérdést: miért fontos ma nekünk, akár lengyeleknek, akár magyaroknak, hogy a mai Európában megtartsuk hitbeli és nemzeti önazonosságunkat? Mert tudjuk, hogy minden nemzetnek megvan a maga értéke, sajátossága, amitől a nagy egész is több lesz, sokszínűsége gazdagságot hordoz magában.

Lelkiismeret-vizsgálat közben meg kell kérdeznünk magunktól, hogy elviekben vagyunk lengyelek, magyarok, vagy a gyakorlatban is. Kérdés tehát, hogy akár szülőföldünkön maradván, akár arra készítve, hogy elhagyjuk azt, megmaradunk-e hitünkben és nemzeti hovatartozásunkban, vagyis megőrizzük-e identitásunkat. Beszédes ellenpélda erre, hogy külföldi sztárok idegen nyelvű neveit adjuk gyermekeinknek, mert

ők a példaképeink. A kegyhelyeink azonban segíthetnek bennünket abban, hogy a szentek és nemzetünk nagyjai, hőseink és őseink álljanak előttünk világítótoronyként, mert meg kell alapoznunk a tornyok szeretetét, hiszen ők uralják a pusztaságot. Így majd temetőink is arról fognak tanúskodni száz év múlva, hogy az adott földterületen lengyelek vagy magyarok éltek, akik nem adták fel hitüket és nemzeti hovatartozásukat.

A kegyhelyek bátorítást és reményt adnak Európának, elősegítik a megkülönböztetés, a részvétel és a társfelelősség tapasztalatát. Felvirágoztatják a zarándokok és a kegyhelyre érkezők reményeit, bizalmat ébresztenek, sebeket kötöznek be, új és mélyebb kapcsolatokat szőnek, hidakat építenek, megvilágosítják az elméket, felmelegítik a szíveket, és újra erőt adnak közös küldetésünkhöz. Ezért legyen bátorságunk egymás számára „jó családapa” lenni, aki kellő időben előhossa kincseiből a régit és újat (vö. Mt 13,52)! Állandóság és változás, megőrzés és megújulás, önmagunkba zárkózás és találkozás: szükség van mindkettőre, hiszen az állandóság biztonságot ad, a megújulás nyitottá tesz az újra, ösztönöz a megoldások keresésére, a kihívások elfogadására. E kettős magatartás között fogjuk elérni földi életünk teljességét.

– *A csíksomlyói kegytemplom igazgatójaként 2011-től 2019-es tartományfőnökké való kinevezéséig rendszeres résztvevője volt a nemzeti Mária-kegyhelyeket tömörítő Európai Máriás Hálónak. Az éves konferenciák alkalmával számos kegyhelyen megfordult. Hogyan látja, mi adja a Jasna Góra-i és mi a csíksomlyói kegyhely sajátos státusát a más európai kegyhelyekkel való összehasonlításban?*

– Számos nyugat- és kelet-európai kegyhelyen megfordultam a nevezett időszakban. Ezek az alkalmak tartalmas tapasztalatcserét jelentettek a kegyhelyigazgatók számára. Az egyes kegyhelyeken nemcsak „szakmai továbbképző” zajlott egy-egy témában, hanem behatóan megismertük az adott ország történelmét, a zarándokhely történetét és érdekességeit, az ott töltött napokban megtapasztalhattuk a szent hely lelkiségét, amely nagyban hasonlít a többihez, de mégis megvan a maga sajátossága, amit az oda zarándoklók, egy nemzet magatartása, imája, a kegyhelynek a nép történelmében betöltött szerepe ad, illetve aminek részét képezi a búcsúk megszervezése is.

A csíksomlyói búcsú sajátossága a székely népre jellemző fegyelmezett, katonás rend megtartása. Ez a fajta magatartás az oda- és a visszaútra is érvényes volt. A pünkösdszombati zarándoklatnak Csíksomlyón további egyedi vonása a Kissomlyó-hegy megkerülése. Mára ez részben eltűnt, mert a nép minden irányból özönlik a szentmise helyszínére, a Kis- és a Nagysomlyó hegyek közötti nyeregbe. Szűkebb formában maradt fenn, így őrizzük a hagyományt, mint helyi értéket. A kordon (amelyben a papság a szentmise helyszínére zarándokol) a kegytemplom előtti térről indul, a hegy egyik oldalán felmegy, a Salvator-kápolnánál elénekelik az *Egészen szép vagy, Mária...* kezdetű éneket, a Hármashalom-oltárnál bemutatott szentmise után pedig a hegy másik oldalán érkezik vissza a kordon a kegytemplom előtti térre. Helyi sajátosságot és értéket jelentenek a népi ájtatosságok is.

Kétségtelenül a lelki gazdagodás lehetőségét jelentheti a különböző kegyhelyekre való zarándoklás, de roppant fontosnak tartom, hogy ragaszkodjunk a saját kegyhelyünkhöz, keressük fel gyakran, és töltünk ott minőségi időt! Egy kegyhelyet nem elég csak a búcsúk alkalmával felkeresni, szükséges annak egyéni meglátogatása is. Míg az előbbi tömegélményt nyújt és egységet teremtet, addig az utóbbi segít, hogy elmélyüljünk a kegyhely lelkiségében, miközben elcsendesedünk az Isten előtt.

– Az Európai Máriás Háló éves konferenciájának egykori rendszeres résztvevőjeként azt a következtetést vontam le magamnak az egyes nemzeti kegyhelyvezetők beszámolóiból, hogy a nyugati kegyhelyeken egyfelől szinte minden körülmény adott a zarándokfogadás szempontjából, másfelől viszont azzal kell megküzdenniük, hogy hogyan csalogassák be különböző lelki és kulturális programokkal az embereket a kegyhelyre. A közép-kelet-európai kegyhelyeken mintha ez fordítva lenne: ha infrastrukturális szempontból nem is rendelkeznek olyan adottságokkal, mint a nyugatiak, a látogatottságukat illetően nem lehet panaszkodni. Hogyan tudja Csíksomlyó ezt az „előnyt” jó értelemben kihasználni? Segíthet-e ebben a Jasna Górával vagy a más régióbeli kegyhelyekkel való szorosabb kapcsolati tőke?

– A kegyhelyek a társadalomban és az egyházban rehabilitációs szigetek, lelki klinikák. Az említett két kegyhelyen – bár mindkettő posztkommunista ország területén van – az innovációs beruházások más-más léptékkal haladnak. Míg az egyik ország lakossága többség-

ben katolikus, a másikban a katolikusok kisebbségben vannak. Míg az egyik egy ország és egy nemzet szentélye, ahol a lengyel valóban lengyelnek érzi magát, a másik hely kimondatlanul lett egy „nemzet szentélye”, ahol a magyar magyarnak érzi magát. Ez nem azt jelenti, hogy ezekre a kegyhelyekre más nemzetiségű nem jöhet, vagy nem várnak más nemzethez tartozókat a kegyhely őrei. Egy kegyhely az egész egyház lelki klinikája, csak sajátos hangsúlyt kap egy-egy nemzet életében.

Bár Csíksomlyó lakott területtől körülvett kegyhely, csodálatos természeti környezetben van, ahogy a Jasna Góra-i is. Érdekes légi felvételeket is megnézni – amelyek ma már az internet segítségével könnyen elérhetők –, hogy őseink milyen jól megválasztották a helyet, ahova a kegytemplom épült, milyen szép természeti környezettel ajándékozott meg bennünket és az ide látogatókat a Teremtő. Ezek az ősi kegyhelyek történelmi jelentőségűek, ahol találkozhatunk az elődök generációival. A test és a lélek helyreállításának, a másokkal való találkozás, a hitben való megerősödés lehetőségének és nem utolsósorban a hitvallás helyei.

Csíksomlyón a kegyzoborra, Jasna Góran a kegyképre akár a hit szemével nézünk, és a körjük fonódó elbeszéléseket elemezzük, akár művészi szempontok szerint vizsgáljuk, mindenképpen ritka érdekességeket tartogatnak számunkra, és nem tudunk megilletődés nélkül távozni egyik helyről sem.

– 2020-tól a koronavírus-világjárvány az élet minden területén érezteti hatását. Hogyan látja, miként alakította át a zárandoklatokat, a hívek magatartását, zárandoklási szokásait Csíksomlyón és – amennyiben van ráhatása – Jasna Góran?

– A járvány kezdetén a csíksomlyói kegyhelyen is a testvérek bevezették a megelőzésre vonatkozó előírásokat. Természetesen nem lehetett kivédeni, hogy a járvány ne érintse a pütkösdzsombati zárandoklatokat, a szentmisék bemutatását és más liturgikus programokat is. A zárandokok, turisták száma ebben az időszakban jelentősen csappant, de kisebb csoportokban vagy egyénileg folyamatosan érkeztek a kegyhelyre. A kegytemplom mindig nyitva volt, a liturgiát a testvérek végezték a szokásos időpontokban, amelyekbe, ha nem is fizikailag, de online be lehetett kapcsolódni. Számtalan bennünket

megerősítő visszajelzés érkezett e-mailben, közösségi oldalakon és előszóban egyaránt. Ezek közül egyet emelnék ki. Egy család, aki nem is lakik messze a kegytemplomtól, a teljes lezárás és a kijárási tilalom idején az élő közvetítésbe kapcsolódott be. Elmondásuk szerint a mindennapos szentmisék lelki erőt és tartást adtak a családnak, és biztos pont volt számukra a kegytemplom, az ott értük is imádkozó szerzetesi közösség. Megerősítette őket ebben a nehezebb időszakban is, a pánik, a félelem nem tudott erőt venni rajtuk.

Nem kis odafigyelést igényelt a búcsúk megszervezése, az előírások betartása nagy nyomást jelentett a szervezőbizottságnak, de összességében elmondhatom, hogy például a 2021-es év pünkösdi zárándoklata bensőséges, nyugodt, a lelki értékekre odafigyelő búcsú volt, olyan, amelyre – kimondatlanul is – sok zárándok vágyott. Európa számos kegyhelye teljesen vagy részlegesen le volt zárva, visszaszorultak a zárándoklatok, egyrészt az előírások miatt, másrészt azért, mert az emberek féltek részt venni azokon. Így például sem a Fekete Madonna, sem a Nagyboldogasszony zárándokvonatok nem indultak.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy tanultunk-e, és ha igen, mit, a pandémia idején. Edgar Morin filozófus (1921-ben született, édesanyja spanyolnáthában szenvedett) azt állítja, hogy a világjárvány sok hasznos dolgot tanított nekünk, és ha gyakorlatba ültetjük azokat, akkor útváltoztatást eredményezhetnek. Valóban útváltoztatást? Igen. Jobban odafigyelhetünk például arra, hogy értékeljük napjainkat. Eszembe jut Vincent van Gogh *A magvető* című festménye. A művészt sokat foglalkoztatta az a misztérium, hogy a mag elhalása, megsemmisülése hogyan terem új életet. Az elmúlt időszakban rájöhettünk arra, mi az, aminek meg kell halnia bennünk, és mi az, amiben meg kell újulnunk, hogy például az Istennel és az emberekkel való kapcsolatunkban mire tanít a kényszerű elszigetelődés, a távolságtartás, illetve mire intenek a kialakult társadalmi, pszichológiai és gazdasági problémák. Ebben az időszakban címszavak lehetnek: a megállás, újraértékelés, ima, meditáció, megújított kapcsolatok, leegyszerűsített élet.

– *Milyen rövid- vagy középtávú tervei vannak Jasna Góranak és Csíksomlyónak a lengyel–magyar kegyhely- és zárándokhidak építését illetően?*

– Az idei évben nem indult újtára a Fekete Madonna zarándokvonat, de egy kis zarándokcsapat útra kelt a Fekete Madonna szentélye felé. Jómagam rendi nagykáptalanon voltam Rómában, ezért levelet küldtem a kegyhely elöljárójának. Levelemben többek között a következőket írtam: „Mélyen a bensőmben élnek azok az események, amelyek során a két kegyhely kapcsolata megerősödött. 2012-ben a pünkösdszombati nagybúcsú alkalmával Częstochowából Csíksomlyóra érkezett a kegykép hiteles másolata, amelyet Mieczysław Polak pálos szerzetes adott át. Jelenleg a csíksomlyói kegytemplom hajójában, az Assisi Szent Ferenc tiszteletére szentelt oltár mellett van elhelyezve. 2013-ban szintén a nagybúcsú keretében Roman Majewski pálos szerzetes vette át a kegyszobor másolatát, amelyet abban az évben elvittünk Jasna Górára. 2018-ban pedig Marian Waligóra pálos atya prédikált a csíksomlyói nagybúcsún több százezer magyar hívő előtt. Tudjuk, hogy minden kegyhelynek mint lelki klinikának megvan a maga értéke, amelytől a nagy egész több lesz, ugyanakkor két kegyhely testvéri kapcsolata gazdagságot jelent mindkét nemzet és az Anyaszentegyház számára. Az alázatos Szolgálóleány szemébe nézünk, tekintete megragad bennünket, és üzen: »Tegyetek meg mindent, amit a Fiam mond!« (Jn 2,5) Mária arra hív, hogy forduljak Fiához, ne csak a szükség idején és ne csak önmagamért, hanem közösségeinkért is, akiknek egy a szíve és a lelke (ApCsel 14,32).” Ami 2012-ben egy ifjú szívében megfogant, és az álom valóra is vált, azóta a zarándokok építik tovább a kapcsolatot. Több lengyel zarándokcsoport lelkipásztorral együtt keresi fel azóta a csíksomlyói kegyhelyet, szentmisét mutatnak be, öröm számukra, hogy ami nekik érték, az nekünk is az. A magyar zarándokok ugyanígy éreznek a lengyel kegyhelyen, amikor meglátogatják a csíksomlyói kegyszobor másolatát Jasna Góran. Ez az igazi gyümölcse a Csíksomlyó–Częstochowa hídnak: egy nemzet egy számára idegen kegyhelyen otthon érzi magát, közösséggé formálódik, az *énből* és a *teből* *mi* lesz.

Hubbes László Attila

EGY ANGOL NYELVŰ KÖTET
RENDAHAGYÓ MAGYAR RECENZÍÓJA¹

A Mester Béla magyarországi filozófus és Rafał Smoczyński lengyel szociológus szerkesztésében megjelent *Lords and Boors – Westernisers and 'Narodniks': Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History* (Urak és bugrisok – nyugatosok és 'népiesek'. Fejezetek a lengyel és magyar értelmiség történetéből) című kötet a Lengyel Tudományos Akadémia és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontja Filozófiai Intézetének egy évtizedes tudományos együttműködését összefoglaló eredményeit tárja a nemzetközi olvasóközönség elé, a Waław Felczak Alapítvány támogatásával. Ahogy a szerkesztők a kötet *Előszavában* hangsúlyozzák, a Visegrádi Alap hozzájárulásával működő magyar és lengyel akadémiai munkacsoportok több mint tíz éve vizsgálják közösen a nemesi örökség szerepét a közép-európai (és különösképpen a lengyelországi és magyarországi) polgárosodás kifomálódásában.

A könyv négy tematikus fejezetből épül fel. Az első, *Összehasonlító megközelítések* című fejezet három tanulmánya kiemelkedő lengyel és magyar értelmiségiek munkásságát elemzi a tágabb európai újkori gondolkodás kontextusában. Gángó Gábor *Stanisław Brzozowski és a Die Neue Zeit* (a kötet tanulmánycímeit magyar fordításban ismertetem) fejezetnyitó tanulmánya a múlt század eleji jeles lengyel gondolkodó német nyelvű írásainak az európai és lengyel szociáldemokráciára tett hatását (vagy annak elmaradását) értelmezi. Mintha a kölcsönösség jegyében, a második tanulmányban egy lengyel szerző, Andrzej Gniazdowski ír egy magyar filozófusról: *A szabadság eszméje Kolnai Aurél politikai filozófiájában*, amelyben azt a kérdést járja körül, hogy miként építhető be Kolnai katolikus-liberális konzervativizmusa a

1 Mester Béla és Rafał Smoczyński (szerk.): *Lords and Boors – Westernisers and 'Narodniks'. Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History*. (Urak és bugrisok – nyugatosok és 'népiesek'. Fejezetek a lengyel és magyar értelmiség történetéből) ERGO sorozat, Budapest, 2020, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Gondolat Kiadó, 284 p.

szabadságeszmény kortárs magyar és lengyel értelmezéseibe. A fejezet harmadik írása pedig Jász Borbála *Lengyel és magyar párhuzamok a szocialista építészet-elméletben*, a két nemzet műépítészetét hasonlítja össze a huszadik század második felében: történelmi rekonstrukciókat, szimbolikus hatalmi építményeket, ipartelepeket és urbanizációs trendeket, a szovjet ideológia árnyékában.

A második fejezet négy esettanulmányt tartalmaz *a lengyel értelmiség történetéből*. A fejezet első írásának szerzője, a Krakkói Jagelló Tudományegyetem munkatársa, Urszula Idziak *A lengyel eset: ultraorientalizmus, avagy a bemutatkozás anamorfózisa* című, egy dráma felvonásai szerint megszerkesztett esszéjében Edward Said 'orientalizmus' fogalmát a sajátos lengyel (és közép-európai) – Nyugat (Európa) és Kelet közötti – 'köztesség-érzetre' alkalmazza. Zbigniew Mikołajko filozófus cikke: *Az egyház Lengyelországban – nemzeti vagy egyetemes?* egy sajátos dilemma drámáját vázolja fel. A szándékosan hamis választást sugalló kérdésre, amely egymást kizáróan szembehelyezné egymással a XIX. századi modernitásban megrekedt konzervatív lengyel katolicizmust és a második vatikáni zsinat nyitott egyetemesség-eszméjének továbbélését, a kiüresedett „feszítv vallásosság” és a posztmodern „láthatatlan vallás” kontextusába helyezve, a szerző két – más irányba mutató – választ kínál. Egyrészt a „teodemokrácia” eluralkodását (a lengyel katolikus egyház primátusát meghatározó pártok ideológiájában) a politikai gyakorlatban, másrészt az általa „Szmolenszk-vallásnak” nevezett világi hiedelem-szinkretizmus (Lech Kaczyński lengyel elnöki repülőgépeinek máig tisztázatlan körülmények között történt tragikus lezuhanását követő hiedelmek) népszerűsödését, amely jelenségek azonban mindenképpen a kereszténység egyetemes szeretet-eszméjének háttérbe szorulásához, közéleti szerepe meggyengüléséhez vezetnek. A Marek-Jerzy Minakowski és Rafał Smoczyński szociológus szerzőpáros *Kutatási jegyzetek az 1700-as évek végének lengyel elitjei történelmi fejlődéséről* című tanulmánya azt vizsgálja, hogy felvázolható-e valamely töretlen folyamatosság a késő XVIII. századi lengyel nemességtől a múlt század első felének lengyel értelmiségéig. Bár kiindulópontjuk szerint a korábbi társadalomtörténeti szemlélet értelmében nem mutatható ki közvetlen kapcsolat a két vezető osztály között, az alapos számszerű kutatás adatai szerint – a vezetőrétegnek az anyagi tőke felől a kulturális tőke felé való elmozdulása következ-

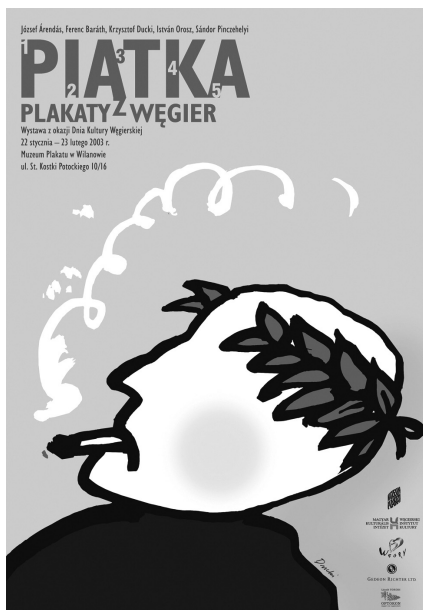
tében – a huszadik századi lengyel értelmiség jelentős hányada sok tekintetben a hajdani lengyel nemesség alkalmazkodó továbbörökítője. Rafał Mišta társadalomkutató hasonló kérdést boncol elméletibb megközelítésben; írásának címe: *Az elitek a kulturális evolúció perspektívájából – modern lengyel példákon keresztül*. Ebben bourdieu-i fogalmak és elvek mentén tárgyalja a lengyel (és tágabb értelemben a közép-európai) társadalmi vezetőrétegek modern kori fejlődési irányvonalait a kulturális epidemiológia, szelekció, ökológia aspektusából.

A harmadik tömb: *Irányvonalak és arcképek a magyar filozófiatörténetből*, magyar vonatkozású tanulmányokat tartalmaz. Varga Péter András írása azt a kérdést teszi fel, hogy *Kik voltak az első modern hivatásos filozófusok Magyarországon?* Az alcímben felvillantott – *A Magyar Philosophiai Szemle (1882–1891) szerzői* – válaszhoz igazodva, a cikk részletes és kimerítő körképet nyújt a XIX. század végi magyar filozófusok társaságáról, külön szócikkekben, életrajzi adatokkal. A 47 filozófus biográfiái alapján a szerző felrajzolja a hivatásos filozófia megerősödésének történelmi körülményeit, művelőinek foglalkozási, életkori sajátosságait, vándorlásait, intézményi kötöttségeiket és földrajzi-térbeli hálózatukat. Turbucz Péter ugyancsak kérdést fogalmaz meg tanulmánya címében: *Miért nem egyike a legismertebb magyar filozófusoknak Alexander Bernát?* A tanulmány szerzője a lehetséges válaszok számbavételekor úgy érvel, hogy az I. világháború végéig egyik legmeghatározóbb magyar filozófus nem annyira az írásai okán, hanem inkább külső tényezők miatt merült feledésbe: még életében a háború utáni politikai és szellemi konjunktúrák, majd halála után hasonlóképpen az ideológiai légkörök fokozatosan kiszorították – még az emlékezetét is, és csak a század vége felé, a rendszerváltás után jött el az „Alexander-reneszánsz”, hatalmas késéssel. Szabados Bettina tanulmánya: *A filozófus mint (ellen)hős*, Lukács György irodalmi megjelenítésével foglalkozik. Négy irodalmi mű különböző perspektíváin keresztül mutatja be a magyar filozófus képét a kortársak szemében. Balázs Béla: *Barátság* (1911) című, alig ismert elbeszélésében Lukács mintegy bálványként jelenik meg; másik két regényben, Ritoók Emmától *A szellem kalandoraiban* (1921), valamint Lesznai Annától a *Kezdetben volt a kertben* (1966) az útkeresőt ismerhetjük meg; míg a hajdani Lukács-tanítvány Eörsi István *Interjújában* (1983) az elfeledett mester arca dereng fel.

A negyedik fejezet az *Eutópiák és disztópiák Magyarországról* címet viseli, a benne szereplő négy írás a huszadik századi magyar utópikus gondolkodás világába nyújt betekintést. Kovács Gábor, *Az értelmiség mint bráhmin – Hamvas Béla és a neotradicionalizmus kísértése: az Aranykor utópiája* című tanulmányában a huszadik századi magyar bölcsélet kiemelkedő alakjának nemzetközi történelmi, szellemi előmenyeit tekinti át, majd Hamvas munkásságát összehasonlítja a gondolkodását befolyásoló kortársak: Karl Jaspers, Oswald Spengler, valamint a neotradicionalista René Guénon, Julius Evola eszmeiségével. Velük szemben, számára az eszményi modellt a bráhmin köré gyűlt tanítványi kisközösség jelentette, amely kiutat mutathat a modern világ válságából. A következő tanulmány szerzője Mester Béla filozófus, akinek írása *Pesszimista magyar utópiák az interbellumban és a második világháború után* címmel olyan irodalmi alkotásokat tárgyal, amelyek kifordult emberi világ képében tükrözik koruk társadalmi, szellemi, morális válságát. Babits Mihály *Elza pilótája*, Karinthy Frigyes *Kötél-tánca*, *Faremidója*, Szathmári Sándor *Hiába*-trilógiájának utolsó darabja (*Jövő*), és *Kazohiniája* az embertelenség antiutópikus komorsága és keserű szatírája mellett azonban egy élhetőbb világ reményét is felcsillantják. A harmadik, ugyancsak Kovács Gábor tollából származó tanulmány: *Közvetlen termelők, radikális szükségletek és az értelmiségiek – a „létező szocializmus” kritikája és az alternatív szocializmus utópiája* a hatvanas-hetvenes évek Magyarországnak két híres könyvét tárgyalja. A lukácsi iskola tanítványai írásaikkal a késő magyar bürokratikus szocializmusban a disszidens gondolkodás útjait képviselték. Elhallgatott, akadályoztatott, késleltetett munkáik, bár külön utakat jártak be: az *Überhaupt*-könyvként emlegetett *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* (1968–69 / 1992) – Bence György, Kis János és Márkus György kritikai vitairatainak gyűjteménye –, a hatvanas évek új-baloldali szemléletével, csak a magyar olvasók közt terjedt gépelt másolatokban; majd a hetvenes években Szelényi Iván és Konrád György: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978) neomarxista marxizmus-bírálatával, már csak külföldről hathatott a rendszerváltó magyar reformeszméiség kibontakozásához. Végül, a fejezetet záró negyedik írás is Kovács Gábor munkája: *Kizökölt az idő... – Egy alternatív történelem gondolata Bibó István Uchroniájában*. Ebben a cikkben a szerző Bibó István történelem-felfogásának egy sajátos vetületét értel-

mezi, amiről egy rövid kéziratban maradt írás tanúskodik: a Renouvier által megalkotott *uchronia* fogalma mentén Bibó egy 'sosem-volt-de-lehetett-volna' magyar és európai történelmi irányvonalat vázol fel egy másmilyen modernitás felé, ami – Kovács Gábor meglátása szerint a „nyugatos-népies” magyar politikai gondolkodó a kibékíthetetlen identitás-narratívák kibékítésére tett kísérletet.

A bemutatott angol nyelvű tanulmánykötet kiemelkedő érdeme, hogy a magyar és a lengyel társadalmi és szellemi elitek újabb kori fejlődési irányait párhuzamban és szerves egységben mutatja be a nemzetközi szakmai közönség számára. A különbözőségük ellenére is oly hasonló értelmiségi sorsszálak azt érzékeltetik, hogy a modernitás kontextusában a közép-európai szellem szoros összefonódásai külön utat jelentenek a Kelet és a Nyugat között. A kötet tanulmányait azonban mindenképpen érdemes lenne a hazai szélesebb közönség(ek) számára magyarul és lengyelül is így összefűzve közreadni, mert minden bizonnyal sokban hozzájárulnak a két rokon műveltség megismeréséhez-megértéséhez egymás szemében.

Magdalena Garbacik-Balakowicz

EGY BIZONYOS KAPCSOLAT ESETE

A mikor a tisztelt szerkesztőségtől ajánlatot kaptam, hogy írjak egy szöveget a lengyel–magyar számba, nagy bajba kerültem. Egyrészt sokat tudnék írni a lengyel–magyar irodalmi kapcsolatokról, hiszen már jó pár éve tevékenykedem ezen a területen, másrészt rájöttem ennek a feladatnak a nyaktörő voltára. A lengyel–magyar kapcsolatokat hosszú és gazdag hagyomány köti össze, számos kutató foglalkozott velük, nemcsak az irodalomkutatás, hanem a történelem, a művészet, a diplomáciai kapcsolatok stb. területén is. Az elmúlt évek sok jót hoztak, nem is annyira a tudományos kutatások területén, amely iránt *de facto* csak pár szakértő érdeklődik, hanem a műfordítás terén. Nyugodtan kijelenthető, hogy az elmúlt tíz-húsz év mind Lengyelországban a magyar, mind Magyarországon a lengyel irodalom fordításának fellendülése volt. A fellendülés, amely a kortárs kiadói piacon nyelveink „niche” jellegének ellenére, remélem folytatódni fog.

A furcsa véletlennek (vagy a sors szándékának) köszönhetően kapott feladat a „vég és kezdet” pillanatában jutott hozzám. Ez a feladat arra készítetett, hogy elgondolkodjak az elmúlt éveken, a választásaimon és azon, hogy milyen úton járok. Ez az út évek óta kötődik a magyar irodalomhoz, és ennek köszönhetően a lengyelhez is. Ezért csak egy dolog maradt számomra ebben a rövid szövegben – egy személyes reflexió, ami óhatatlanul is rendkívül szubjektív tekintet a lengyel irodalomra.

A nemzeteink barátságáról szóló híres közmondás – lengyel, magyar, két jó barát, együtt harcol s issza borát – széles körben ismert. *Használata* azonban eléggé felületes.

Mit tud az átlag lengyel Magyarországról? Sajnos nem sokat – csak sztereotípiákat: Budapest, Balaton, bor, termálfürdők. Kamaszkoromban én is ebbe a csoportba tartoztam. Nem voltak magyarok sem a rokonaim, sem a barátaim között. Nem jártam balatoni nyári táborokba, az iskolában kötelező olvasmányaim között nem szerepeltek sem Petőfi Sándor versei, sem Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regénye.

Sok magyar szakos ismerősöm ezt a két szerzőt említi első kapcsolataként a magyar irodalommal. Az enyém szokatlan volt. És be kell vallanom – egészen véletlen. Akkor filozófia szakos voltam, és az első év után nagymamámnál nyaraltam Nowy Sączban. Nagymamámmal mindennap sétáltunk, nem volt fix útvonalunk, de valami furcsa véletlen folytán mindig az Argasiński fagyizónál kötöttünk ki, amit a család generációk óta üzemeltetett. Az övök volt a legjobb fagyizó a városban, mindig nagyon nehéz volt eldönteni, hogy milyen ízt akarunk aznap. Egyszer, mielőtt a fagyizóhoz értünk, bementünk a könyvesboltba is. Nézegettem a polcokat. Idegen nyelvű irodalom. M. Emlékszem, hogy az M a legalsó polcon volt. Muszáj volt leguggolnom. A kezembe vett könyv elég vastag volt, a kék borítóján furcsa fénykép. *Egy polgár vallomásai*. Szerző: Márai Sándor. Megvettem. Most a budapesti lakásomban, ahova alig egy hónapja költöztem, veszem le a polcról. Ma már nem emlékszem, mi késztetett arra, hogy kihúzzam annyi más könyv közül, amelyeknek csak a gerincét láttam. Nem emlékszem, mi keltette fel az érdeklődésemet, és mi késztetett arra, hogy ahelyett, hogy elraktam volna, megvásároljam, és ezzel erre az útra irányítsam az életemet.

Ezen a nyári délutánon elkezdődött a kalandom a magyar irodalommal. A filozófiai tanulmányaimat nem hagytam abba, de egy év után már magyar szakos is voltam. A „kis nyelvek” filológiai tanulmányok nemcsak a nyelv, hanem az adott ország és kultúra mélyebb megismerését teszik lehetővé, ugyanakkor meglehetősen sajátosan, majdnem mindig a nulláról tanuljuk meg az adott nyelvet. „Jó napot kívánok”, „Köszönöm”, „Viszontlátásra”. Nulláról tanulni egy nyelvet azonban azt jelenti, hogy az adott nyelven íródott irodalmat csak egy idő után lehet olvasni. Maradnak a fordítások. Szerencsére. A helyzet akkor olyan, mint amikor egyáltalán nem ismerünk egy nyelvet, és nem is akarjuk megtanulni. Hiszen ez nem szükséges ahhoz, hogy megismerjünk más világokat és önmagunkat. Számomra a végső értelemben az irodalom – egzisztenciális élmény, azaz olyan élmény, amely kitágítja a gondolkodásunk határait, valamint önmagunk, mások és a világ megértésének horizontját. S bár irodalomról beszélhetünk „rendszer-szerűen” – irányzatok, iskolák, trendek –, az mindig egyéni és egyedi. Mind az „alkotás” szintjén – van-e értelme ugyanazt az irodalmi művet kétszer megírni (ha egyáltalán lehetséges lenne...)? –, mind a „befoga-

dás” szintjén – az irodalmi szövegben bemutatott világot minden olvasó a saját gondolkodásán, érzésein, élményein átszűrve ismeri és érti meg. Az irodalom lehetőséget ad arra, hogy belépjünk egy olyan világba, amely bár narratív, egyszerre valós is. Lehetővé teszi számunkra, hogy olyan helyzeteket éljünk át, amelyeket soha nem tapasztaltunk, vagy olyat, ami akár a saját életünk meghosszabbítása is lehetne, és mindennek köszönhetően az életünk többdimenzióssá válik. Ez a világról alkotott elképzeléseink, érzelmeink és gondolkodásmódunk horizontális és vertikális kiterjesztését jelenti, vagyis ennek következtében kezdjük látni a minket körülvevő világ mélységét, összetettségét és egységét. Az idegen, ismeretlen vagy érthetetlen így átalakulhat valami közelivé, ismerőssé és érthetővé. Ugyanakkor az is lehetővé válik, hogy más szemszögből nézzünk magunkra.

A magyar irodalom olvasása késztetett arra is, hogy a lengyel irodalom, főleg a kortárs szerzők felé forduljak. Új pillantást vetettem azokra az írókra, akiket csak az iskolából ismertem, nekiindultam önmagam a lengyel irodalom megismerésének is. És felfedeztem ennek szépségét és gazdagságát. Sőt azt is mondhatom, hogy a magyar irodalomnak köszönhetően „felnőtt” olvasóvá váltam, aki önállóan olvassa az irodalmat, meg tudja mondani, hogy mi jó, mi rossz, és miért. A legfontosabb, hogy megérintsen és megszólítson engem, hogy párbeszédet folytassak vele, hogy a részemmé váljon, és szélesítse a világról alkotott látásmódomat.

A kortárs (a 21. századi) lengyel irodalom véleményem szerint sokszínű, tükrözi a modern világ összetettségét, és gyorsabban reagál a társadalmi problémákra, mint korábban. Jelen vannak olyan témák, mint a különféle társadalmi kizártságok, aminek az oka vagy a társadalmi-gazdasági helyzet, vagy valamilyen ideológia. Tematizálja az idegenséget, a kisebbséget és a másságot. Ugyanakkor megfigyelhető egy (az egész közép-kelet-európai irodalomra jellemző) tendencia, a múlt felé fordulás: emlékezet és trauma feldolgozása, nemzeti mítoszok lebontása, demitologizációja.

Mind Magyarországon, mind Lengyelországban az 1990-es évek megtorpanása után jelentős fordítási aktivitást tapasztalhatunk. Ahhoz képest, hogy Magyarország háromszor kisebb ország, és egyúttal háromszor kisebb a könyvpiaca, a magyarok szépen és rendszeresen fordítják a kortárs lengyel irodalmat. Persze mindig jobb lenne többet.

De csak az tudja, aki belülről ismeri, mennyire nehéz manapság bejutni a kiadói piacra, különösen, ha „kis nyelvű” fordításokról van szó. Az irodalom népszerűsítésében mind az idősebb, mind a fiatalabb generáció fordítói aktívak. Sőt kizárólag nekik, lelkesedésüknek és kitartásuknak köszönhetően jelennek meg új fordítások. Magyarországon kialakult a lengyel irodalom rajongói tábora, de egyik oldalon sincs átfogó stratégiája irodalmunk népszerűsítésének. Az, hogy ez jó vagy rossz, teljesen más kérdés, de megvannak a következményei. Az egyik, hogy ami megjelenik, nem fedi le az irodalom teljességét, csak töredékeiben mutatja be. A második, hogy a két irodalom (talán az egyes szerzők nevein kívül, különösen a 20. századi klasszikusokon és a Nobel-díjasokon kívül) nem került be a társadalom köztudatába.

Megvannak a kedvenc lengyel könyveim. Nem szeretem ezt a „kedvenc” szót, úgy hangzik, mintha valami jelentéktelen dologról beszélnék. Ezek a könyvek egyszerűen fontosak, ha nem olvastam volna őket, biztosan más ember lettem volna. Mindig ajánlom őket, mert kíváncsi vagyok, hogy mások hogyan reagálnak rájuk. Szerencsére néhány meg is jelent magyarul, de az a benyomásom, hogy nem kapták meg a megérdemelt fogadtatást. Sokat viszont még nem fordítottak le. Ezért ennek az új fordításokat is bemutató monografikus számnak az erejét kihasználva szeretném felhívni a figyelmet azokra a szerzőkre és jelenségekre, amik számomra a lengyel irodalmi tájkép fontos és különösen érdekes elemei, és véleményem szerint valami újat, ismeretlent hozhatnak a magyar irodalomba, az olvasási élménybe, valamint megmutathatják, hogy mennyire másképp is lehet látni a világot.

Wiesław Myśliwskit teszem az első helyre. Myśliwskit a lengyel irodalomban az ún. népi irányzat legkiemelkedőbb képviselőjeként szokták emlegetni. Művének ilyen megközelítése csak egy újabb példája annak, hogy az irodalmi címkék olykor korlátozhatják egy adott szerző megítélését, és megakadályozhatják befogadását egy másik országban. Myśliwski regényei és drámái valóban kisvárosi és falusi díszletek között játszódnak, és valóban paraszti témáról is szólnak (különösen az első három regény – *Nagi sad* [Meztelen gyümölcsös kert], *Pásztor-kastély*, *Kamień na kamieniu* [Kő kövön] –, ahol szintén ez dominál), de nem korlátozódnak erre. Myśliwski művét nem lehet pusztán

szemléltetni az egyes regények vagy drámák prizmáján keresztül, mivel a töredezettség és a teljesség pólusai közé feszített szerves egész. A világot akarja leírni, nem csak a parasztot, és nem csak a lengyelt, bár könyvei a 20. század lengyel tapasztalatainak összességét mutatják be. Myśliwskit az előre meghatározott (és változó) társadalmi keretek közé szorult ember állapota érdekli, és azok a változások, amelyeken átmegy a könnyörtelen történelmi események forgatagában. Hogyan észlel az ember, hogyan gondolkodik, milyen lépéseket tesz, és végül hogyan emlékszik? (Magyarul megjelent: *Pásztorkastély* [ford. Fejér Irén], *Látóhatár* [ford. Józsa Péter], *Értékezés a babfajtásról* [ford. Hermann Péter].)

Továbbá Jacek Dukajra szeretném felhívni a figyelmet. Myśliwskihez hasonlóan ő is meghaladja az irodalmi beskatulyázás határait, de az előbbivel ellentétben Dukaj neve nem ismeretlen a magyarországi olvasók, legalábbis a science-fiction-olvasók körében. Igen, Dukaj sci-fi és fantasy szerző, de művének jelentősége nem korlátozódik erre a szűken vett irányzatra. A 2007-ben megjelent *Lód* (Jég) című regénye példátlan irodalmi esemény volt. Ebben a monumentális, több mint 1000 oldalas epikus szövegben megjelenik a 20. század eleji Lengyelország és Európa történetének egy alternatív változata, ami egy új jégkorszak bekövetkezése. A nyelvi szabadság, kreativitás és innováció nemcsak az érdekes és izgalmas történetekkel párosul, hanem elsősorban az ember, az emberiség és a világ állapotáról szóló filozófiai megfontolások mélységével. Az emberiséget egy új kor küszöbén mutatja be a legújabb esszékötetében is, amiben körbejárja a modern civilizáció legérdekesebb és legfontosabb kérdéseit – mi lesz az emberrel *Po piśmie* (Az írás után). Dukaj Stanisław Lem nagy utódja. Egy „elszánt” fordítót várok, aki vállalja a feladatot, és lefordítja a Jeget. (Magyarul megjelent: *Extensa – Regény az EPR-paradoxonra; Zuzanna és a világmindenség; Más dalok; Érkezés a sötétségbe*. A regényeket Mihályi Zsuzsa fordította.)

Végül a magyar olvasó számára különösen érdekes lehet egy olyan irodalmi műfajjal való találkozás, amely a magyar irodalomban nem annyira népszerű manapság (bár az ún. irodalmi szociográfiának van hagyománya Magyarországon). Ez a tényirodalom, pontosabban a lengyel irodalmi riport. Ez a műfaj nagy hagyományokkal rendelkezik a lengyel irodalomban, és még mindig az egyik legkeresettebb Lengyel-

országban (az elmúlt években uralta a Nike Irodalmi Díjat – 2017-ben Cezary Łazarkiewicz, 2019-ban Mariusz Szczygieł és 2021-ben Zbigniew Rokita kötetei lettek az év legjobb könyvei; olvasói díjban részesültek: 2016-ban Magdalena Grzebałowska, 2019-ben Mariusz Szczygieł, 2020-ban Joanna Gierak-Onoszko, 2021-ben Zbigniew Rokita). Ez egy irodalmi műfaj, amelynek modern hagyománya és sajátos változata alakult ki a 20. század hetvenes éveiben, olyan, ma már klasszikus szerzőkkel, mint Ryszard Kapuściński vagy Hanna Krall. Manapság három kiemelkedő érdeklődési kört különböztethetünk meg. Az első lokális, de nemcsak lengyel, hanem közép-európai, sőt posztkommunista szempontú. A szerzőket kiemelten érdekli a 20. század történelmi eseményeinek emlékezete, a politikai átalakulások következményei és az ezzel kapcsolatos változások, valamint a társadalom különböző csoportjainak és a volt keleti blokk országainak jelenlegi politikai helyzete. A második tematikus csoport azokból a szövegekből áll, amelyek olyan helyeket (és történeteket) mutatnak be, ahol még mindig folyik a háború, mint például Afganisztánt, a Kaukázust és Afrikát. Végezetül pedig olyan kötetek születnek, amelyek közelebb hozzák az olvasóhoz a világ távoli pontjait, azok kultúrájával, hagyományaival, mindennapi életével és problémáival. (A műfaj klasszikusainak, valamint a kortárs szerzőknek csak egyes könyveit fordították le magyarra.)

A kis listából sok szerző hiányzik, sorolhatnám tovább a neveket is. Valaki más biztosan megadott volna más szerzőket, könyveket, jelenségeket. Másképpen látta volna a lengyel irodalmi tájat. De pont ez a legszebb az irodalomban – egyedi élmény, amiről majd másokkal beszélhetünk.

Wirth Imre

A SZABADSÁG RÉZBŐRŰ ÁRNYALATAI

Ketten kapták meg Magyarországon a múlt század harmincas éveiben az észak-amerikai indián szövetségtől a tiszteletbeli indián törzsfőnöki oklevelet: Baktay Ervin, Heverő Bölény (1890–1963) és Borvendég-Deszkáss Sándor, Fehér Szarvas, aki ennek a rövid írásnak egyik főszereplője. Borvendég 1913-ban született és 1988-ban halt meg. Neve leginkább Fehér Szarvasként maradt fent, regényei, amiket szinte bibliaként olvastak a negyvenes évek elejétől, azt az írói ént rejtik, amelyik boldogulni szeretne. Az indián nála nem önfeledt játék, hanem halálosan komoly feladat. Életfilozófia, becsapódó kapuk, záruló határok árnyékában. Mint Karl May, élete vége felé jut el az USA-ba, régi indiánózó ismerősei segítségével. 1948 után az ÁVO egy házkutatás során minden indián relikviáját elviszi, kizárják az Írószövetségből, besúgják, megfigyelik, s akik hozzá fordulnak, mert a könyveit olvasva indiánózni szeretnének, gyanúba keverednek. 1963-ban még utoljára egy indián koncepció per fővádlottja, amnesztiával szabadul. Hagyatéka nincs, csak néhány fénykép, a porladó emlékezet és legfőképpen a '40–46 között megjelenő, ma már csak antikváriumokban fel-feltűnő regényei. Hamvai nyomtalanul szóródtak szét valahol a világban, higgyünk benne, hogy a Sziklás-hegységben.

A PIM blogon (https://pimblog.blog.hu/2020/03/15/borvendeg-deszkas-sandor_kiallitas) korábban részben érintettem már a kérdést: *Ki volt ez a férfi, akinek az életére végül hatalmas árnyként vetült a természet harmóniájának és a „nemes eszmékért küzdő magyar indiánnak” a vágyképe? Akit 1948-tól, a cserkészlet betiltásától haláláig üldözött a fikció és a valóság sejtelmes egymásba fonódása, akit realitásként többszörösen behálózott a történelem, az „indián per” főszereplőjeként is a hatvanas évek elején, akihez újabb és újabb nemzedékek kopogtak be Sashalmon, olyanok, akik mindent szó szerint elhittek, ami a regényben (A Sziklás-hegyek varázslója) le van írva?*

Szívszorító dilemma: ha a regény éli a maga életét, „igazságként”, amelyben az író a főszereplővel autofikciós viszonyt épít fel, semmilyen módon nem reflektálva ennek a veszélyeire, ki lehet-e bújni ebből a

szerepből? Vagy mindhalálig ápolni a magyar indián törzsfőnök legendáját, aki a harmincas években éveket töltött az indiánok között, nyomozók előtt is bujkálva? Olyan lehetőségek mintázatát írva bele a közép-európai fantáziába, amelyben nincs akadálya a célok megvalósításának? Talán ez volt a baj? És ennek a vágyképnek a foglyaként vergődött, amit nem leplezhet le, mert hitek porlanak szét, ha elmondja az igazságot? Hogy ő „csak” író és semmi sem igaz az amerikai kalandokból?

Azóta, hogy ezt 2020 márciusában írtam, sok mindenre fény derült, és még több mindenre – a lényegre – hullott átlátszatlan fátyol. A megértést kereső olvasó/múzeumi kurátor még inkább elbizonytalanodott a nyomolvasása során tapasztalt *elkendőzésektől, félrevezetésektől*, az igaz és hamis megítélésének egyre meghökkentőbb és elbizonytalanítóbb jelenlététől. Mintha az „indián” felkínálná a radikálisan „más” Maya-fátylát, amely a rejtőzés és azonosulás abszurd helyeivé varázsolja azt, aki útnak eredne a valójában nem létező indián ösvényen.

Ezt a nyugtalanító érzést fokozta, hogy újraolvastam Hosszú Toll: *A Sós Sziklák Völgye* című magával ragadó ifjúsági regényét (a Delfin könyvek sorozatban jelent meg). Itt Fehér Szarvas/Borvendég-Deszkáss Sándor, akinek a regényét valóságként olvassák, ott Hosszú Toll/Sat Okh/Stanisław Supłatowicz (írásom másik főszereplője), aki azt írja, hogy igaz történetet írt.

Bárki rákereshet a neten, múzeuma is van a lengyel indiánnak Gdansk közelében. A Wikipédia óvatosan annyit megemlít, hogy egyesek kétségbe vonják indián származását. Az egyik, a magyar a vágyódás-azonosulás misztikus ösvényére lép, úgy beszélve magáról, mint lélekben indiánról, felépítve indiánsága köré egy olyan, könyveiben megírt fantáziabirodalmat, amely idővel átveszi a hatalmat a valóság felett.

A másik, a lengyel (?) indián (?) – mint később kiderül – újra- és újraírja identitását, kísérletet téve arra, hogy a valóságot illúziónak tekintve akárhány változatban létrehozza. Regényének, *A Sós Sziklák Völgyének* nem kell a fikció kérdésével szembenéznie, s az autoritás kapcsán, hogy ki is a szerző, sem vetül rá a gyanú árnyéka. A párhu-

zamos identitásvilágok abszurd rulettjéből érinthetetlen fehéren per-dülnek ki a regényre és az indián tétre tett golyók.

Fehér Szarvas esetében az Arcanum segítségével, felvillantva néhány epizódot, nyomon lehet követni ezt a folyamatot 1934-től 1940-ig (és tovább, de most csak eddig merészkedem).

„Néhány nappal ezelőtt furcsa tartalmú csomagot kézbesített Sashalmon a posta. Észak-amerikai indiánok különböző ruhákat és tolldíszeket, továbbá díszoklevelet küldöttek Borvendég-Deszkáss Sándor egyetemi hallgatónak, akit tiszteletbeli törzsfőnökké választottak, fajuk védelmében kifejtett munkásságáért. (...)

A Magyar Hírlap munkatársa is látogatást tett »Fehér Szarvas« tiszteletbeli indián törzsfőnöknél és beszélgetett a »sápadtarcúval«, akit az érdekes kitüntetés ért. (...)

Amint elbeszéléséből tovább kiderült, nyolc évvel ezelőtt, egy esős nyári délutánon, a kisdíák barátaival az egyik máriaremetei barlang közelében játszott. Már akkor tomahawk-ja volt és a baltaszerű szerszám nyelére indiánképet festett. (...)

Itt megcsúszott és a mély szakadékba zuhant.

Társai kétségbeesetten kiáltoztak segítségért. Az országúton egy gépkocsi jött, amelynek vezetője, egy napbarnított arcú, magas férfi megállította az autót. Az idegen angolul beszélt és egyik útitársa tolmácsolta neki a kisdíákok kétségbeesett sirámát, hogy egy pajtásuk életveszedelemben forog. Az angol úr, akiről később kiderült, hogy G. Charles Oldennel újságíró, megfeszített munka után kimentette a kis polgáristát. Azután barátja útján megkérdezte, hogy miért ment a baltája után.

Ekkor a diák megmutatta tomahawk-ját. Az idegen csodálkozással nézegette a nyélen lévő indián rajzot, majd megtudta azt is, hogy a pestújhelyi kisdíák mennyire rajong az indián történetekért. Erre az újságíró átadta neki a névjegyét, és megkérte, hogy keresse fel szállóbeli lakásán.

A kis diák néhány nap múlva megjelent Mr. Oldennel. Az újságíró örömmel fogadta s megkérte, hogy tanítsa meg magyarul. Néhány hét alatt naponta 16 órán át tanult, és nemsokára már beszélgetni is tudtak. (...)

Elutazása után gyakran írt levelet Fehér Szarvas, aki ifjú barátját is nevéről nevezte el. Múltak az évek. Borvendég-Deszkáss Sándor már gimnáziumba járt és megtanult angolul.” (Magyar Hírlap, 1934. nov. 11. 254. sz. 8. o.)

Itt megszakítom a 87 évvel ezelőtti tudósítást. Ezt a történetet Mr. Oldenettelről a hat évvel később megjelent regényében (*A Sziklás-hegység varázslója*) pontosan ugyanígy leírja. De ki lehetett ez a nagyszerű „törzsön kívüli” indián? Mivel a könyv – de nevezzük most már regénynek, ha az Athenaeum Kiadó Sárközi György javaslatára ki is húzatta a regény műfaji megjelölést, rászabadítva így a könyvre és a szerzőre is az álvalóságot –, szóval a regény sok nyomot hagy a fikció és valóság nyomába eredőnek.

(Hogy kerül például Szobotka Tibor [1913–1982], József Attila-díjas magyar író, műfordító, irodalomtörténész, pedagógus, az irodalomtudományok kandidátusa, Szabó Magda író és költő férje a könyvbe? A regény elbeszélője vele fordíttatja németre *Old Shatterhand nyomában* című írását, amit Szobotka örömmel vállal, majd arról tudósítja az elbeszélőt, hogy a Karl May Verlag kiadta, és hatalmas siker lett. Azt sikerült kiderítenem, Saly Noémi segítségével, hogy osztálytársak voltak a Madách Gimnáziumban, de az emlékezet-gesztuson, az emlékhagyáson túl leginkább furcsa a valóság ilyen mértékű fikcionalizása, hiszen az elbeszélő a „valóságban” az indiánok között nem írt ilyen munkát és így nem is fordíthatta le az amúgy német szakon végzett Szobotka, és a német kiadó sem jelentethette meg, a sikerről nem is beszélve.)

Mindeközben Mr. Oldenettel elkerülte a figyelmemet.

Abban nem kételkedtem, hogy létezett ilyen nevű ember, hiszen az egyre nyilvánvalóbb, hogy Borvendég számára a valóságmozzanatok beemelése a fikcióba alapvető fontosságú volt. Erre épült minden, ez volt maga az autorizáció. A kérdések ezután jönnek: tényleg indián újságíró lehetett hősünk?

New Yorkban élő Shakespeare-szakértő barátom, Márkus Zoltán, félretéve a IV. Henrik második részéből a harmadik felvonás második jelenetét, a következőket találta vele kapcsolatban: „*volt egy ilyen Charles G. Oldenettel nevű fickó Denverben, ám fehér volt és kereskedő. (A középső neve, az apja után: Gerd – nem igazán ősi indián név.) A Dikeou Brothers cégnek (Tobacco Office) dolgozott, mint kereskedő és adminisztrátor. A Dikeou Brothers nagyon jól menő, nagy volumenű édesség- és dohányárú-nagykereskedés volt Denverben. Szerintem az édességvonalon lehetne itt elindulni inkább, mint az indiánvonalon... Az apja, Gerd, Németországban született, az anyja, Hilma pedig Svédországban. Innen ugyan nyilván-*

való, hogy nem nagyon volt a kis Charles indián, másfelől érthetőbb a korban szokatlan magassága (6 láb), illetve szép kék szeme (a katonai összeírás szerint). 23 évesen a munkaköre „stenographer” volt (kb. gyors- és gépíró). Innen dolgozhatta feljebb magát kereskedőnek („salesman”), gondolom, így keveredhetett Magyarországra. Ha ugyan odakeveredett.”

Barátom fanyar humora némiképp érthető, de ezek szerint az valószínű, hogy ha Mr. Oldenettel kereskedőként a máriaremetei barlangnál ki is mentette későbbi névrokonát, az akkor még kis Fehér Szarvast, a játék kedvéért ő is indiánnak álcázta valódi énjét. Nem is lenne ezzel semmi gond, ha ebből a gyermekkori emlékből (?) nem képződne később szintén a valóságot felülíró fikció-valóság. Még egy pillantás a korabeli újságcikkre:

„Egy nagy dobozban indián díszruhát küldöttek neki a nyugat-nevadai sosón indiánok. A csomag tetején díszoklevél feküdt. Ebben közlik, hogy fajuk védelmében kifejtett értékes munkásságáért legnagyobb tiszteletük jeléül tiszteletbeli törzsfőnöküknek választották meg Borvendég-Deszkáss Sándort, akinek ők is a Fehér Szarvas nevet adják, mert olvasták egyik munkájában, hogy ez a név az ősmagyarok történelmében is szerepel.”

A sosón indiánok mellékelte levelükben kéri „Fehér Indián” testvérüket, hogy mielőbb látogassa meg őket és folytassa érdekükben tovább is munkásságát. (Ez a *Magyarság*, 1935. 02. 23./45. számában így szerepelt: *A Sashalmon lakó fiatalembert most a törzs vezére meghívta Amerikába, hogy ünnepség keretében avathassa fel.*)

Ha ennél a pillanatnál megállíthatnánk az időt, a sorsot, és az istenek másfelé fújnák a dagadó vitorlákat, nem hatna meghökkentően – és mondjuk ki: ijesztően – a *Pesti Hírlap* 1940. májusi (62. évf.) 98–121. számában a történet újra felbukkanása. Ekkor jelent meg *A Sziklás-hegyek varázslója* című (nem)regénye Borvendégnek, aki azonban nem regényíróként, hanem valóságos magyar indiánként él már Maya-fátyla mögött: elmondása, gesztusai szerint minden úgy van, ahogy a regényben.

„Egy budai házban feketekávénál ül a társaság, amikor a háziasszony egyszerűen csak feláll és így szól: most jön a meglepetés, bemutatom maguknak kedves és érdekes vendégemet, Fehér Szarvas indián törzsfőnököt. Azt hisszük, tréfál. De aztán átmegy a szomszéd szobába, és rögtön vissza is jön, karján egy élő és eleven valódi Indiánnal, aki mintha most lépett volna ki Winnetou egyik lapjáról, ahol eddig mint ábra szerepelt.

Dióbarna arcú fiatalember az indián, égő, fekete szemű, sötét haját bőrszalag szorítja a fülére, üstökét sastoll díszíti. Fehér bőr indiánzekéjén színes gyöngyhímzés, nyakában vékony ezüstláncon kis barna erszényféle, mint varázshatalmu talizmán, később megtudjuk, hogy Tekakwitha, a mohawk törzs egyik szentjének ereklyéjét rejt.

– Hau kola – mondja az indián, és egyik kezét szívére téve, a másikat fölemeli.

Zavarban vagyunk – kissé álomnak, kissé jelmezbálnak, kissé ugratásnak érezzük az egészet, különösen, amikor az indián tökéletes magyarsággal beszélni kezd.

– Fehér Szarvas vagyok, a shoshon, a shagtitcoke és az irokéz indián törzsek tiszteletbeli főnöke, az egyetlen európai indiánfőnök, egyébként pedig magyar nevemen, Borvendég-Deszkáss Sándor...

Fehér Szarvas ekkor újra elmeséli ugyanazt a történetet Mr. Oldenettelről (ami közben már a könyvében is olvasható), majd tényként említi, hogy a hat évvel azelőtti meghívás megvalósult, végképp valósággá színezve a fikció képregényét.

Charles Oldenettel világjáró indián újságíró mentette meg a gyereket a barlangból és ugyancsak ő volt az, akinek segítségével évek múlva kiutazhatott a Sziklás-hegység nagy medencéjében lakó indián törzshöz, ahol egy évet töltött. (Sajnos ez nem igaz – W. I.)

– Visszamegy hozzájuk? – kérdezem tőle.

– Amint lehet – feleli felcsillanó szemmel –, és akkor befejezem nagyapám megkezdett munkáját az indián szabadság kivívása érdekében. Nagyapámat a Sziklás-hegység varázslójának hívták, és az öregebb indiánok még emlékeztek nevére, ezért is fogadtak fiukká, testvérükké, ősi nagy családjuk tagjává...” (Sajnos ez sem igaz – W. I.)

Szakonyi Károly *A barátság könyve* (1990) című művében ír a Fehér Szarvassal való találkozásról, az emlék szerint hat évvel vagyunk túl a *Pesti Hírlap* 1940-es cikkén és épphogy csak túl a II. világháborún. De valami nem változott: a valóság és fantázia szemfényvesztő összekeveredése (a történet folytatását pedig már ismerjük 1948 után):

„Negyvenhatban még történt valami. Az Athenaeumnál megjelent egy könyv, a Rézbőrű Messiás. Fehér Szarvas írta. A könyvpremierre a szerző is haz látogatott az Egyesült Államokból. Találkoztunk vele. Egyik

nap, ötödik óra után becsődültünk a tornaterembe. Zsúfolásig megtelt; a bordásfalakon lógtunk, hogy lássuk az előadót.

Hőfőherre cserzett, piros hímzéssel díszített szarvasbőr zekét viselt, nadrágja ugyanabból az anyagból készült, és varrásainál vastag rojtok szegélyezték... Nyakában „orvosságos zacskója” függött... Derekát szantilló takaró övezte... Az indián bőre vörösesbarna volt, haja hosszú és kékesfekete. De arca inkább európai, mint mongolos. Szájtátva hallgattuk – Fehér Szarvas kitűnően beszélt magyarul. Érettségi után, amit a mi gimnáziumunkban, a Barcsayban tett le, otthagya otthonát, akárcsak a nagyapja. Hamburgban matrózinásnak állt, s kijutott Kilenc Vadlúd népéhez. A rézbőrűek testvérükké fogadták.

Fehér Szarvas a rezervátumokba szorított, a fehérek uralma alá kényszerített, így hát szokásaikat, kultúrájukat éppen csak ápolgatni tudó indiánok életét tárta elénk. De mi a régi, szabad népet láttuk képzeletünkben mégis.”

Azonban nagyon nagyot tévednénk, ha egyedülállóan különösnek, hamisnak gondolnánk ezt a csapda-helyzetet. A lengyel irodalomban Hosszú Toll a képzeletbeli társa a magyar indiánnak. A Sós Sziklák Völgye című, 1958-ban megjelent ifjúsági regénye nagy siker volt, számos kiadást ért meg. A regény a valóság iránti igény bejelentésével kezdődik, vagyis itt nem a kiadó, hanem a szerző ad olvasási-értelmezési fonalat az olvasó kezébe:

„Hosszú Toll levele

Ez a könyv nem a képzelet terméke, hanem igaz történet. A leírt események Észak-Kanadában zajlottak 1930 előtt, és egyes szereplők a mai napig is élnek.

Apám, Magas Sas, továbbra is népünk főnöke, és ott él nővérem is.

Engem sorsom Lengyelországba, anyám hazájába vezetett. Anyámat 1905-ben a cári hatalom Szibériába száműzte, onnan Alaszkán át Kanadába került, és hosszú évekig a sevanézok között lakott, akik megmentették az életét. Feleségül vette a törzs főnöke, Magas Sas, Laookarko-omo-ma.

1937-ben Lengyelországba utaztam anyámmal, mert meg akarta látogatni szülőhazáját. A háború miatt ott rekedtünk, és már nem tértünk vissza Kanadába. Lengyelország így lett második hazám.

Igazságot akartam szolgáltatni első hazámnak. Ezért elhatároztam, fiatal barátaim, hogy mesélek róla, elbeszélem az indiánok életét, mostoha sorsát.

Szabadságuk már jóformán elveszett, pedig nagy szükségük volna rá.

Sat-okh (Hosszú Toll)”

Hosszú Toll leveléből azonban semmi sem igaz: Sat Okh (Stanisław Suplatowicz) nem született indiánnak, az anyja ugyan valóban szibériai száműzetésből került haza a lengyelországi Radomba, ám fia évekkal a férje halála után született (nem Kanadában). Anyja talán azért terjesztette el az indián változatot Magas Sas törzsfőnökkel, mint apával, hogy elkerüljék a szégyent, ne csúfolják fattyúnak a fiát.

Hosszú Toll/Sat Okh/Suplatowicz valójában a Batori (Báthory) óceánjárón volt matróz, így többször eljutott Kanadába is. Indián szerepét/Maya-fátylát gdanski írók és szerkesztők találták ki. A *Sós Sziklák Völgyét* nem ő írta, hanem Jerzy Broszkiewicz (*Kis halottidéző* címmel, magyarul, 1986-ban jelent meg verseskötete az Európa Könyvkiadónál). Ő próbálta rávezetni az írónak sem író lengyel indiánt, hogy az időt ne úgy fejezze ki, hogy „harminc éve”, hanem úgy, hogy „amikor még fekete volt a hajam”. Mivel nem fizette ki a ghost writert (szellemíró, régebben „négernek” mondták, aki más helyett írt), nehezen talált új segítőket, ezért is jelent meg kevés könyve.

Dariusz Rosiak oknyomozó újságíró tárta fel nem is olyan régen, nagy nehezen a történetét. A címe *Fehér-piros* volt, az alcím *Sat-Okh titka*, de a lengyel „czerwony” nemcsak pirosat, hanem „rézbőrűt” is jelent.

Suplatowicz újra- és újraírta az életét. Egy időben tévéműsora is volt, a Szovjetunióban is kedvelték, vannak csak oroszul létező könyvei is (egy orosz ghost writer nő írta őket), de azok olyan rosszak lettek, olyan hülyeségek kerültek bele, hogy ő sem ismerte el hitelesnek.

Később kihagyta életrajzából a párttagságot, az oroszokkal való partizánkodást. Viszont tényleg harcolt a Honi Hadseregben (ott voltak a temetésén, zászlóval takarták le a koporsóját).

Indián karrierje csúcsán odáig jutott a fantáziálásban, hogy emlékei szerint megskalpolta a Wehrmacht tisztjeit és nagy német egységeket vert át úgy, hogy fordítva vette fel a mokaszinját, így a németek ellenkező irányba indultak el...

Indián holmijai legjobb darabjait (amik a Sat Okh Múzeumban láthatók) a kanadai rezervátumokban vásárolta (ahová a Batori hajóval jutott el), a medvebőrt viszont egy moszkvai festőtől szerezte be. Gdanskban ismerkedtek meg a hatvanas években, és elmondta neki, hogy már csak egy medvebőr hiányzik a gyűjteményéből. A festő

felajánlotta, hogy mivel neki öt darab van a nappalijában, választhat egyet. Sat Okh elutazott hozzá, a prémet hátára terítette, és felszállt a vonatra. A szovjet vámosok semmi kivetnivalót nem találtak abban, hogy medvebőr van egy indián hátán.

Végül szinte már mindenki tudta, hogy egy szó sem igaz Sat Okh/Hosszú Toll indián életéből-történetéből, mégsem tartották csalónak, inkább egy kivételes, szeretnivaló, eredeti figurának. És tény az is, hogy amikor meglátogatott indián árusokat, együtt pipáztak – beszélni nem tudtak, mert Sat Okh angolul se tudott. De valahogy megértették egymást.

(Forrás: <https://czarne.com.pl/katalog/ksiazki/bialo-czerwony>. Az információkért és a lengyel fordításért nagy köszönet Pálfalvi Lajosnak.)

„A fehér főnök kegyes volt. Nevetett, és mindent elhitt. Nevetett, és azt mondta, hogy megjött az eszem, hogy megértettem, a fehérek ereje nagyobb mindannál, amire a sevanézok képesek. Azután feltételezve, hogy már mindenbe beletörődtem, hosszan faggatott népünk dolgairól. (...) Mindent elmondtam neki. Nagyon örvendezett, állandóan nevetett, és szavaimat beszélő papíron rögzítette. De szavaimban nem volt igazság.” (Hosszú Toll: *A Sós Sziklák Völgye*. Móra Kiadó, 1965, 168. o.)

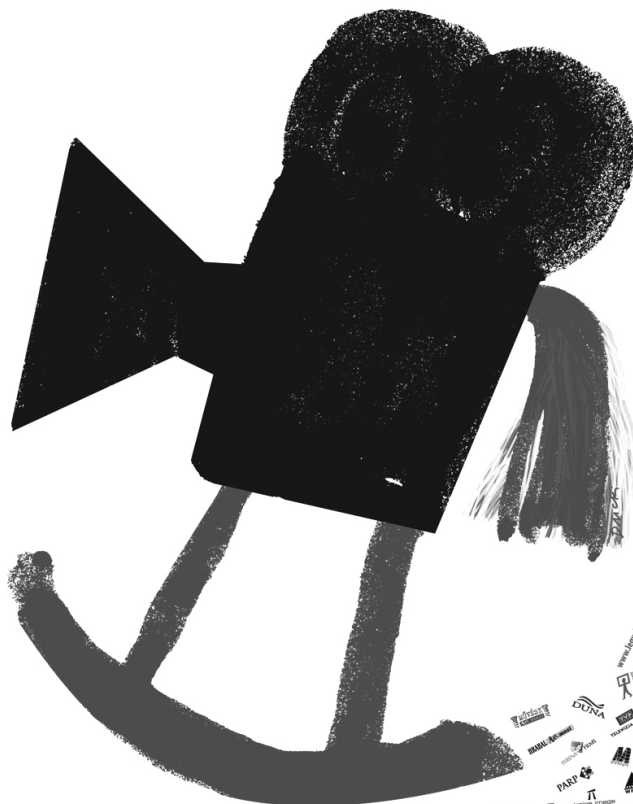
„Szavaimban nem volt igazság.” Mégis, hőseink, a lélekben indiánok talán abban találkoztak és velünk is találkoznak, örökké, hogy ugyanarra fújják a füstöt, ami marja a szemünk akkor is, mikor minden éppen elveszni látszik, ugyanazt mondják, mesélik, hazudják és álmodják valósággá: *„Igazságot akartam szolgáltatni első hazámnak. Remélem, hogy e könyv elolvasása után talán kissé jobban megértitek szabadságharcukat. Szabadságuk már jóformán elveszett, pedig nagy szükségük volna rá.”* – írta Hosszú Toll.

„– Visszamegy hozzájuk? – kérdezem tőle.

– Amint lehet – feleli felcsillanó szemmel –, és akkor befejezem nagyapám megkezdett munkáját az indián szabadság kivívása érdekében” – mondta Fehér Szarvas.

„De mi a régi, szabad népet láttuk képzeletünkben mégis” – írta Szakonyi Károly.

Azt hiszem, bármilyen Maya-fátyol is borult rájuk, mégis szeretnék, vágyunk rá, hogy mindenkori szabadságunk érdekében tovább mondják történetüket. Hau kola!

XVII. LENGYEL FILMTAVASZ
2011. MÁJUS 11-15.

BUDAPEST: MŰVÉSZ MOZI
GYŐR: HRABAL MOZI

[illegible]

Mihály Vilma

A VAJÁK NYOMÁBAN

„A rossz csak rossz, Stregobor – közölte a vaják komolyan, miközben felállt. – Kisebb, nagyobb, közepes, teljesen mindegy, a mértéke csak nézőpont kérdése, a határai homályosak. Nem vagyok én szent életű remete, nem csak jót cselekedtem az életben. De ha választanom kell az egyik és a másik rossz között, jobb szeretek egyáltalán nem választani...” – válaszolja Geralt, Sapkowski regényének címszereplője, amikor a varázsló arra kéri, hogy megölje Renfrit, az őt veszélyeztető lázadó hercegnőt. Megteheti-e Geralt, hogy nem választ? Ha igen, vagy ha nem is, milyen az az univerzum, mely döntését befolyásolja? Annak ellenére, hogy Andrzej Sapkowski regénye varázslókat, mutánsokat, hercegnőket, tündéket és szörnyek tömkelegét sorakoztatja fel, a lengyel kortárs fantasy világa nem egy egyszerű mese- és mitikus hősök mozgatta kalandorozat. Többszintű olvasásélmény és értelmezési lehetőség jellemzi.

A vaják történetének szerzője a lengyel Andrzej Sapkowski (1948. június 21., Łódź) a külkereskedelemben (1972–94) dolgozott, mielőtt irodalmi pályára lépett. Kezdetben science-fiction és fantasy írásokat fordított a *Fantastyka* folyóiratnak, majd *A Vaják* című novellájáért 1985-ben III. díjat nyert ugyanazon folyóirat fantasy pályázatán. Mivel írása nagy népszerűségnek örvendett, Sapkowski három kötetből álló novellafüzérré duzzasztotta – *A Vaják*, *Az utolsó kívánság*, *A végzet kardja* –, később pedig egy ötkötetes regényben – *Tündevér*, *A megvetés ideje*, *Tűzkereszttség*, *Fecske-torony*, *A tó úrnője* – és az egyedülálló *Viharidőben* kerekítette ki a történetet. Számos lengyel és nemzetközi, főleg fantasy irodalomra kiélezett irodalmi díjat kapott, műveit közel 25 nyelvre fordították, mi több, számítógépes játék és Netflix tévésorozatok is készültek belőlük – a gyártók már a második évadot is beharangozták.

Sapkowski tehát kicsit napjaink Tolkienja, akinek műve köré egész populáris kultúra és rajongótábor épült. Szláv, kelet- és nyugat-európai mítoszokat, mesevilágot és hősöket ötvöztött sajátos univerzuma létrehozására. Mitopoézisében az emberek lakta területek számos más lény

világával szomszédosak, mint például Brokilonnal, a tündék földjével. Ugyanakkor vannak mágikus erővel rendelkező helyek – a varázslók tanodája, Aretuza, vagy a vaják kiképzőhelye, Kaer Morhen. A történet szerteágazó, nem lineárisan halad előre, így komoly feladat elé állítja az olvasót a szálak kigöngyölítésében. Összekötő kapocsként a főszereplők szolgálnak: Ríviai Geralt, a címszereplő vaják, Ciri, Geralt végzete és a sorozat mozgatórugója, Yennefer, a varázslónő – a vaják „szerelme”, és nem utolsósorban Kökörcsin, a szóbeli regélés világát idéző költő. Míg a történetek többnyire a vaják szörnyekkel és mitikus lényekkel való küzdelmeit mutatják be, melyeket Kökörcsin általában párhuzamosan feljegyez, Ciri az, aki a sorozat világában változást tud létrehozni és előreviszi a cselekményt. Cirit és Geraltot a meglepetés törvénye köti össze. Az ősi hagyomány alapján a vaják élettartozás gyanánt megkaphatja azt, ami már megvan, de nem tudnak róla, ez esetben a még meg nem született gyermeket, Cirit. A vaják sokáig nem akar élni jogával, azonban a sors úgy hozza, hogy találkozik Cirivel, megmenti a kislányt, és bár még akkor sem vállalja fel, hogy ő a végzete, és elengedi, végül mégis egymásra találnek.

A sorozatban ugyanakkor Yennefer útját, valamint a vaják és a varázslónő viharos kapcsolatát is végigkísérhetjük. Yennefer egykor lemondott termékenységéről szépségeért, és a történetben mindent megtesz, hogy visszafordítsa a varázslatot és gyereke születhessen. Részben a Geralttal való viszonyától is ezt reméli, azonban amikor kiderül, hogy kettejük kapcsolata is meddő – a vaják a durva képzés eredményeként gyakran nemzőképtelenné válnak –, sem tud teljesen elszakadni a férfitől. Kapcsolatuk amolyan se veled, se nélküled lét, azonban tény, hogy az állítólag érzelemmentes vaják is meglehetősen kötődik a varázslónőhöz, és viszonyuk több a pusztá érzéki együttlételnél.

Első olvasatra *A Vaják*-sorozat tökéletesen belesimul a modern fantasy műfajába. Kalandos és képzeletbeli világokba repíti olvasóját, nem hiányoznak belőle a szerelmi jelenetek vagy a hőstettek sem. Ennek ellenére Sapkowski sikertörténete több mint ponyva. Minden epizód tartalmaz olyan elemeket, melyek mélyebb szinteket tárnak fel az olvasó előtt. A már említett tündeföld, Brokilon leírása az érintetlen természetet és kiapadhatatlan kincseit idézi, melyet tündék, driádok

és ruszalkák őriznek az emberek elől, akik önös céljaikra akarják felhasználni az őserdő kincseit:

„Márpedig mi cédrust akarunk, tölgyet és hikkórit, mahagónit akarunk és arany nyírt, tiszafát íjakhoz és árbócfenyőt, mert Brokilon itt van az orrunk előtt, nekünk meg a hegyeken túlról kell szállítanunk a fát. Vasat akarunk és rezet, amit a föld rejt. Az aranyat akarjuk, ami Craag Anban hever. Fát akarunk vágni és fűrészelni, és feltúrni a földet, anélkül, hogy a nyilak süvítését hallgatnánk. És ami a legfontosabb: szeretnénk végre olyan király lenni, akinek az egész királysága engedelmeskedik. Nem kívánunk a királyságunkban semmiféle Brokilon, olyan erdőt, amelybe nem léphetünk be. Az ilyesfajta erdő zavar bennünket, feldühít, és nem jön miatta álom a szemünkre, mert mi vagyunk az emberek, mi uralkodunk a világon. Megtehetjük, ha úgy kívánjuk, hogy megtúrjunk a földön néhány tündét, driádot és ruszalkát. Ha nem lesznek túlságosan szemtelenek. Vesd alá magad az akaratunknak, Brokilon Boszorkája! Vagy pusztulj el!” (Sapkowski, 2012, 242)

Ökokritikai olvasatban *A Vaják*-univerzum ezen részei ember és természet kapcsolatáról szólnak, arról, hogyan viszonyul a társadalom az őt éltető természethez. Leuralja és kizsákmányolja, elpusztítja azt. Az ősi népekhez és kultúrákhoz hasonlóan a tündéknek is hanyatlania vagy alkalmazkodnia kell, ha fenn akarnak maradni, mert „[...] a világ változik. Valami véget ér. Ha akarod, ha nem, az ember világ feletti uralma ténnyé vált. Azok maradnak fenn, akik asszimilálódnak az emberekhez. Mindenki más elpusztul.” – mondja Geralt a tündekirálynőnek (Sapkowski, 2012, 242). Az erdő őrei nők, gyakran hajadonok, ami a természet és a nőiség klasszikus egybefonódására utal és a matriarchális társadalmak rendjét idézi. Ezek a nők azonban élet-halál harcot folytatnak, hogy megvédjék földjüket, ami férfias oldalukat is kiemeli. A driádok példája egyike a műben azoknak, melyek a nőket a kettősség fényében tüntetik fel. Ez a kettősség nemcsak a férfias nőiességre utal és nemcsak az ezeket a tulajdonságokat tükröző szereplőkben nyilvánul meg, hanem például a még kislány Ciriben is, aki hercegnőként részt vesz a fiúknak szánt vaják-kiképzésen, viszont nem esik át mutáción. Így képességei ellenére nem tekinthető igazi vajáknak, viszont nemi hovatartozás szempontjából a biszexualitáshoz

közelít. Sapkowski sorozata érinti tehát napjaink oly divatos genderkérdéseit is.

Yennefer alakjával az anyaság témája kerül a középpontba, ugyancsak a kettősség tükrében, mert egyrészt fiatalkorában, tudatlanságból, lemond róla. Másrészt felnőtt nőként tudatosan dönt és vállalna gyereket. Az anyaság kérdése és a tudatos választás magasabb szintre emelik a nőiesség ezen aspektusát.

A dualitás és a jungiánus anima-animus egészséges arányának felborulása a férfi szereplőkben is jelen van. Ríviai Geralt sem a tipikus maszkulin tulajdonságokat felsorakoztató férfi főhős – bár a tévésorozatban akként tüntetik fel. Hiányosságának ő maga is tudatában van. Vajákként, aki a képzésen is átesett, mutáns, nem ember, nem férfi. Hiányosságát a szörnyek leölésével és alkalmi szexuális együttlétekkel próbálja kompenzálni. Azonban ironikus módon az első szörny, melyet legyőz, egy kopasz, fogatlan lény, aki egy lányt akar megerőszakolni. Geralt megmenti az áldozatot, de a remélt hála helyett, a lány megijed tőle és elájul (lásd *Az utolsó kívánság*, A belső hang IV-ben). Ezt követően Geralt kerüli az emberi társaságot, nem sokat beszél, nehezen nyílik meg, kivéve Yennefer, Ciri és Kökörccsin előtt. A költő legtöbbször Geralt oldalán áll és reflektál a vaják tetteire és érzelmeire is. A vajákokról azt tartják, hogy nincsenek érzelmeik, Kökörccsin viszont néha belát a mutáns valós, már-már emberi érzelmvilágába. Kökörccsin esetében is érdekes lenne figyelemmel követni a férfias vonásokat, illetve a szebbik nemhez való viszonyulását – egy igazi Don Juan.

A költő alakja azonban sokkal érdekesebb, ha a Sapkowski-művet meta- és intertextuális olvasatnak vetjük alá. Amellett, hogy jegyzi a vaják cselekedeteit, Kökörccsin több alkalommal beszél az alkotásról, a történetek keletkezéséről, és igazságtartalmáról:

„Kökörccsin tudta, hogy kevesen hinnék el a történetet, amit a ballada elmesélt, de nem törődött vele. Tudta, hogy balladát nem azért ír az ember, hogy higgyenek benne, hanem azért, hogy meghatódjanak. Néhány évvel később Kökörccsin megváltoztathatta volna a ballada történetét, megírhatta volna, mi történt valójában. Nem tette meg. Hiszen az igazi történet senkit sem hatott volna meg.” (Sapkowski, 2012, 206)

Azáltal, hogy felfedi balladáinak hamisságát, Kökörccsin rámutat és leleplezi a Sapkowski-regény fiktív voltát is. Kettős fényben tűnnek fel

Geralt, Ciri és Yennefer története. A kettősséget még jobban kihangsúlyozza a sok intertextuális utalás, mint például az Andersen meséjéből ismert kis habléány, aki azonban Sheenaz szirén alakjában Sapkowskiánál rámutat a szerelem önzőségére. Renfri hercegnő története Hófehérekére és a gonosz mostohára emlékeztet, azzal a különbséggel, hogy itt a hercegnőt a vadász megerőszkolja, mielőtt megkegyelmez neki. Az Artúr király udvarára emlékeztető lovag is, aki a sárkányvadászaton részt vesz *A végzet kardjában*, árnyéka a Grál keresőinek. A dualitást a szöveget finoman átszövő ironia is alátámasztja:

„Ahogy ott ült ez a lény, volt benne, a tartásában, valami elmondhatatlanul kecses, valami macskaszerű, valami, ami ellentmondott annak, hogy nyilvánvalóan a hüllőktől származott. Merthogy a teremtményt éles rajzolatú, a világos sárgaarany szemet sértő fényével ragyogó pikkelyek borították. Mert a dombocskán ülő lény arany volt – arany volt a földbe fúródó karmai hegyétől hosszú farka végéig, mellyel könnyedén legyezgetett a dombot benövő bogáncs között. A teremtmény rájuk nézett óriási aranszemével, majd széttárta széles, arany denevérszárnyait, és így maradt mozdulatlanul, kikényszerítve csodálatukat.

– Aranysárkány – suttogta Dorregaray. – Ez lehetetlen... Egy élő legenda!

– Az rohadt élet, hogy aranysárkányok nincsenek – jelentette ki Kajmán, és kiköpött. – Tudom, mit beszélek.

– És akkor az ott micsoda, ami a dombon ül? – kérdezte tárgyilagosan Kökörcsin.

– Valami átverés. – Káprázat.

– Az ott nem káprázat – szólalt meg Yennefer.

– Az egy aranysárkány – mondta Gyllenstiern. – A lehető legvalóságosabb aranysárkány.

– Aranysárkányok csak a legendákban léteznek.” (Sapkowski, 2012, 34–35)

A tipikus fantasy világában egy aranysárkány jelenléte teljesen természetes elem, itt azonban maguk a szereplők is hitetlenkednek a látványban. Kétkedésük az, ami inkább meglepő az olvasó számára, és nem a sárkány jelenléte, ami a törpék, lovagok, mutánsok, megvarázslók világában egyébként fel sem tűnne számára. Ilyen szempont-

ból A Vaják-sorozat műfaji besorolása is megkérdőjelezhető, mégsem az elsőre vélt Tolkien-féle modern fantasy kortárs változata, hanem ennek kicsit a paródiája is. Parodizáló jellegét a nyelvezet nyersesége és humora is alátámasztja.

A műfaj kereteit a klasszikus értelemben vett hős, sőt antihős jelenlétének hiánya is feszegeti. Bár Ríviai Geralt a szörnyekkel harcol, és általában megvédi a veszélyeztetetteket, bejárja a Campbelli hős útjának néhány szakaszát, mégsem tekinthető hagyományos hősnak. A mű világán belül sem tekintik annak, ő magát sem. Annak ellenére, hogy segítségét kéri, az emberek félnek tőle, mert mutáns, és gyakran azzal vádolják, hogy pénzt kér szolgáltatásaiért. Ugyanakkor Geralt nem antihős, inkább semleges. Ezt ő maga is megfogalmazza, mint amikor az esszé kiinduló idézetében azt mondja, hogy amennyiben nem muszáj, nem választ. A semlegességre való törekvését önmeghatározása is alátámasztja:

„– De nem vagy hidegvérű és lelketlen gyilkos sem.

– Nem – hagyta rá nyugodt hangon. – Nem vagyok az, bár vannak olyanok, akik máshogy gondolják. De nem az érzékenységem és az előnyös személyiségvonásaim helyeznek fölébük, hanem a saját értékeivel tisztában levő hivatásos dölyfös és arrogáns büszkesége. A hivatásosé, akibe beleverték, hogy a hivatása törvényei és a hideg rutin jobb tanácsadó, mint az érzelmek, hogy megvéd azoknak a hibáknak az elkövetésétől, amiket olyankor követhetünk el, ha belegabalyodunk a Jó és a Rossz, a Rend és a Káosz kérdéseibe.” (Sapkowski, 2012, 180)

Nem azt jelenti, hogy nem érez, mert Geralt A Vaják egyik legempathikusabb szereplője. Kötődik Yenneferhez, Cirihez, Kökörcsinhez, sőt gyakran azoknak a lényeknek a fájdalmát és meg nem értettségét is átérzi, melyeket elpusztít. Nem akar választani, és mégis van, hogy a kisebb rossz mellett kényszerül dönten. Az esszé indító idézetben Geralt egyértelműen kijelenti, nincs olyan, hogy kisebb rossz, csak rossz, miközben Stregobor és Renfri is – mindketten a saját javukra – meg akarják győzni, hogy ölje meg a másikat. A kisebb rossz elvével érvelnek. Geralt mindkettőjüket visszautasítja, azonban, amikor rájön, hogy Renfri Stregobor elleni támadása, hány ártatlan ember életébe kerül, megöli a gyilkossá vált hercegnőt és így megmenti a települést. Mivel a lakosság csak Renfri és embereinek lemészárlását látja,

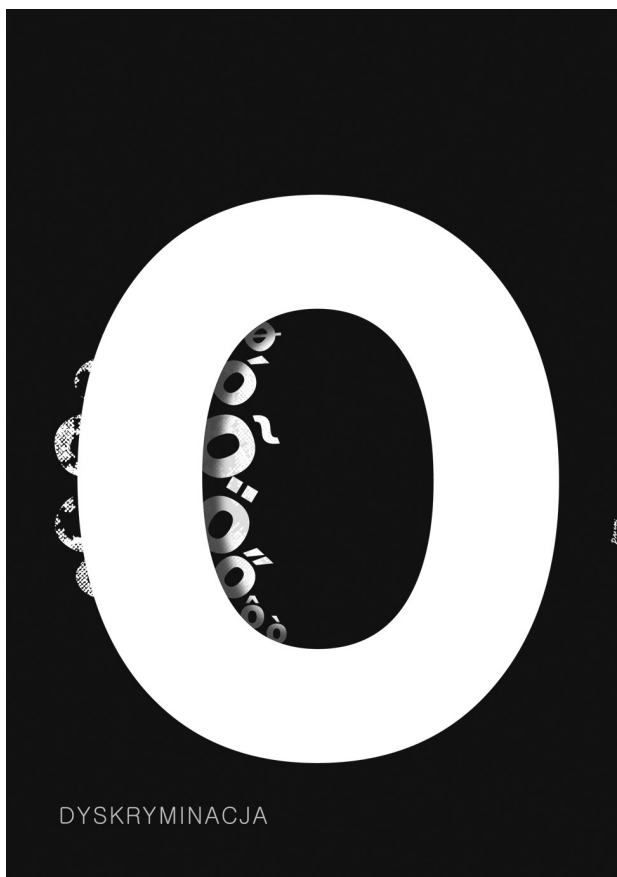
megrémul a vaják tettétől, és számúzi. Ezután sokan a vajákat a blavikeni mészárosként emlegetik.

Geralt saját kódja ellen vét, amikor a kisebb rosszat választja, de az adott helyzetben hozott döntése megerősíti semlegességébe vetett hitét. Paradox módon, miközben teljesen szét akarja választani a jót a rossztól, bebizonyosodik számára, hogy a dolgok nem mindig fehérek vagy feketék, hanem a szürkének is több árnyalata van. Az emberek szemében az életmentő hőstett gyilkosság, ők nem ismerik, nem látják át Geralt motivációját. A kisebb rossz, ami ebben az esetben inkább a jóba hajlik át, teljes mértékben a negatív oldalon szerepel az emberek szemszögéből. Ugyanakkor a vajákban is megerősíti, hogy a blavikeni eset, ha kisebb rossz is, úgysis a gonosztól való, illetve, hogy nem számíthat megértésre az emberek körében. Sapkowski univerzumában a vaják a kívülálló, az outsider. Mutánsként az emberek, de a varázslók és a szörnyek világán is kívül helyezkedik el. Mindegyikben járatos, betekintése és rálátása van ezekre. Minél többet lát a világból, annál jobban ragaszkodik semlegességéhez, annál kevesebbet tár fel magából, inkább fenntartja az érzelmek nélküli rideg bér-szörnygyilkos képét, amit az emberek a felszín alapján kialakítottak róla. Nem hős, nem antihős. Nem ember, és mégis emberibb a *Vaják* embertelen univerzumában. Tükröt tart az olvasó elé, melyben leleplezi kortárs társadalmunk gyarlóságait, képmutatását, megalkuvását. Azt is megmutatja, hogy a másságot hogyan kezeljük – vagy éppen nem – társadalmi szinten. Az olvasónak azonban szimpatikus a vaják, mert kicsit mindannyiunkat képvisel, amikor a szörnyekkel harcol, mintha hétköznapijaink abszurdításával vagy démonjainkkal küzdene.

A vaják, Ciri és Yennefer nem mentik meg a világot. A végső összecsapást követően a *Vaják*-sorozat záró mozzanatában Geralt és Yennefer felébrednek, egymás mellett fekszenek és beszélgetnek, nem tudják, hol van Ciri és azt sem, hogy ők hol vannak és mi történt. Mi, olvasók sem tudhatjuk. Meghaltak? Nyitott kérdés. Így a kettősségek és az irónia által létrehozott ambivalencia a mű végén sem oldódik fel, marad a semlegesség. Jogos a kérdés, mi értelme volt a sok küzdelemnek? A jó és a rossz harcának? Ki nyert? Senki vagy mindenki? Muszáj néha a kisebb rosszat választani, és a rossz az mindig rossz? A nyugtalanító kérdésekre nekünk, olvasóknak kell válaszolnunk, saját lelki ismeretünk tükrében.

A magyarul megjelent kötetek:

1. *Az utolsó kívánság.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2011.
2. *A végzet kardja.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2012.
3. *Tündevér.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2013.
4. *A megvetés ideje.* (Ford. Szathmáry-Kellermann Viktória) 2013.
5. *Tűzkeresztység.* (Ford. Kellermann Viktória) 2015.
6. *Fecske-torony.* (Ford. Hermann Péter) 2017.
7. *A tó úrnője.* (Ford. Hermann Péter) 2017.
8. *Viharidő.* (Ford. Hermann Péter) 2018.

Codău Annamária

„EZ AZ ÉN ELVÉGZENDŐ MUNKÁM”

Teresa Ferenc, ismert lengyel költő kilencéves volt, amikor 1943 júniusában szülőfaluját, a lengyelországi Sochyt a németek felégették, lakosságát lemészárolták a partizánokkal való együttműködésére hivatkozva. A Reniának becézett kislány és két testvére valahogy túléltek a pacifikálást, szüleiket a szemük láttára gyilkolták le. Renia lánya, Anna Janko felkutatta és esszéisztikus fejezetek láncolatában rakta össze a népiirtás kíméletlen részleteit, belefűzve nagy vonalakban anyja további életének alakulását, a trauma kettejük viszonyára tett hatását. A *Rejtőzködő Európa* sorozatban megjelent kötet¹ a feldolgozás és megértés szükségéről, munka jellegéről tanúskodik, ugyanakkor érzésem szerint mindennek a kudarcát jeleníti meg. Az elemző igény és az indulatok vállalása ellenére a szöveg nem tud egy bizonyos gátat átlépni – s így a Jánosi Zoltán sorozatszerkesztő által a felvezetőben beígért katartikus erő (6.) szerintem képtelen érvényesülni. A fejezetek a megértésre és az emlékezésre irányuló munka folyamatos újrakezdései, ebben a megrendítő értelemkeresésben követhetjük végig a szerző gondolatmeneteit.

A magyar kiadás fülszövege kissé megtévesztően azt sugallja, hogy szépirodalmi feldolgozást tartunk kézben, az angol (*A Little Annihilation*, World Editions, 2020) viszont memoárként határozza meg a műfaját, ami szintén nem a legpontosabb behatárolás, bár a könyv kétségtelenül tartalmaz önéletrásra jellemző mozzanatokat. A *Kis népiirtás* részben a *nonfiction* kategóriájába sorolható, törzsanyagát történelmi tények és az azokat megélt emberek beszámolóí képezik, mindez Janko szubjektív – gyakran zavaróan spekulatív – kommentárjai és asszociációi által strukturálva, sok ismert vagy kevésbé ismert dokumentumra, alkotásra való utalással (hivatkozások nélkül, csak szerzők, művek címeit említve). Nem dokumentumregény, s egy adott ponton nem is az információk válnak a legbeszédesebbé, hanem

¹ Anna Janko: *Kis népiirtás*. Fordította ifj. Béri Géza és Körtvélyessy Klára. Budapest, 2020, Magyar Napló.

magának a szerzőnek a viselkedése, viszonyulása; ahogyan görcsösen próbál valamit kezdeni az édesanyja által megélt, és a neki továbbörökített traumával. Az írás létrehozásának szándékait egyrészt maga a szöveg teszi evidenssé. Elsősorban az emlékez(tet)és funkcióját vállalja magára egy nagyon pragmatikus okból kifolyólag: Renia memóriája a kor előrehaladtával romlik, ezért lánya újra felidéz tőle hallott mozzanatok, családtörténeti epizódokat; az anyát szólítja meg E/2-ben. A történetek el- és továbbmondása ugyanakkor azok köztudatban való felszínén tartását célozza – a szerző gyakran említi, hogy Sochy esete kevésbé ismert, bizonyos okoknál fogva az ott történt mészárlás nem illeszkedik a tipikus népirtások kategóriájába, ráadásul a Zamosc-vidék települései közül 115 falut pacifikáltak (44.), Sochy csak ezek egyike. Az emlékezés imperatívusza mellett Jankót a megértés sürgető igénye is vezérli, és ezáltal mintha az anyja megváltását remélné, azaz feloldozását az egy életen át tartó szenvedés alól. Ezzel együtt pedig érezhetően megrendíteni szeretne az áldozatok nevének, életkörülményeinek sorolásával, hiszen „[a]hhoz, hogy valami megrendítsen, egyedinek kell lennie, neve kell legyen.” (50.) A könyv egésze alapján úgy vélem, ennek az érzelmi reakciónak a kiváltása egyúttal az áldozatok méltóságának a visszaszolgáltatását jelentheti számára.

És az olvasó minden bizonnyal meg is rendül, borzong, hitetlenkedik a sok szadista vagy rutinszerűvé vált kegyetlenség olvasása közben, akármennyire közismert vagy kevésbé feltárt atrocitásokkal szembesíti a szöveg (nemcsak a pacifikálások, népirtások módszereit, hanem például a majdaneki tábor német felügyelőnőinek tetteit, a Generalplan Ost műveleteit és a Wehrmacht egyéb akcióit, büntetőexpedícióit írja le, a „fekete pedagógiát”, de a németek háborús tetteire való fókuszálás mellett a Hirosima bombázását túlélő gyerekek beszámolóit, a Vörös Khmerek idején fegyőrökké képzett kambodzsai tizenéveseket szintén említi). Janko néhányszor a borzalmak és a rémület elmondhatatlanságáról beszél, ahogyan „[m]induntalan abba ütközünk, hogy ez leírhatatlan. Minden szempontból leírhatatlan: az áldozat, a tanú és a gyilkos szemszögéből is.” (98.) Ez a *Kis népirtáshoz* hasonló indíttatású szövegek gyakori fordulata. A megtorpanás nagyon is érthető; ha figyelembe vesszük, hogy Janko ennek ellenére többször igyekezne az elkövetők pszichológiáját is végiggondolni, megközelíthető egy másik fajta magyarázat is: hogy a kegyetlenségek akkor lennének teljes

mértékben és szörnyűségükben elmondhatók, ha a szöveg az ok-okozatok taglalása és a pszichologizálás helyett vállalná annak a dehumanizációnak a színre vitelét is (tehát nem pusztá elbeszélését), „melynek során valakit megfosztanak emberi méltóságától és/vagy individualitásától, és/vagy amikor eszköznek, s nem pedig célnak tekintik”, azaz amely az „embertelen bánásmód” alapja. Anna Janko saját erkölcsi alapállása mentén erre határozottan nem vállalkozhatna.

Ehelyett a *Kis népirtás* a transzgenerációs trauma működését viszi színre. Anna Janko ún. „másodnemzedéki áldozat” (163.), aki számára a felmenője által elszenvedett eredeti traumatikus élményhez való hozzáférés áttételes, de a trauma mégis meghatározza a saját életét. A kötet ezért nagy érdeklődésre tarthat számot a narratív pszichológiai vagy az utóemlékezet-kutatások (*postmemory*) részéről. A *postmemory* fogalmát bevezető Marianne Hirsch definíciója, melyet elsősorban a holokauszt-kutatásokban említenek, különösen megvilágító a Janko-szöveg szövegyszervező eljárásai tekintetében, mint például a képzelet segítségével történő kiegészítések – akkor is, ha Hirsch megállapításai elég evidensnek tűnhetnek. „Az utóemlékezet (*postmemory*) azt a kapcsolatot írja le, amely a következő generációt az elődök személyes, kollektív és kulturális traumáihoz köti – olyan tapasztalatokhoz, amelyekre csak azokból a történetekből, képekből és viselkedésmódokból »emlékszik«, amelyek között felnőtt. De ezeket a tapasztalatokat olyan mélyen és affektíven közvetítették felé, hogy úgy tűnik, saját jogon emlékeket alkotnak. Az utóemlékezet múlttal való kapcsolatát tehát valójában nem a felidézés, hanem az imaginatív befektetés, a projekció és az alkotás közvetíti. Nyomasztó örökölt emlékekkel felnőni, a születésünket vagy öntudatunkat megelőző narratívák által uralva élni annak kockázatát jelenti, hogy őseink kimozdítják (*displace*), sőt kiszorítják saját élettörténetünket. Bármennyire közvetve is, olyan események traumatikus töredékei alakítják azt, amelyek még mindig ellenállnak a narratív rekonstrukciónak, és meghaladják a megértést.”

A trauma kihatása a jelenre egy sor pszichikai jelenségben nyilvánul meg, melyekről Janko helyenként említést tesz (önpusztító ürességérzet, depresszió, pánik, folyamatos menekülési kényszer): „Mintha az életednek ez a darabja megakadt volna az idő torkán, és az képtelen volna lenyelni.” (69.) De olyan örökölt viselkedésmintázatokban is, amelyek akadályozhatják a megértést. Ilyenek például az olyan általá-

nosítások vagy indulatok, amelyek hajlamosak a jó-rossz határait népek, nemzetek közé helyezni, például mint a nagybácsi, Jaś berzenkedése a németekkel szemben: „...Jaś nem bocsátott meg a németeknek, mert fizikailag képtelen rá, szláv szervezete féli a németek német hangokat kiadó szervezetét... Ilyen az áldozatok »lelki politikája«, független az akarattól...” (194.) Janko láthatóan igyekszik fegyvelmezni magát, beszél a „jósándékú németről” (37.) is, figyelmeztet, hogy „[j]ó lenne, ha mégiscsak megemlékeznénk róla, hogy a németek által újra felszított antiszemitizmus egész Európa betegsége volt” (110.), de főként a könyv első felében önkéntelenül többször esszencializál, miközben felháborodik és nagyon defenzív, ha hasonló általánosítgatásokkal az amerikaiak a lengyel antiszemitizmusról beszélnek (87.). A látens, anakronisztikus, örökölt németellenességgel való küszködése közben kiált „szaros kis germán”-t (76.) a náci kiképzés során indoktrinált gyerekekre (ami különösen kirívó, mert egyébként minden gyerekről mély empátiáról tanúskodva ír), vagy a haláltábor hajdani felügyelőnöinek portréfotóit nézegetve kapcsolatot teremt a felső ajak formája és a kegyetlenkedésre való hajlam között.

A legterheltebb örökségek közé tartozik az anya-lánya viszony bonyolultsága, tele megindító gyengédséggel: „...az a kilencesztendős Renia, aki folyton benned él, a mi közös árvánk.” (81.) Janko a traumák epigenetikus öröklődéséről ír (163.), arról, hogy a traumatikus tapasztalatot anyja nem csupán verbálisan közvetítette számára, hanem e folyamat testileg meghatározott: „Csak éppen nem ismerted a bűn nyelvét, így aztán senkinek se tudtál beszélni róla korábban, csak nekem, aki a hasadban csücsültem, és megismerhettem szótlan elbeszéléseidet.” (10.) Énképe, önazonossága teljes mértékben az anyához való viszony függvénye, ráadásul a parentifikált gyermek tipikus eseteként jelenik meg. Renia meghosszabbítása és megtöbbszöröződése ő egyben, és az anya által megélt traumát okozó események részleteinek szinte megszállott felderítése azt a kísérteties érzést keltheti az olvasóban, hogy mintha azok megélésére törekedne. Az olvasás során felmerül bennünk a kérdés: tulajdonképpen kinek a története mindez? És ha a lánya már jobban ismeri a körülményeket, magára veszi a szenvedést, akkor ezzel fel tudja-e dolgozni a történeteket az anyja helyett is? „Ezért kell kibeszelnünk, maradéktalanul végigbeszelnünk. Hogy a végén nyugtod maradjon.” (69.)

Avagy: meg tudja-e menteni a gyerek a szülőjét? Egy olyan világban, ahol a gyerekek is megsemmisítő akciók célpontjai lehetnek? Anna Janko sokat foglalkozik a gyerekek és a történelem viszonyával, főként a zsidó és lengyel gyerekek sorsával a világháború ideje alatt, de több példát is beemel olyan kiszolgáltatott helyzetben lévő kiskorúakról, akiket különböző szociopolitikai helyzetekben saját családjaik ítélnék pusztulásra, és elmereng az elkövetők leszármazottjainak feladatain is. Mindeközben a dokumentumfilmek, visszaemlékezések, tanúvallomások, a volt koncentrációs táborok meglátogatása azt szolgálják, hogy a részletek és a nevek feljegyzése által ellenében dolgozzon az absztrakciónak és eljelentéktelenedésnek, amit szerinte a számadatként való kezelés tesz az áldozatokkal. A kötet végi függelék (*Postscriptum – A tömeggyilkosság részletei*) a korabeli Sochy 88 házának lakóit listázza, és hogy mi történt velük az 1943-as néptirtás alatt. A kötet második felében a lengyelek háborús ellenfeleiről írva is többször pontosít, hogy „beszéljünk egyesekről. Egyes emberekről, eseményekről.” (107.) Ugyanez érhető tetten abban, hogy édesanyja nem akarja a „náciizmus” kifejezést használni – Jean Améry holokauszt-túlélő esszéíró nyomán: „Elutasítod a »náciizmus« kifejezést, mert eltérít az absztrakció világába. (...) eltűnik látóterünkől a szóban forgó elkövető, mert a »náciizmus« kifejezés megbocsátja a konkrét személyek bűnét.” (130.)

Eljutottunk ezzel a kötet egy másik gócpontjához: a gonosz természetének a taglalásához. Janko ezen a téren sem jut új felismerésekhez, többféle pszichológiai, filozófiai, antropológiai elgondolás felületeit érinti, de sajnos a szöveg ezzel együtt gondolatilag és nyelviileg kevésbé megvilágító erejű. (A nyelvi aspektus lehet a fordítás hibája is, az eredeti ismeretének hiányában ezt nem tudom megítélni. Viszont még egy kör szöveggondozás mindenképp ráfért volna a könyvre.) Néhány poétikusabb fordulat azonban zsigeri telitalálat, mint például *A szellemek húsa* fejezetcím. Ugyanakkor Janko maga sem tudja minden kérdésben megkerülni az általa kárhóztatott absztrakciók csapdáit, például a Hannah Arendt-i „gonosz banalitásának” továbbgondolása is nagyon hamar kifulladás: „A »gonoszság banalitása« nem nyert bizonyítást, mert a gonoszság a banalitással nem szinkronban működik, hanem felváltva. Az első műszakban ilyen meg ilyen körülmények között dolgozik és kiad magából mindent. Azután kienged és átlép egy másik egzisztenciális szférába. Ilyen a démoni természet...” (152.)

Ismét csak valamilyen gátként tudom mindezt jellemezni, amely nem engedi igazán mélyre jutni a szerzőt megfigyeléseiben, talán ezért fut bele problematikusabb panelekbe is. Innen nézve valahogy a részletek begyűjtése, a rengeteg kutakodás, a sochyi mészárlással analóg szituációk megismerése is részben a szöveg pótcselekvéseinek minősülhet. Ahogyan zsákutcának tűnnek a katarzis felé vezető úton a tragédiák összehasonlításai és a „szerencse” emlegetése cinikus és szarkasztikus hangvétellel (de sokszor nehéz eldönteni, hogy a szöveg valóban szarkasztikus akar-e lenni, lásd a könyvcímet is): „Minél többet gondolkozom erről, annál inkább meg vagyok győződve róla, hogy létezik jobb és rosszabb gonoszság, és hogy a családuknak megadatott a szerencse, hogy egy jobbik balsors kereke alá kerüljön.” (123.) Illetve már a könyv indítása mennyire súlyos: „Gondold el, anya, nem neked volt a legrosszabb.” (9.)

A „VÉGE” zárszó kiírása pedig egyáltalán nem sugallja a trauma-feldolgozás sikerességét (amennyiben ennek a folyamatnak létezik végpontja) – legfennebb annak az olvasói (jogos vagy jogtalan?) elvárásnak a leleplezését éri el, amely a kényelmetlenségérzés, a felháborodás, a szörnyülködés feloldására irányulna ezen a ponton, s ezáltal a leleplezés által sarkallhat a könyv bennünket is valamilyen kritikai önvizsgálatra. Anna Janko *Kis népirtása* nyers, nem finomkodó, rettenetes kegyetlenségekkel szembesítő olvasmány.

Ozsváth Zsuzsa

LENGYEL–MAGYAR POLKÁK

Mieszko márkájú tej-karamellát eszegetek, a fél zacskó már elfogyott. Lengyel cucc, finom. Meg itt van ez a *Polkák* című tíz új lengyel drámafordítást tartalmazó kötet¹. Lengyel cucc. Szintén finom. Tíz kortárs lengyel szerzőnő írása, Pászt Patrícia fordításában. Olyan 400 oldalnyi szöveg, nem kis falat.

Dramát olvasni nem mindig hawaii. Úgy értem, nem mindig szórakoztató drámai művet *olvasni*, mert a drámai mű azért mégiscsak színpadon érzi magát a legotthonosabban. De ne legyen ilyen szűklátókörű a *színpadot* emlegetve; nevezzük hát színházi közegnek, ha már kortárs szövegekről van szó. Ezeket a szövegeket azonban mindvégig elhivatott figyelemmel olvastam.

Egyébként szeretem a lengyel plakátokat. Emlékszem, még a képzőművészeti egyetemi éveim alatt milyen ámulattal vizsgáltam a lengyel plakátokat, amikor róluk volt szó valamely grafikával kapcsolatos órán. Otthonosnak éreztem azt a csavaros látásmódot, amely jellemezte vizuális-értelmi logikájukat. Szimpatikus volt az a formai szabadság, hogy bármiből lehet valami teljesen más és elemelt; hogy a személyes hogyan nyúlik át univerzálisba. Ez képi költészet volt számomra, amelyet elejétől fogva otthonosnak éreztem. És ez a kötet is hasonló érzéseket váltott ki bennem, akár évekkel ezelőtt a plakátok.

Mielőtt rátérek a szövegekre, átadok néhány információt. Maga a kötet a Krakkói Magyar Centrum mai lengyel drámát népszerűsítő programjának újabb kötete; elődje a *Fiatal Lengyel Dráma* című antológia, amely 11 lengyel szerző művét tartalmazta, és azon művekből 25 magyar színházi bemutató született. Szóval kiderült, hogy van igény a lengyel alkotók műveire, így ez a legutóbbi, *Polkák* című kötet újfent kísérletet tesz a szakmailag legmenőbb, legsikeresebb művek bemutatására. És ezek most történetesen női szerzők művei. Ha innen nézzük, a szövegek általában női sorsok, szerepek, szereptelenségek, szertelenségek, szeretetlenségek (nem fokozom tovább) felmutatói, de

1 *Polkák. Új lengyel drámák.* Válogatta és fordította Pászt Patrícia. 2017, Kalligram.

ha nem a szerző nemét emeljük ki, akkor úgy mondanám, hogy ezek a szövegek emberi sorsokat tárnak elénk – legyen az szürreális-filozofikus dráma, dokumentarista családtörténet, improvizációkból született színházi kísérlet, dramatikus vagy éppen posztdramatikus jellegű monológ-töredékekből összeálló szöveg. Én a magam részéről inkább utóbbi olvasatot választom, mert bár a nők által írt női szereplők által bontakoznak ki a történetek, történet(kereszt)metszetek, ezek a figurák szinte mindig férfiak társaságában, és férfiak tükrében nyilvánulnak meg; férfiak korlátozzák, bonyolítják, vagy éppen viszik előre életüket. Lány, nő, családanya, first lady – minden szerep feltételez egy férfi, vagy férfi minőségű kiegészítést. Női és férfi minőség beszélhet hitelesen az életről. És ezekben a drámákban mindkét nem, avagy nemi minőség hitelesen szól, a női tragédiák mellett a férfi szereplők perspektívája is organikusan építi a cselekményt, és azt a prizmat, amely százfelé töri az adott dráma értelmezési lehetőségét. Hiszen nincs egyetlen igazság, minden szereplőnek saját igazsága van, amelyet a saját szempontjából hitelesen szükséges képviselnie, másképp megbicsaklik a szöveg. Ezek a szerzőnők pedig kiváló pszichológusok, ismerik az emberi működést, remekül használják a szavakat – pláne akkor, amikor képtelenség beszélni. Pászt Patrícia fordító nagyszerűen tolmácsolja a drámák egyéniségét. Merthogy van nekik; és képesek a tragédiáról olykor térdcsapkodós humorral beszélni, és remekül egyensúlyoznak az esetleges hangulati kilengések közt. Nincsenek kilengések: a nagy drámát pont jókor tompítja valamilyen groteszk poén, vagy éppen a történet vált irányt. És akkor a továbbiakban jöjjön pár mondat az egyes művekről.

Lidia Amejko *Nondum* című drámája metafizikus moralitásdráma, amelyben Nondum lét és nemlét között ingadozik, szó szerint, ugyanis ő igyekszik meghalni, azaz állandóan felakasztja magát, de képtelen meghalni, mert nem ismeri önnön történetét. A csend halál, a zaj életben tart. Mindenkinek szüksége van egy saját történetre, értelemre, jelentésre. És a szavak segíthetnek ebben, ahogy a csöndben is meghallható a legszebb történet. Felelősséggel tartozunk szavainkért.

Magda Fertacz *Abszintja* már visszaránt minket a filozofikus-költői elmélkedések szintjéről az alkoholbűzös-narkós valóságba: Karolina fiatal főhősnőnk inkább a saját keze általi halálba menekül elviselhe-

tetlenül semmibe vezető családi poklából, és egy leendő katasztrofális házasság tévútjáról.

Małgorzata Sikorsk-Miszcuk *A bőrönd* című története sajátos holokausztfeldolgozás. Valószínűleg még sosem olvastam ilyen kedves-álomszerű, de őszinte szomorúsággal átítatott drámát a közösségi és egyéni trauma e specifikus megnyilvánulásáról. Franszoá Zsakó ugyanis kórházban fekvő felesége javaslatára megpróbál életszerű dolgokat véghezvinni, például elmegy egy franciországi holokausztmúzeumba, ahol egy vitrin mögött megpillantja gyerekkorában elhunyt édesapja bőröndjét. A véletlenek csodája: felvillan a lehetőség, hogy Franszoá megismerje apját, önmaga egy szeletkéjét, és az elmondhatatlan történelmi valóságot. Lehetőség a magány enyhítésére.

Malina Prešluga drámája, a *Stephenie Moles ma reggel megölte férjét, aztán lefűrészelte annak jobb kezét* a svéd feketekomédiákat juttatja eszembe, és nem csak címről, mert tulajdonképpen az egész szövegen végigvonul a tragédia és a komédia között végbemenő fúzió. A szürreális többszólamú kicsapódásának segítségével a főszereplő családi háttértörténetét is megismerjük: szinte észrevétlenül váltakozik, éppen ki az, aki beszél, vagy épp a beszélő hangot kommentálja. Ezért lesz a dráma egészen szorongató és paranoid, de rendkívül sok lehetőséget kínál a humornak is. Érdekes színészi kihívásnak tűnik!

Antonina Grzegorzewska *Migrén* című drámája, azt hiszem, az egyik legnyomasztóbb darab a kötetben. Disznók szellemei, mészárszék, majdnem örökbeadott gyermek, a ledér és felelőtlen Fanny, és Helena, a gyermekre vágyó terméketlen anya és annak passzív férje között kialakuló húzd meg-ereszd meg dinamika felszántja a történetet, amely a szereplők jelleméből fakadó elkerülhetetlen tragédiába fullad. A dráma különlegessége, hogy a prózai forma felszínét végigfodrosítja a szöveg lüktető verses ritmikája.

Danuta Wałęsa *Vágyak és titkok* című autobiográfiáját Krystyna Janda adaptálta színpadra *Danuta W.* címmel, amely Lech Wałęsa lengyel államfő feleségének önéletvallomása. Hogyan lesz egy egyszerű, hétköznapi nőből a Szolidaritás mozgalom vezetőjét, a későbbi köztársasági elnököt kísérő, mindent elviselő és túlélő nyolcgyermekes asszony? Hogyan szakad nyakába a lengyel történelem egy igen nagy szelete? Hogyan lehet ezt elviselni és felnőni hozzá, mindezt mindvégig félárnyékban? Mit jelent a szerelem? Mik az igazi értékek, amelyekbe

lehet kapaszkodni a politikai ármányok közepette? Rendkívül izgalmas szöveg, amelynél viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni a női szemszöveget.

Elhhez képest Anna Wakulik *Aratás* című drámája könnyebb falatnak tűnik, de csak tűnik, mert a szerelmi háromszög (apa, fia és a lány, akivel mindkettő szeretői viszonyt... ápol) lehetetlensége olyan fajsúlyos témákba nyúl, mint az abortusz, az orvosi műhiba, a szülőség, a bűn kérdése egyházi-vallási viszonylatban. Tudván, hogy a lengyel abortusztörvények milyen súlyos pecsétet nyomnak a nők mindennapi életére, és emlékezvén az ideai tüntetések drámaiságára, egészen másképp olvassa az ember ezt a szöveget, mintha csak távoli, homályos problémák felé tennénk állatkerti vizitet.

Picsolina. Elżbieta Chowaniec drámája egy családjának haldoklását kíséri végig... pontosabban a családtagok kísérnek végig minket édesanyjuk haldoklásán. Egyfajta terápia ez – haldoklónak, családtagoknak, nézőnek (olvasónak), közös evezés az elkerülhetetlenbe. A feloldás az elfogadás, mindvégig humorral, mert másképp nem lehet elviselni, és az elviselhetetlen is rezignált keretek között marad, a szöveg nem él túlzásokkal sem a drámát, sem a humort tekintve – de azért olykor ideje van a sírásnak is.

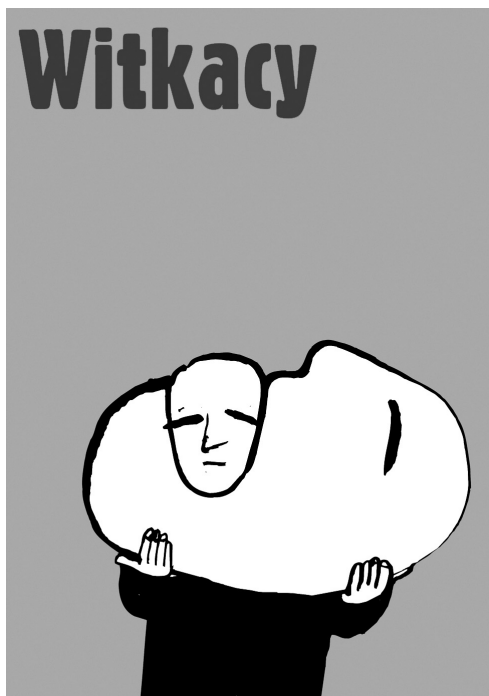
Maria Vojtyzsko szövege, a *Sam, azaz felkészülés a családi életre* ifjúsági dráma egy család széteséséről. Sam (Samuel) egy tizenkét éves srác, akinek művelt, de erősen hippy és felelős életre képtelen szülei elválnak, közben Sam beleszeret egy lányba, a szülei külön-külön új párt találnak (mondjuk az apa elég sok csajjal újít be), sőt, anyja újraraházasodik egy koszovói pasassal. Mindeközben Sam legközelebbi tanácsadója a skizofrén hörcsöge. Szípkázó humorú szöveg, olykor hangosan röhögtem, elvetemült szembesítés képtelenségeinkkel, fiatalkori és nemfiatalkori harcainkkal.

A kötetzáró dráma, *Ewelina sír* egy improvizációkra épülő színházi kísérlet Anna Karasińska összeállításában. Érdekessége, hogy a szerző néhány felkért önkéntes segítségével készített általuk választott lengyel (ismert és kevésbé ismert) színészekről jellemiskicceket, amely skiccek alapján a választott színészek önnön magukat játszották – vagy legalábbis azt a változatot, amelyet kaptak önmagukról. Folyamatos reflexiók közepette az *én* széttagolódik, feloldódik, majd újraépül – kérdés, hogy mikor milyen formában, és mindezt ki hogyan látja. Az

én kérdéskörébe a színészi ego, a civil ego, a színészi munka is beletartozik; a színpadi szöveg mindezt nagyon közvetlenül és emberközeli módon boncolgatja, elkerülve a gyomorrontást.

Láthattuk tehát, hogy a *Polkák* drámái különböző hangvételő, stílusú szövegek különféle korosztályok sorskérdéseiről. Fontos témák a halál (természetesen, avagy önkezűleg), a magány (anyai, apai, férfi-női, gyermeki), a politikai, egyházi és történelmi ráhatás, a család. A lengyeleknek fontos a család. Fontos az anyaság. Fontos a függetlenség. Fontos a társ. Fontos az utód. Fontos a beszéd. Az elmondás vágya. Az elmondhatatlanság tragédiája. Az önismeret. A beszéd általi megismerés. Csupa olyan téma, amely univerzálisan bármely nép számára egyaránt fontos lehet. Ezért remek ez a válogatás, mert úgy nagyon lengyel, hogy közben nagyon is univerzális. És otthonos.

Elfogyott a karamella.

Balog László

A LENGYEL DRÁMA REPREZENTÁCIÓJA
MAGYARORSZÁGON ÉS A TRIANON UTÁNI
ELCSATOLT ORSZÁGRÉSZEK
MAGYAR NYELVŰ TEÁTRUMAIBAN

PREAMBULUM

A lengyel dramaturgia – hagyományosan – az orosz, francia, olasz és angol, stb. dramaturgiák mellett,¹ kiemelt szereppel bír kelet-közép-európai színházi milióban. Így volt ez a kezdetektől, de azt tapasztalhatjuk, hogy ma is jelentős amplitudóval rendelkezik ez a nemzeti dramaturgia. Bár a drámafordítások, illetve a színpadi reprezentációk aránya mindig jelentős eltérést mutat, hiszen soktényezős/sokszereplős az a színházi erőter, aminek végterméke egy mise en scène, s hogy rátalál-e egy adott dráma írója arra a szerencsés ösvényre, amelynek legfőbb szereplői között találjuk a műfordító-színházi menedzser-rendező triászt, hogy a jó esetben fordításkötetben is felmutatott dramaturgia nyer-e reprezentálást Thália színpadán – ez valóban soktényezős játszma. Igazolja ezt a számtalan, „meddő” próbálkozás, amikor az adott drámafordítás csupán illusztris kötetmegjelenéssel bírt, az irodalmi műnemek egyikének impozáns terméke maradt, színpadra soha senki nem adaptálta. Mainstream drámaírók mainstream termékeit – azok közül is (csupán csak) némelyeket – viszonylag hamar színpadra állítanak, aztán ez a „delír” vagy megmarad/fennmarad, és tartósan „kedvelt marad” a szerző, vagy csakhamar, akár egy gyors „fuga” után, mehet a „levesbe”, azaz egy gyors felívelés után az ignorálás vagy akár a feledés homálya következhet. Kurzusok és izmusok (kulturális/politikai/esztétikai) váltakozása kölcsönöz dinamikát a repertoárba, rendezői/dramaturgi és színházigazgatói barátságot/ együttgondolkodások szervezik a színpadi fluxust. Tény, hogy az egyre jobban eszkalálódó, felgyorsuló írói/dramaturgi/rendezői kor-

1 1779 orosz, 4041 francia, 2810 angol, 1745 olasz, 1832 amerikai bemutató, stb., a szerző nemzetiségét illetően.

szakváltások éles cezúrákat is eredményeznek, „régebben” vagy nem is oly régen üdvrivalgással deklamált drámaírókat/kiemelkedő dráma-műveket küldtek a süllyesztőbe az új irányvonalak.

Magyar s lengyel két jóbarát, de hogy mi magyarázza azt a realitást, hogy napjaink román színpadain² is rendszeresen megjelenik a lengyel dráma erőteljes reprezentációja, felettébb érdekes tény.³ Mint ahogyan az is szemet szúr, hogy bármelyik európai nemzeti dramaturgiát nézzük, az orosz⁴ és a román⁵ dramaturgián kívül nem találni egyetlen más nemzeti dramaturgiát⁶ sem a mi geokulturális közegünkben (Kelet-Közép-Európa), amelyik oly nagyszámú reprezentációval bírna, mint a lengyel.

Jelen írás keretei nem engedélyezik a színháztörténeti-dramaturgiai szempontokat is rendszerező komplex elemzést, mégis megkísérlem néhány lényeges szakmai aspektusát felvillantani ennek az izgalmas jelenségnek.

A LENGYEL DRÁMA REPREZENTÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON 1837–1989 KÖZÖTT

Célszerű két időintervallumban tárgyalni a vizsgált lengyel nemzeti reprezentációt Magyarországon. Éppen ezért a kezdetektől 1989-ig, illetve 1990–2021 közötti periódusokra szétválasztva vizsgálom témánkat.

A lengyel drámák magyar nyelvű műfordításainak 19–20. századi reprezentációit vizsgálva azt találjuk, hogy a történelmi Magyarország területén 122 bemutatóra került sor 1989. december 31-ig, ehhez még hozzájönnek az erdélyi színházak (1918. december 1-ig) 7 bemutatóval, illetve a Trianon utáni időszak magyar nyelvű reprezentációi az utódállamokban (Romániában 18 bemutató, illetve Szerbiában/Jugoszláviában a vajdasági magyar színház[ak]: Újvidék és Szabadka a maga 10 reprezentációjával). Mindösszesen – tehát – a vizsgált időszak cca.

2 Több száz reprezentáció. Lásd CIMEC-adatbázis.

3 Úgy gondolom, mindenképp fontos és megkerülhetetlen lesz a romániai színpadokon (a román, magyar és német nyelvű színházakban) reprezentált lengyel dramaturgia komplex elemzése, és a magyar–román színházi térben jelentkező lengyel dráma *dömping összehasonlító elemzése is megér egy alapos tanulmányt*.

4 1779 reprezentáció. Lásd OSZMI-adatbázis.

5 427 reprezentáció. Lásd OSZMI-adatbázis.

6 Szlovák nemzeti dramaturgia 86, bolgár 50, szerb 103, cseh nemzeti dramaturgia 279 reprezentáció, szlovén 6, horvát 130, bosnyák 1, stb. Lásd OSZMI-adatbázis.

152 évében (1837. 11. 07. – 1989. 12. 31.) 157 bemutatóval számolhatunk.⁷

Szinte hihetetlen, hogy a Pesti Magyar Színház már 1837-ben műsorra tűzte az első lengyel dráma színpadi adaptációját. Ez a dráma egy vígjáték volt, idősebb Fedro Alexander írta, címe: *Huszárok és dámák*. Egészen izgalmas a dráma közvetítésének útja is, Friedrich Gottlieb Zimmermann fordította németre lengyelből, aztán valamilyen közvetítő útján Kiss Jánoshoz került, aki magyarította. Id. Fedro Alexandernek még két munkája került bemutatásra, 1875. január 27-én a pesti Nemzeti Színházban, Törs Kálmán rendezésében, a *Vidor úr* című vígjáték (a dráma eredeti címe: *Pan Jowialski* – vígjáték négy felvonásban), ami közel 100 év múltán ismét felbukkan, 1972. március 31-én, a Békéscsabai Jókai Színház előadásában. Majd a veszprémi Petőfi Színház következik, itt 1974. szeptember 19-én kerül bemutatásra a *Hölgyek és huszárok* (komédia zenével, három felvonásban), Balogh Géza fordításában (a dalszövegeket Mészöly Dezső fordította), Horvai István rendezésében. Ez a darab minden bizonnyal az első, 1837-es dráma reinvenciója, módosított címmel ellátva.

A vizsgált időszakban a történelmi Magyarországon 35 lengyel drámaíró művét mutatták be. Ezek közül magasan vezet Mrozek 32⁸ színházi reprezentációval, öt követi Zapolska Gabriela 11 reprezentációval⁹, majd Rózewicz¹⁰ 5, illetve ifj. Fedro Ian Alexander és Iredynski Ireneusz 5-5 reprezentációval.

7 Itt érdemes megjegyezni, hogy az OSZMI-adatbázis minden valószínűség szerint nem egészen teljes és messze nem hiba nélküli, meglehetősen sok ambiguitás, elírás, stb. található benne, az adatbázis végső tökéletesítése ezért komoly kihívást jelenthet a színháztörténetek számára. Természetesen (?), a CIMEC-adatbázis, a romániai színházak adatbázisa még ennél is nagyobb „hibaszázalékkal” operál, úgyszintén alapos revízióra szorul.

8 A 32 premier 14 darab térben-időben eltérő bemutója, ezek közül is a *Tangó*, illetve az *Emigránsok* vezet, 5, illetve 4 színház tűzte műsorára. A *Nyílt tengeren*, a *Bűbajos éj* és a *Rendőrség* 3-3 színpadon szerepelt, a *Károly*, a *Piotr Ohey mártíromsága*, a *Strip-tease*, a *Mulatság* és a *Mészárszék* 2-2 színpadon reprezentált, míg a *Négyes*, a *Ház a tetőn*, az *Egy nyári nap*, valamint az *őnarckép* 1-1 színpadon.

9 Bár három drámáját játszották a színpadok, messze magasan vezetett a *Dulszka asszony erkölce* című kispolgári tragikomédia, ezt 9 színház helyezte repertoárjára, a másik két drámát (*A cárevics*, illetve a *Van ilyen család* című komédiákat) pedig 1-1 színház játszotta.

10 Tadeusz Rózewicz 5 drámáját játszották a vizsgált periódusban: A *szemtanúk*, *avagy a mi kis stabilizációnk*-at és a *Fehér házasság*ot 2-2 színház, míg az *éhező művész elmegy*, a *kartoték*, illetve a *Nevetséges öregurat* 1-1 színház játszotta.

Ami az erdélyi (Trianon utáni) 25 premiért illeti, 7 drámaíró műveit mutatták be. Itt is természetesen Mrożek¹¹ vezet 6 premierrel, őt követi Zapolska Gabriela¹² és Alfred Savoir¹³, akiknek drámáit 5-5 színház választotta, illetve ifj. Fedro Ian Alexander, akinek 4 drámáját vitték színre. Kruczkowski 3 drámáját és Gombrowicz, illetve Kraszewski 1-1 drámáját is bemutatták; új nevek: Ścibor-Rylski, illetve Kraszewski, övelük a magyarországi színpadokon nem találkoztunk a jelzett időintervallumban.

És mi van a Vajdaságban?¹⁴ Itt 10 dráma reprezentációjának forrása 6 drámaíró. Mrożek itt is utcahosszal vezet, 5 ismert és már máshol is játszott drámával, őt követi Zapolska Gabriela egy új dráma reprezentációjával, a *Finom úriház* cíművel. Kruczkowski Leon ismert művel reprezentált, Witkiewicz úgyszintén, Jerzy Jurandot új drámával jelentkezik, a *Sportol az asszony* című vígjátékkal. Sławiński Adam *Ő meg ő* című operettjét Seregi László¹⁵ rendezte a Szabadkai Népszínházban 1981-ben.

1955 után (ekkor „lép színre” a *Dulszka asszony erkölcsse* című dráma) Marosvásárhelyre is elérnek bizonyos drámák, azért hogy aztán 1989-re „nyomuk vesszen”, azaz örökre¹⁶ (?) sülyesztőbe kerüljenek. Gondoljunk csak olyan „sikerszerzőkre”, mint Sütő András, Csúrka István, Eörsi István, Páskándi Géza, ma egyáltalán nem, vagy csak elvétve,

11 Abszolút siker a *Tangó*, 3 színház (Nagybánya, Nagyvárad és Kolozsvár) is játssza, illetve az *Emigránsok* (Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy), valamint a *Pjotr Ohey mártíromsága*, ezt a marosvásárhelyi – akkori – Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola játssza.

12 Érdekes adalék, hogy az abszolút kedvenc *Dulszka asszony erkölcsse* című dráma mellett Erdélyben új drámákat (Magyarországon nem játszottakat) is színre visznek, pl. *Hanka* és *A varsói citadella* című drámákat.

13 Alfred Savoir lengyel emigráns drámaíró, Párizsban telepszik le, „híre” onnan érkezik Budapestre, jellemző módon Heltai Jenő „veszi kézbe” és fordítja le drámáit, ezeket kivétel nélkül a Kolozsvári Nemzeti Színházban mutatták be 1922–1931 között (*Kékszakáll nyolcadik felesége*, *Dupla vagy semmi*, *A nagyherceg és a pincér*, valamint a *Kis Katalin* vígjáték/bohózat/komédiákról van szó, ráadásul a *Kékszakáll nyolcadik feleségét* az 1922-es évad után 1925-ben felújítják, új szereposztásban játsszák.)

14 Trianon után Kárpátalján ekkor még nincs magyar hivatásos színház, Szlovákiában sem találkozunk lengyel dráma magyar nyelvű bemutatójával.

15 Előtte, 1978. március 2-án már megrendezte a Fővárosi Operettszínházban. Lásd OSZMI-adatbázis.

16 Egyszer még visszatér... 2005-ben Székelyi József bemutatja a Szegedi Nemzetiben, 2005. 12. 10-én.

fényévenként játsszák drámáikat a színházak. A sor egészen hosszú, tetszés szerint folytatható.

Figyelembe véve, hogy a vizsgált periódusba nem csak a Trianon utáni közvetlen időszak esik bele, hanem az 1945 utáni „dicsőséges” munkás-szocialista korszak is, olyan „ősbemutatókkal” is találkozunk, amelyek megrendelésre készültek, lengyel szerzők, főként lírikusok verseivel, prózaszövegeivel „kibélelt” agitprop műfajba tartozó, a népek testvériségét ajnározó vagy *pseudo-ünnepi hangulatot árasztani akaró előadások ezek.*

1959. november 2-án az Irodalmi Színpad mutatta be a *Barátság ébresztése (Égtájak üzenete* című sorozata keretében) című – József Attiláról elnevezett – előadást, melynek lényege, hogy „*lengyel közreműködők is voltak benne*”.

Ugyanilyen *viharos sikert* aratott 1961-ben három plusz egy *másik* ősbemutató.¹⁷ (Hogy ezeknek mi közük a lengyel nemzeti dramaturgiához, fedje sűrű homály, egyrészt az adatbázis diszkrepanciáira foghatjuk, másrészt groteszk, hogy amikor majd’ egymillió magyar állampolgár a Recsk-féle gyűjtőfogházakban, börtönökben, mini-gulágokon és kényszerlakhelyeken nyomorog, akkor száll a legszebben az összes fehér galamb, szájában a béke olajfaágával.)

Üde színfoltokkal is találkozhatunk, azaz jó ellenpéldákkal a gulyás-szocializmus korából. 1974-ben például a kiváló lengyel műfordító és bölcsész, *Kerényi Grácia* írt egy színpadi játékot *Lengyel fantázia* címmel. Kazimir Károly rendezte ezt az ősbemutatót a budapesti Thália Színház színpadán, 1978. május 12-én pedig a Radnóti Miklós Színház deszkáin mutatták be a *Lengyel est* című produkciót, amelyet Gáspár János rendezett, ennek az előadásnak a műfordítója is *Kerényi Grácia* volt.

17 1961. március 25-én Borchert Wolfgang *Európa vigyázz!* című zenés drámai kompozícióját, a modern világirodalom nagy humanistáinak műveiből vitte színre Szécsi Lajos (műfordító ismeretlen), az Irodalmi Színpadon szünni nem akaró taps és fergeteges ovációk kíséretében. Ennek az előadásnak a „hagyományát” folytatta a zenés-táncos varieté műfajában – Bodor Zoltán szövegeit használva –, *Amikor Pest mesélni kezdett* címmel Gál Dezső a Kamera Varieté nevezetű színház deszkáin. És még mindig nincs vége: 1961. november 24-én Bellák Miklós tollából, *Nő a siker* című, szintén zenés-táncos varieté műsort rendez Marton Frigyes a Kamara Varietében, 1963-ban aztán az előbbi három ősbemutatót fejele meg/le Szécsi Lajos szövegei alapján, az ő maga is rendezte *Ünnepi irodalmi est a leszerelés és a békehónap tiszteletére* címmel az Irodalmi Színpadon (Budapest).

A bemutató típusát tekintve a 122 magyarországiból: 48 magyarországi bemutató, 66 sima bemutató, 8 pedig „ösbemutató”, így, idézőjelben. Ugyanis a Słowacki-féle *Mazepán* (1847. 12. 13.), illetve Mrozek *Strep-tease*-én (1975. április 16-ai bábelőadás), illetve Kerényi Gráciának a már említett *Lengyel estjén* túl a fennmaradó öt „ösbemutató” a *szocreál wirtschaft* terméke volt s maradt. Nem véletlen, hogy nemigen találkoztunk velük az azóta eltelt sok évtizedben, az „érdeklődők száma” a zérusponthoz közelített általában. Ami pedig az erdélyi és vajdasági bemutatókat illeti, az adatok egy része nem ismert/nem precíz, illetve azt találjuk, hogy „sima” bemutatók voltak.

Mielőtt megvizsgálnánk az 1990 utáni korszakot, azaz a lengyel nemzeti dramaturgia napjainkban betöltött szerepét, színpadi recepcióját, lássuk, hogy a színházi adatbázis alapján a műfordítói közösség összetétele mit is mutat.

A 122 színpadi előadás 30 műfordító nevéhez fűződik, a műfordítások legtöbbször Kerényi Grácia végezte el, 35 színházi produkció köthető a nevéhez. Öt követik Balogh Géza 14, Pályi András 7, Füsi József és Elbert János 5-5, Berczeli Anzelm Károly és Radnótfáy Nagy Sámuel, Spiró György 4-4 produkció számára nyújtott műfordítói támogatást. Az adatbázisban találunk 13 olyan előadást is, amelyhez nem kellett (1), amelynek nem ismert (8) és amelynek nem volt (4) műfordítója. A Trianon utáni időszak erdélyi reprezentációjához 14-en készítettek műfordításokat, Kerényi Grácia és Heltai Jenő 4-4-et, Radnótfáy Nagy Sámuel 3-at, Vajda László 2-t, 10 műfordító 1-1-et fordított, 2 előadás műfordítója pedig nem ismert. A vajdasági 10 előadást 4 műfordító jegyzi, Kerényi Grácia 4, Füsi, Pályi és Józsa 1-1 műfordítást jegyez, 3 előadás műfordítója pedig nem ismert.

A LENGYEL DRÁMA REPREZENTÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON 1990 UTÁN

A lengyel drámák magyar nyelvű műfordításainak 20–21. századi reprezentációit vizsgálva az 1990–2021. közötti periódusban azt találjuk, hogy ebben a 31 évadban 146 magyarországi premierre, erdélyi magyar előadásokat tekintve 48-ra, Felvidéken 6, Vajdaságban 12, Kárpátalján 1, a vendégelőadásokat tekintve (magyar rendezők Lengyelországban rendezett előadásai) 3 előadásra, azaz mindösszesen 216 bemutatott előadásra került sor.

A jelzett időintervallumban 35 lengyel drámaíró munkáját állították színpadra, Erdélyben további 2, Vajdaságban és Kárpátalján 2, illetve 1 új drámaírói név is feltűnik a szerzők között, így 40 drámaíró alkotása került bemutatásra. A legtöbb premier ebben az időszakban is Mrozek¹⁸ nevéhez fűződik, Magyarországon 58, Erdélyben 18, Vajdaságban 7 premierrel. Őt követi Gombrowicz¹⁹ (Magyarországon 17, Erdélyben 3 és Felvidéken 1 premierrel), majd Słobodzianek²⁰ (Magyarországon 6, Erdélyben 4, Vajdaságban és Felvidéken 1-1 premierrel) és Glowacki²¹ (Magyarországon 2, Erdélyben 2, illetve Vajdaságban és Felvidéken 1-1 premierrel). De Witkiewicz is 4-4 premierrel rendelkezik Magyarországon és Erdélyben, míg Karol Wojtyła Magyarországon 5 és Felvidéken 1 premiért tudhat magáénak, Andrzej Wajda pedig 4-et Magyarországon, Wyspiński 6-ot Magyarországon, Erdélyben pedig 1-et.

1990 után érzékelhetően új szelek kezdtek el fújdogálni, a nagy öregek²² mellé megérkezett a kevésbé ismert²³ vagy fiatalabb²⁴, sőt az egészen fiatal drámaíró generáció is, a „pornónemzedék”²⁵, az első évtizedben (1990–2000) egyszerre van jelen majd’ mindenki, hogy

- 18 A 83 premier, 12 darab korábban is játszott és 12 új darab, azaz 24 dráma folyamatosan bemutatásra kerülő, térben-időben eltérő színrevitelével élenjáró lengyel szerző. Továbbra is a *Tangó*, illetve az *Emigránsok* vezet, 14, illetve 13 színház tűzte műsorára. A *Nyílt tengeren-t* 8, a *Károlyt* 7, a *Mulatságot* pedig 10 színpadon mutatták be. Új dráma épp egy tucatnyi került bemutatásra: *Örvendetes esemény*, *Szerenád*, a *Nagykövet*, *Gyalogszerrel*, *A pulyka*, *Vatšlav*, *Szerelem a Krimben*, *A szerződés*, *Kedvező fordulat*, *avagy...*, az *Özvegyek*, az *Éj* és a *Nasztaszja Filipovna*.
- 19 Magasan vezet az *Yvonne, a burgundi hercegnő* 12 bemutatóval, Magyarországon kívül Erdélyben és Felvidéken is bemutatták, míg az *Operett* 6, illetve az *Esküvő* 3 bemutatóval rendelkezik.
- 20 Magasan vezet *A mi osztályunk* 7, illetve az *Ilja próféta* 4 bemutatóval, valamint a *Borsógörgető* című drámát is bemutatták. Érdekeség Tompa Gábor román nyelvű rendezése Kolozsváron, a Nemzeti Színházban, *Clasa noastră* címmel.
- 21 Érdekeségként jegyezhető, hogy a szerző *Negyedik nővér* című drámáját Magyarországon kívül Erdélyben, Felvidéken és Vajdaságban is bemutatták. Az *Antigoné New Yorkban-t* pedig Magyarországon és Erdélyben.
- 22 Sławomir Mrozek, Tadeusz Rózewicz
- 23 Janusz Glowacki, Bogusław Schaeffer, Tadeusz Słobodzianek
- 24 Grzegorz Nawrocki, Marek Kotarski, Ewa Lachnit, Marek Bukowski, a „*drasztikus realizmus*” képviselői közül, Lidia Amejko, Jerzy Lukosz és Ingmar Villquist (Jarosław Swiercz) a „*lélektan mesterei*” közül.
- 25 A Roman Pawłowski kritikus szerkesztésében 2003-ban napvilágot látott kötet (*Pornónemzedék*) 10 szerzője Ingmar Vilquisten kívül teljesen ismeretlen volt: Krzysztof Bizio, Paweł Jurek, Jan Klata, Marek Modzelewski, Marek Pruchniewski, Paweł Sala, Andrzej Saramonowicz, Michał Walczak és Przemysław Wojcieszek.

aztán a 60–70–80-as évek generációi lassan „letűnjenek”, helyüket átadva a fiatal(abb) generációknak.

Roman Pawlowski 2006-ban egy második antológiakötetet is kiad a „pornónemzedék” tagjainak munkáiból, melynek címe: *Made in Poland*.²⁶

A Pawlowski két antológiája közötti időszakban – arra mintegy válaszul – megjelentetett *Visszhangok, replikák, fantazmagóriák* (2005) krakkói szerkesztői viszont nem óhajtanak kategorizálni. „Egyszerűen be akarjuk mutatni, éppen miket írnak és hogyan.” Szerzői közül Jan Klata és Michał Walczak neve ismétlődik Pawlowski antológiáiból, a kötet ezenkívül két harmincas: Marek Kochan (1969) és Jacek Papis (1969), két huszonéves: Michał Bajer (1981) és Szymon Wroblewski (1983), illetve két női író: Maria Spiss (1977), valamint Monika Powalisz (1973) drámáját közli.²⁷

A negyedik drámaantológia 2006-ban jelenik meg *TR/PL új lengyel drámák antológiája* címmel, a régi/korábbi nevek mellett itt találkozhatunk először Dorota Masłowska regényíró nő nevével, aki ebbe a kötetbe írta első drámáját, *Két lengyelül beszélő szegény román* címmel, és az azóta eltelt 16 évben minden bizonnyal újabb drámaírói nemzedékek/drámaantológiák is születtek.

Az 1990–2021. közötti periódusban született bemutatók típusait elemezve, kiderül, hogy a magyarországi 146 bemutatóból 115 „sima” bemutató volt, négy bemutató esetében az OSZMI „nem ismert” kategóriát jegyezt be, ugyanakkor volt 23 magyarországi bemutató is és 4 ősbemutató²⁸. Az erdélyi magyar színpadokon bemutatott 48 produkció közül egy felújítás volt (*Ilja próféta*) Sepsiszentgyörgyön, egy

26 Új alkotók sokasága jelenik meg ebben a kötetben, ők már a 60-as évek végén, a 70-es évek elején/közepén születtek: Robert Bolesto, Paweł Demirski, Tomasz Kaczmarek, Maciej Kowalewski, Tomasz Man, illetve három női szerző is megjelenik (pótolvaz az első antológia „*hűmsóvén*” alapattitűdjét): Dana Lukasinska, Magda Fertacz, illetve Joanna Owsianko.

27 Pászti Patrícia: *Mai lengyel drámairodalom*. Pozsony, 2010, Kalligram, 194. o.

28 Krystyna Milobedzka *A haza* című bábelőadása a Vidám színpadon (1992); Jacek Malinowski *Teatro Magico* felnőtt bábszínházi produkciója a Círóka Bábszínháznál (2004); Marek Bienczyk *Ganymed Goes Europe* című performatív előadása a Szépművészeti Múzeumban (2013); Bogusław Shaeffer *Szövegkönyv egy nem létező, ám lehetséges színészre* című előadása Szegeden, a Homo Ludens Projekt keretében (2022).

„nem ismert” kategóriába került és 43 produkció „sima” bemutató volt, és mindösszesen 3 ősbemutató²⁹ került a színpadokra. Vajdaságban a 12 produkció közül egy sem volt ősbemutató vagy felújítás, Felvidéken 3 „sima” bemutató mellett 3 „nem ismert” státuszt jelölt az OSZMI, Kárpátalja egyetlen jegyzett premierje is „sima” bemutató volt.

Érdekes adalék lehet a „vendégségben” kategória 4 előadása is, 2008-ban Wodziński Paweł rendezésében a Teatr Polski Bydgoszcz-ból vendégszerepelt Magyarországon Krasiński Zygmunt *Nie-Boska komedia* című drámájával. 2010-ben Keresztes Attila, a marosvásárhelyi Nemzeti Színház művészeti igazgatója, rendezője vendégként rendezte Gombrowicz *Yvonne*-ját a Teatr Slaski im. Stanisława Wyspiańskie-goban, Katowice városában, majd 2019-ben Garajszki Margit Wilquist *Helver éjszakáját* rendezte (a Peter Himic által lengyelből szlovákra fordított művet) a Vertigo Szlovák Színházban, majd ezt bemutatták a Budapesti Nemzeti Színházban is.

Végül, de nem utolsósorban vizsgáljuk meg a darabok műfordítóinak helyzetét, a műfordító személyeket.

A magyarországi 146³⁰ bemutató lengyel szövegei közül 31-nek nem ismert a műfordítója, a szövegek műfordítói feladatait 32 műfordító vállalta. Közülük kiemelkednek ketten: Kerényi Grácia 27, Pászt Patrícia 23 szöveget fordított le lengyel nyelvről. A korábbi évek műfordítói közül Balogh Géza 9, Spiró György 7, Pályi András/Eörsi István 5, Pályi András pedig további 6 premierhez fordított drámaszövegeket. A tragikusan fiatalon elhunyt Bába Krisztina is 4 premier szövegét fordította le.

Erdélyben 15 premier műfordítója ismeretlen, a maradék 33 előadás szövegeit 6 műfordító vállalta. Itt is Pászt Patrícia (16), illetve Kerényi Grácia (11) vezet. Újdonság Cristina Godun román nyelvű fordítása,

29 Nyilván az első nem volt más, mint Słobodzianek *Ilja prófétája* 2001-ben, ezt követte Adamczak, Szymon *Forbidden books* című drámája 2017-ben a Temesvári Állami Színházban, majd Bruno Schulz műve, az *Augusztus*, ezt a marosvásárhelyi Művészeti Egyetem Stúdió Színház színpadán rendezte meg a maladypes Balázs Zoltán, 2018-ban.

30 Természetesen – esetenként – műfordítóink jóval több szöveget fordítottak a vizsgált időszakban is, ezek egy része periodikumokban, gyűjteményes vagy önálló műfordításkötetben jelentek meg, de csak körülbelül egyharmaduk – 40%-uk került eleddig színpadra. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy valójában jóval kevesebb műfordítás létezik, mint premier, hiszen a közkedvelt drámákat esetenként 8-10-15 színház is műsorára tűzte az idők folyamán.

Tompa Gábor Slobodzianek *Clasa noastră*, azaz *A mi osztályunk* című drámáját a Kolozsvári Román Nemzeti Színházában rendezte meg. Hasonló a vezető műfordítói munkák aránya a vajdasági, felvidéki bemutatók esetében is.

Ha Kerényi Gráciát nevezhetjük ki a lengyel drámafordítások koronázatlan királynőjévé az 1960-as évektől errefelé, akkor Pászt Patrícia viselhetné ezt a koronát az 1990-es évektől napjainkig. Fordításművészete, érdemei a lengyel dráma, a lengyel dramaturgia megismertetése, megszerettetése terén elévülhetetlenek.

Pászt Patrícia³¹ a korábban említett, hiánypótló monográfiájával: *A mai lengyel drámairodalommal* kijelölte azt a teret és azt a helyet, amelyet hihetetlenül odaadó szorgalmával, majd' három évtizedes – szakmailag kiváló – műfordítói munkásságával be is lakott. Elég csak egy összegzést említenem, ami a lengyel drámát illeti a mai magyar színpadokon. Örömmel mondhatjuk el, hogy 2000–2021. között 16 – általa fordított – szerző 21 darabjának 48 premierjére került sor ezeken a színpadokon. Az általa írt monográfián kívül 7 lengyel drámaantológia fűződik a nevéhez, ezekben 63 lengyel drámafordítás szerepel. Pászt Patrícia – a kötetben még meg nem jelent drámafordításaival együtt – *összességében közelít már 70 lengyel dráma műfordításához*, sőt, a műhelytitkokat ismerve, a közeljövőben a 80-as drámafordítási „álmohatár” is bekövetkezik.

SOMMA

A lengyel drámának az elmúlt évtizedekben lezajlott eszkalációja, erőteljes jelenléte napjaink magyar, kisebbségi magyar színházainak deszkáin, valamint a román színházi világ erőterében olyan komplex jelenség, amelynek vizsgálata, összehasonlító elemzése, a színháztörténet és -elmélet, illetve a recepciókutatás fontos feladatának bizonyulhat.

Jelen tanulmány csupán érzékeltetni szeretne volna ennek a sokszínű, végtelenül izgalmas, kihívásokkal teli lengyel dramaturgiának – más nemzeti dramaturgiák mellett – erőteljes „megérkezését” Magyarországra és a Trianon utáni elcsatolt részek magyar színházaiba, legfőképp a 70–80-as években, jelentős erősödését a 21. század elejére, eleven, lüktető jelenvalóságát napjainkban.

31 Pászt Patrícia a felsoroltak okán is külön tanulmányt érdemel, munkássága messzemenően kiemelkedik napjaink műfordítóinak sorából.

Vörös István

NOBEL-DÍJ KÖSZÖNŐBESZÉD

– Wisława Szymborska 1996-os díjazásáért –

Altalában a szerzők szokták megköszönni a díjukat, de néha nem baj, ha ezt valaki más is megteszi. Kertész Imre 2003-as díjazásakor személyes hálát éreztem, úgy véltem, olyasmit jutalmaznak benne, ami nekem is benső ügyem. Az ízlésem visszaigazolást nyert, amire néha szüksége van az embernek. A Nobel-díj siker. Nagyon nagy siker. Ugyanakkor szokás a díjakat lesajnálni és külsődleges tényezőnek nevezni. Azok, de az irodalom egészének folyamatai ebben a külső térben játszódnak. Miközben a művek sokkal beljebb. És ami bent van, jó, ha harmóniába tud kerülni azzal, ami kívül van. Kertész persze a *kudarc monográfiája*, mégis illik hozzá a siker. A kudarc feloldódik, és a kudarc által elfedett tudat alatti kudarcok (és/vagy sikerek) felszínre jutnak. Ezért szoktak az írók megbénulni a Nobel-díj után. Már aki. Thomas Mann csak egyre magasabbra szárnyalt. Ám nem lehet mindenki olyan sikertűrő, mint ő.

De mért akarok én köszönőbeszédet mondani Wisława Szymborska díjazásáért? Mert lengyel. Mert nő. És mert költő. Sőt, mert igazán jó, nagy, mégis szerény alkotóról van szó. Hogy ezúttal sem nyúlt mellé a bizottság.

Királyi fenség, nem tudom, volt-e már olyan érzése, hogy a díjat méltatlannak adja át? Szymborska esetében erre egészen biztosan nem lehetett példa. Méltónak kell lennünk egy díjra? Igen, és a díjnak is a díjazottra. A díjat azzal tüntetik ki, aki megkapja. A Nobel-díj 1996 óta Wisława Szymborska-díjas. Ebben a díjban aztán metonimikus alapon részesülnek a rá következő díjazottak is. Ilyen egy rangos díj személyi struktúrája.

Ahogy Magyarországon is sokan tudták, ki másnak kellett volna kapnia a díjat, úgy tudom Lengyelországban is nevesítettek más érdemeseket is. Ez furcsa viszony: a lemaradók és a sikeresek. A díjra jelöltek, de azt meg nem kapók legjobbjainak névsora szintén impozáns lehetne, de nem érdemes összeállítani. Az örök vesztesek közé nem ők

tartoznak. Szymborska számra ez a díj inkább teherként, katasztrófa volt. De költőként pontosan tudta, hogy a verseiért rá zúduló sikert és egyéb végzetes eseményeket rezzenéstelen arccal kell állnia. Láttam egy portréfilmjét. Mikor arra kérték, legyen szíves, mutassa meg a díjat, sehogy sem sikerült megtalálni. Keresni kezdték az egész lakásban. Végül a szekrény mögül került elő. Persze nem ott a helye, de az jó, ha a tulajdonosa egy ideig észre se veszi, hogy elkallódott. Mert az énjét, a magabiztosságát, az írói innovációját nem a díjban tartja és tárgyasítja.

25 évvel az odaítélése után hadd köszönjem meg, hogy ez a csodálatos költő kapta 1996-ban a Nobel-díjat. Hogy megkaphatta, pedig lehetett sejteni, az majd beesik a szekrény mögé a lakásában. Hogy nincs szüksége rá. Az énjét nem engedi túlnövekedni, a versei józanul bölcsek, megírásukban az ego alig vett részt, a grammatikai én ugrott be helyette, a szerénység, az alázat képviselte.

Igaz, díjat nem a jellemért adnak, kivéve az erre szakosodottakat, a Nobel-békedíjat, és a hősiek életmentésért járó kitüntetések.

A költő persze életmentő. Wisława Szymborskát mindenképp ilyennek érzem: „De harsány korunkban könnyebb beismerni hibáinkat, ha csak egy kicsit is hatásosnak mutatkoznak, s annál nehezebb érdemeinket, amelyek mélyebben rejtőznek, s különben sem hiszünk bennük igazán” – mondja a díj átvételekor elhangzott saját beszédében.

És akkor innen indulhatunk el költészetének mélye felé. Épp a szerző kétkedő pillantásától vezérelve. Azaz nem, ez a pillantás nem kétkedő, inkább szeretetteljesen mélyre hatoló, a dolgokat ijesztően komolyan vevő. Megragad egyetlen szót, a nyelv segítségével megízleli, komolyan veszi, amit tapasztal, meglepődik a szó jelentéséhez mért hiányosságain. Mint a *Minden* című versben:

*Minden –
pimasz szó ez, felfuvalkodott, dölyfös.
Idézőjelben lenne csak szabad leírnunk.
Színleli, hogy semmit sem mellőz,
hogy egybegyűjt, átölel, tart és birtokol.
Pedig mindössze
a nagy zűrzavar egy foszlánya.*

(Zsille Gábor fordítása)

Nem hisz a szónak, nem azért, mert a nyelvkritika már rutinná vált technikáját műveli. Vagyis nyelvkritikus – is, meg nem is. Ő nem általánosít, nem mond véleményt a szavak *mindegyikéről* egy-két példa alapján. Nincsenek előítéletei, nem szórasszista. Csak ítéletei vannak. A *minden* szó képmutatásán átlát, tudja, hogy a szavaknak túl kell licitálniuk lehetőségeiket. Egyetlen szó nem jelenthet mindent, a minden se, de mivel megpróbálja, eben egyfajta jellemhibát lát. Közben viszont az esendő szájhóst is észreveszi benne, aki nem tudja magához és főleg magába ölelni a dolgokat, a mindenséget, a zűrzavar része csak, hiszen a mindennél kisebb minden maga a zavar. Ám Szymborska ezen nem akad fenn. Ez az ő népe. Az ő világa a realitására csökkent világ. Ezért ír olyan szerethető verset a *Koboldmakiról*:

*Én, a koboldmaki, koboldmakik apja és nagyapja,
aprócska állat vagyok, szinte csak a fele
valaminek, mégis egész, s nem hitványabb, mint mások;*

(Csordás Gábor fordítása)

A minden kudarca, a szinte-fele-valamik diadala, a kicsi, szerethető létezés győzelme Szymborska legnagyobb témája. Amikor az irodalmi siker elérte és üldözte őt, akkor azt tudatták követői, jutalmazói a világgal, hogy ebben a másik nagyvilágban hisznek, ahol a minden lelepleződik és a koboldmaki diadalmaskodik. Azaz dehogy, dehogy diadal ez! Egyedül világmagyarázatként érvényesülhet az, aki semmire se látszik alkalmasnak. A koboldmaki világmagyarázata, a koboldmaki filozófiája zenél alig hallhatóan Szymborska szabadversben írt költészetéből, melynek zeneisége a szférák zenéje, vagyis inkább a mikro-hullámok éneke.

*Nagy szerencse
nem tudni pontosan,
milyen világban élünk.*

*Nagyon sokáig
kellene élnünk,
de legalábbis
tovább, mint a világ.*

(Csordás Gábor fordítása)

– így Szymborska a *Nagy szerencse* című versében. A világ tehát ismeretlen előttünk, de nem is érdemes megismernünk, mert a feltételes mód megengedi, hogy akár túl is éljük, és így aztán összevethessük még feltételesebb világokkal. *Negatív* című versében a mára már szinte elfelejtett fényképezési technika egyik állomását a negatív képet használja, hogy végre ráismerhessen, milyen a világ. Vagy milyen nem, de ez a *nem* már biztos tudás:

*Balra, vagyis jobbra
cseresznyefa fehér ága,
szénfekete virágokkal.*

(Zsille Gábor fordítása)

A negatívot ő nemcsak a színekre, hanem az irányokra, a létre és a nemlétre is érti. A költészet nem mindent mutat fordítva, azért nem tükör, melyben az ilyesmi rendszeres és megúszhatatlan gyakorlat, a költészet szelektál, vagy épp túloz.

*Homályos okokból,
ismeretlen körülmények között,
az Ideális Lét elboldogult a maga erejéből.*

*Végtére is, képes volt vég nélkül fennállni,
sötétségből faragottan, ragyogásból kovácsoltan,
önnön álmaiban a kertnyi világ felett.*

*Az ördögbe is, mi végre keveredett
az anyag rossz társaságába?*

(Platón, avagy miért? – Zsille Gábor fordítása)

Azzal ez ellentmondással küzd folyamatosan Szymborska, hogyan keveredhettünk mi, az ideális lét polgárai (a versolvasók) az anyag rossz társaságába. De akkor persze a teremtéssel is probléma van? „Mégántulhat a bölcsesség / egy, a sarkába fűrődött tövistől? – kérdezi az előbb idézett vers folytatásában. Kiderülhet a teremtésről, hogy az ideális lét aprópénzre (galaxisokra) váltása? Hogyan keveredhettünk az anyag rossz társaságába? Mi több, a rossz társaság lehetőségességét is az anyag hozta be. Az anyagtól való a bűn, gravitációja miatt van

bűnbeesés. A fizikai törvények lerontják a morálisakat. Mert törvénnyé kicsinyítik, gyengítik, és mindenkivel megszegetik. Egy ilyen helyzettől mentes, ideális világba való visszavágyódás, atomonkénti visszaszálingózás Szymborska költészete. Ez a törekvés általában is maga a költészet. Lehet-e másképp? Lehet-e egy költészettel teli világban reálisan élni? Csakhogy a realitás épp megérthetlenségével maga is bír költészettel.

*Összeállítottam ama kérdések listáját,
melyekre immáron nem várok választ,
hiszen vagy túl korán van hozzájuk,
vagy fel nem érhetném őket ésszel.*

(Zsille Gábor fordítása)

– ezt már a *Lista* című versében írja. Elég gyakran ír listákat, felsoroló verseket, a dolgok, kételyek, örömök egymás után következnek, minden bonyolítás nélkül, a költői eszköztár bilincsei nem csattannak rá a témákra és szavakra. Mindent a gondolat tart egybe. A gondolat, ami finom érzésekkel van átszőve. Figyeljünk föl rá, hogy a Szymborska-versek milyen tiszták, milyen könnyen érthetők, még akkor is, ha negatívok a képek, átláthatunk rajtuk „*Ahogy Hans Castorp madame Chauchat testén*”. De most sokkal többön láthatunk át, mint egyszerűen magunkon. Mindenben. Még ha a mindent nem is kell szó szerint venni. Hogy a szószerintiség nem véletlenül érdekli Szymborskát, az nyilvánvaló. Versei átláthatóak nyelvileg, a megfogalmazás és megformálás szintjén egyszerűek és egészen pontosan érthetőek. Ez nemcsak rá jellemző. Tiszta, nyelvileg szinte kopár mondatok, ahogy a magyar költészetben Pilinszky művelte a 70-es években. Herbert, Różewicz, Zagajewski, de gyakran Miłosz is ennyire egyszerűen mondja a nehezen mondhatót.

Nekik a nehezen mondhatóval semmi gondjuk nincs, könnyen kimondják, és a mondhatatlanra is törni mernek. Szymborska egyik legfontosabb lírai tapasztalata, hogy a valóság feszesnek hitt öltözéke lötyög a lényegen, vagy épp túl szűk rá, és mintha egy harisnyát öltött csontvázat látnánk.

*Alszom még,
s ezalatt megtörténnek a tények.
Az ablak felfehérlik,
a sötétség szürkül,
előkecmereg a szoba a homályos térből,
támaszt keresnek benne az ingatag,
színtelen sávok.*

(Korai óra – Zsille Gábor fordítása)

A magyar költészet kötött verselési kedvéből és metaforikusságából következő opálosságához képest a lengyel tiszta, átlátható, érthető – bizonyos szinten. Olyan szinten, hogy annyi megértés már bőven megteszi a költészet megértésének, hiszen mindent, igazán mindent sosem mondhat el egy vers, tehát mindent megérteni sincs esélyünk. Mert nincs is benne minden. Csak a minden modellje, de azt a modellt már nem értenünk, hanem látnunk kell. A lengyel költők huszadik századi nagyjai látni mertek, nem valami opálos fénytörő rétegen át nézni. Nem feladatunk itt a magyar költészet általános kritikája, már csak azért sem, mert ilyesmit nem is lehetne sikerrel folytatni, de észre kell vennünk, hogy érthetőségben a lengyel költészet előbbre jár.

Előbbre? Mért, tartunk valahová? Visz valahová a költészet? Nem inkább újabb és újabb zsákutcák megteremtése és belakása, majd a belőlük való menekülés a története? (Mint ahogy minden történet és történelem is ilyesmi. A sikeresek is kudarccal terheltek és a menekülést ünneplik.)

A sikerületlen irodalomórák és az ellenséges beszélgetések gyakori kérdése a Mit akart mondani a kötő? A lengyel versek esetében, de Szyborskánál biztos, nincs szükség ilyen homályos kérdésre. Aki a versben beszél, nem költőként szól, inkább érdeklődő, gondolkodó intellektusként, aki nem látomásokkal küzd, hanem csak lát valamit a lényegből, és ettől aztán megerősödik benne a krónikus szerénység. Szyborska verseiben napnál világosabb, mit akart mondani a költő, mert úgy tűnik, azt is mondta, amit akart, anélkül, hogy ezzel megnyomorította volna, kényszerpályára állította volna a verset. A magyar vers költemény: dagad, bővül, szavakat ránt magához, aztán, mint a kukoricaszemeket, pattogatni kezdi őket, amitől megnőnek, kinyílnak. A belsejük fehér, papírszerű. A magyar vers elszökik mondaniva-

lója, az eredeti szándék elől. A magyar versben kioltódik a költő szándéka. Alighanem általában is velejárója ez a vers keletkezésének. De a Szymborskára jellemző pontosság és képesség azt az érzetet kelti bennünk, hogy nála nem mozdul el a kép. Vagy a szerző eleve kalkulált az elmozdulással, gondolatait a lehetőségekhez alakította, melyek azonban végtelenek, mint *A Pí* számsora:

*A Pí számjegyeinek diadalmenentét
nem állítja meg a papírlap széle,
nyúlik tovább, végig az asztalon, a levegőben,
át a falon, a fa lombján, madárfészen, felhőkön át,
neki az égnek, végig a feneketlen ég domború boltozatán.*

(Csordás Gábor fordítása)

Szymborska gyakorlott kézzel kezeli a végtelent, és megszelídíti. Módszere a vers. A vers mindentudó, de ezt nem mindenki tudja. A nem mindenki által tudott minden mennyi? Mi marad belőle?

Van, aki szereti a verset

*Van, aki –
vagyis nem mindenki.
S e mindenből inkább kevesebben, mint többen,
Nem számítva az iskolákat, ahol muszáj,
és magukat a poétákat,
ezerből ketten, ha maradnak.*

A minden/mindenki tartalma tehát az egy százalékot sem éri el, ha a 'van, aki' realitása felől nézzük. A verscímben szereplő mondatot szépen ízekre szedi Szymborska. Világosan látszik, mi a költői szándék, a kiinduló indulat. Egy optimista, de henye mondat végiggondolása. A szavainak pattogatott kukoricává, száraz fehér péppé való alakítása révén. Jön a következő:

*Szeretik –
de szeretik a húslevest is finommetélttel,
szeretik a bókot és az égszínkéket,
szeretik a jó öreg sálat,*

*szeretik a maguk útját járni,
szeretik a kutyát simogatni.*

Így tehát itt a szeretet fajairól is elmondja véleményét a költő. Nincs ezekkel baj, de láthatjuk, nem pusztán az a kérdés, szeretet van-e bennünk, hanem az is, miféle, és mire irányul. Maga a szeretet is önérték, de az itt felsorolt tompább szeretetek rávilágítanak a költészet-szeretet lanyhaságára, sokadikságára. Holott a költészet, ezt Szymborska költészetét tanulmányozva megérthetjük, nem a sokadik – Isten felől nézve talán az első. Olyan védőernyő, mint a nap túl heves sugarai ellen az ózonréteg. Ahogy van mostanság ózonlyuk is, a költészet védőrétege is néha meglepően elvékonyodik, szinte az élet értelme is elvész. De ez nem készleteti meghátrálásra Szymborskát, a cím harmadik alakzatát is végigzongorázza, halk, Eric Satie-hez méltó dallamfűzéssel. Itt az idő szembenézni a vers fogalmához kapcsolódó banalitásokon:

*A verset –
de mi az, hogy vers.
Jó néhány ingatag válasz
született már erre a kérdésre.
Én meg nem tudom, nem tudom és ebbe kapaszkodom,
mint megváltó szalmaszálba.*

(Reiman Judit fordítása)

A vers, mint a nemtudás művészete. A nemtudás, mint az egyetlen kapaszkodó. Innen Szymborska keletiekére emlékeztető bölcsessége. Vagy épp Szókratészére. Versben vagy esszében beszélni nagy lehetőség, mert munkahipotézisként megnyilvánulhatunk úgy, mintha lenne valami sejtelmünk az igazságról. Az óvatlanabbak az ész osztásától sem riadnak vissza. Szymborska nem akarja megmondani, milyen a vers, nem akar másokat se kiosztani esetleges tévedésükért. De ő maga előáll az egyetlen lehetséges bizonyossággal. Azzal, hogy nem tudja. Vers az, amiről nem tudjuk, mi. Minden másról tudjuk. Tudjuk, mi a kő, tudjuk, mi a szerelem, tudjuk, mi az atom, tudjuk, mi a szabadvers, de a nem szabad verset nem tudjuk. Arról semmit nem tudunk. Az a vers, mely nem szabad, még nem feltétlen rabvers. Szymborska versei egyéniségek, nem szokta őket valami forma rabruhájába öltöztetni. A magyar

költészet persze a börtönben érzi magát szabadabbnak, de a félhomály, ami az ilyen helyeken eluralkodik, áttérjed rá. Nem az ábrázolt világ hangulatára, hanem ennek a létezési közegnek az átláthatóságára. Nem tudjuk, mit akar mondani a magyar költő, de pontosan tudjuk, mit nem akart mondani a lengyel Szymborska.

Az imént teljes terjedelmében idézett versében tisztán láthatjuk a módszerét, ami a bizonyosságtól való szabadulás egyszerű technikája. Talál egy mondatot (egy érzést, egy gondolatot, vagy ezeknek a sejtelmét), minden egyes szemantikai elemét kézbe veszi, megvizsgálja, elejti. Potyog, esik lefelé a szó biztos megértése, lassan eloldódik minden bizonyosság. Mindent értünk, de semmit nem tudunk. Mindennek megvan az ára. Szymborska a nemtudásra épít, és abban sosem kell csalódnia senkinek. Az ő hangja sem csalódott. Mindentudó. Az előzőekkel épp ellentétben? Tudom, amit tudok, mondja a vers mögöttesében, hiszen nem tudja, amit kéne. Nem tudom, amit nem tudok. Vagy még annál többet se. De ennek a felismerése már biztos pont. Ezekig a biztos pontokig menekül előre Szymborska, a nembiztos bizonyosságához, a nemtudás tudásához, a nemismeret ismeretéhez. Gondolati versek, melyek megkerülik a filozófát, melyek délről érkeznek a déli sarokra, fönről a hegycsúcsra, fölmennek a pincébe, hagyják, hogy elérkezzen a múlt.

*N. városba való oda-nem-érkezésem
megtörtént pontosan.*

*Káptál felőle hírt egy
el nem küldött levélben.*

*Sikerült nem jönnöd elé
kiszámított időre.*

(Pályaudvar – Fodor András fordítása)

Fenség, belátjuk, hogy elkéstük a díjátadást. A jutalmazott a hagyományos értelemben már nem is él. Legalábbis halott. Köszönettel tartozunk önnek, hogy ilyen körülmények között is átadta a díjat egy olyan valakinek, aki ugyan senkit nem képvisel, de miértünk vitte – nem vásárra bőrét, hanem inkább vitte ki a vásárról. Szymborska

költészete a csodák vására, de közben semmi nem eladó benne. Út az, amit mutat? Az út emléke? Hiánya? Ellentéte?

Magyarként beszélek egy svédnek valami olyasmiről, ami eredetileg lengyel nyelven született. Tudom, hogy már fogytán van a türelme, de meg kell kérdezzük, beszélhetünk-e mi olyasmiről, amit nem eredetiben ismertünk meg. A versek lefordíthatóságáról azt gondolom, hogy bár lehetetlen, de gyakran sikerül. Ám az mindig csoda. Ezért van, hogy sokszor fordításban jobb valamit olvasni, egy újabb csodával egészül ki a szöveg. És csodát látni olvasunk verset, ez nem kérdéses. Bár Szyborska egyébként is annyira a nyelv alatt vezeti a verset, hogy a fordítása csak nagyon nehezen tudná megváltoztatni, netán elrontani. Vagyis esetében a fordítást is eredetinek nyilváníthatjuk. Meghajtom a fejem a királyi fenség türelme előtt, ám a költészen át egyenlőként beszélhetünk egymással, és ezt már Wisława Szyborskának, ennek a nagy költőnek köszönöm.

FÜGGELÉK

Ezt a soha föl nem olvasott, a svéd királyhoz el nem juttatott, de ettől általa lehet, hogy mégis ismert szöveget hadd egészítsem ki az utoljára idézett *Pályaudvar* című versre írt parafrázissal:

SZOBOR, PÁLMAFA, JÉGHEGY

A világ legtöbb helyén nem létezem.
Te velem együtt többnyire szintén
nem vagy ott.

De randevút attól még
adhatunk oda egymásnak.

Ahol majd sose fogok járni,
te ugyanakkor ne járj ott!

Késni nem lehet.
Ha fél órával később nem jössz, mint én,
elkerüljük egymást.

De továbbmenni se tudok,
késésed örökre oda rögzít,

úgy fogok ott állni, mint egy meg se tervezett,
ki se faragott, föl se állított szobor.

Körbejárod, megtetszik neked,
egy rajzot is csinálsz róla,

nem tudod majd hazahozni,
pedig megnézném, milyennek látsz.

Lehet, hogy egy sarokkal odébb
sokkal kevésbé vagy itt?

Át kéne sietnem hozzád,
hiányod kezéből kikapnom
a rajzot, hogy magamra ismerjek,
ha egy tócsában tükörképet keresek.

Nem érek át a másik sarokra,
már egy másik városban nem vagyok,
ahová sose akartam eljutni.

Alighanem itt rejtőzöl
magad előtt.

A járókelők közül vajon
ki nincs itt tényleg,
és ki játssza csak?

Ott két fiú megy kézen fogva,
a nem érzett érzések máshoz fűznek,
nem hozzád,
de ez is csak összeköt.

Ahol nem vagyunk,
olyan szorosan egymáshoz kötöztek,
hogy Indiában pálmafának nézték,
Reykjavíkban jéghegynek.

Ezek mind együtt nem vagyunk.
Így lesz a nemlét szinte otthonos.

A Székelyföld előfizetőinek és állandó támogatóinak névsora

Románia

MAGÁNSZEMÉLYEK

Dr. Ábrám Zoltán – Marosvásárhely
Abrán Tünde – Székelyudvarhely
Albert Ernő – Sepsiszentgyörgy
Albert Géza – Székelyudvarhely
Dr. Ambrus József – Székelyudvarhely
Andrási Ilona – Alsósófalva
András Pál – Bukarest
Angi Gyula – Marosvásárhely
Antal Attila – Csíkszereda
Dr. Antal Erzsébet – Csíkszentdomokos
Antal István – Székelyudvarhely
Br. Apor Csaba – Marosvásárhely
Dr. Aross Melinda – Székelyudvarhely
Árvay Katalin – Sepsiszentgyörgy
Asztalos István – Székelyudvarhely
Bács Károly – Csíkszereda
Bajna György – Gyergyószentmiklós
Bakcsi Anna – Madéfalva
Bakk-Dávid Enikő – Kézdivásárhely
Bakk Pál – Szentkatolna
Bakó Botond – Nagyenyed
Balázs-Bécsi Emília – Gyergyóremete
Balázs Dénes – Csíkrákos
Dr. Balázs Lajos – Csíkszereda
Balázs Zsuzsanna-Erzsébet – Csíkszereda
Balázsi-Pál Etel – Csíkszereda
Bálint Csaba – Csíkszereda
Bálinth Erzsébet – Csíkszereda
Bán Kata – Székelyudvarhely
Bán Árpád – Alsóboldogfalva
Barabás Imre – Gyergyóremete
Baracsi Levente – Arad
Bardócz Ferenc – Gyergyóditró
Baricz Lajos – Marosszentgyörgy
Bartha Árpád – Kászónújfalva

Bartha György – Csíkszereda
Bartha Imre – Székelyudvarhely
Bartók Melinda – Kézdivásárhely
Bartos Jenő – Jászvásár
Bege Károly – Gyergyócsomafalva
Benkő Levente – Magyarvita
Bernád Ilona – Marosvásárhely
Berszán Lajos – Gyimesfelsőlok
Berze Imre – Székelyudvarhely
Bethlen Anikó – Marosvásárhely
Bíró Ambrus Lenke – Székelyudvarhely
Bíró Gábor – Csíkmadaras
Dr. Bíró Gábor – Kézdivásárhely
Bíró Géza – Gyergyószentmiklós
Bíró László – Kalotaszentkirály
Bíró Levente-Tibor – Kézdivásárhely
Bíró Réka – Barót
Bíró Sándor – Gyergyószentmiklós
Blénessy Jolán – Székelyudvarhely
Bocskay Vince – Szováta
Bodó István – Csíkszereda
Bodor Antal – Csíkszereda
Bodor Attila – Sepsiszentgyörgy
Bogdán Zolt – Kolozsvár
Bogos Zsolt – Csíkszereda
Borbáth Erzsébet – Csíkszereda
Borbély László – Csíkszereda
Borbély Tamás – Marosvásárhely
Borbély Zolt Attila – Arad
Borboly Csaba – Csíkszereda
Dr. Borboly István – Gyergyócsomafalva
Dr. Borcsa János – Kézdivásárhely
Bölöni Domokos – Marosvásárhely
Bölöni Ildikó – Bikafalva
B. Tomos Hajnal – Négyfalva
Buna Blanka Boróka – Tamásfalva
Burus János Botond – Csíkszereda
Czikó László – Búzásbesenyő

- Czipa István – Kézdivásárhely
 Czoppelt Julianna – Kovászna
 Császár Vilmos – Csíkrákos
 Csávossy György – Nagyvárad
 Csatlós Mihály Levente – Kézdi-
 vásárhely
 Cseke Péter – Kolozsvár
 Ft. Msgr. Csíki Dénes – Nyárad-
 köszvényes
 Csiki Zoltán – Parajd
 Dr. Csiszár Anna – Marosvásárhely
 Csiszer Imre Csaba – Csíkszereda
 Csúcs Mária – Csíkszereda
 Daczó Katalin – Csíkszépvíz
 Dánél Sándor – Csíkszereda
 Damó Csaba – Kézdivásárhely
 Darkó Béla – Marosvásárhely
 Daróczi Béla – Marosvásárhely
 Ft. Darvas-Kozma József –
 Csíkszereda
 Darvas Mária – Gyergyóalfalu
 Dávid Gyula – Kolozsvár
 Dávid Katalin – Székelyudvarhely
 Dávid Péter Pál – Sepsiszentgyörgy
 Dávid Zoltán – Kolozsvár
 Deák Botond – Réty
 Deák Ferenc – Csernáton
 Deme László – Csernáton
 Demeter Edit – Kézdiszentlélek
 Dénes Balázs – Csíkszereda
 Dénes Emőke – Homoródalmás
 Dénes Erzsébet – Homoródszentpál
 Dézsi Zoltán – Gyergyószentmiklós
 Doboly Beatrice – Vajdahunyad
 Dobos Sándor – Nagyvárad
 Dimény János – Nagybacon
 Dr. Dombi Csaba Ábel – Felsőbánya
 Domokos Éva – Arad
 Ft. Drócsa László – Nyárádszereda
 Duma András – Klézse
 Egyed Emese – Kolozsvár
 Dr. Elek Sándor – Csíkszereda
 Elekes András – Csíkpálfalva
 Elekes Antal – Temesvár
 Elekes-Józsa Márton – Gyergyóújfalu
 Elekes Károly – Sepsiszentgyörgy
 Elekes Péter – Kászonalitz
 Elekes Zsuzsanna – Gyergyóújfalu
 Erdei Márk – Gálospetri
 Farkas Ambrus – Sepsiszentgyörgy
 Farkas Antal – Székelyudvarhely
 Farkas László – Gyergyócsomafalva
 Farkas Miklós – Segesvár
 Farkas Réka – Sepsiszentgyörgy
 Fazakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Fekete Albert – Csíkszereda
 Fekete István – Csíkszereda
 Ferencz Edit – Gyergyóremete
 Ferencz Éva – Kézdivásárhely
 Ferencz Gizella – Kézdivásárhely
 Ferencz Imre – Csíkszereda
 Dr. Ferencz László – Marosvásárhely
 Ferencz-Nagy Zoltán – Brassó
 Dr. Finta Ella – Szilágysomlyó
 Fischer Alfréd – Székelyudvarhely
 Fodor György – Székelyudvarhely
 Fodor Levente – Csíkszögöd
 Dr. Fodor István – Csíkszereda
 Fodor István – Sepsiszentgyörgy
 Fodor Pál – Sepsiszentgyörgy
 Forró László – Bukarest
 Fuják Gyula – Csíkszereda (2 darab
 egyéves előfizetés)
 Funariu Éva – Szeben
 Fülöp Dénes – Székelyudvarhely
 Fülöp Géza – Marosvásárhely
 Fülöp Lajos – Székelykeresztúr
 Fülöp László – Csernáton
 Fülöp Sándor – Gyergyóalfalu
 Fülöp Tamás – Majlát
 Fülöp-Török Réka – Kézdivásárhely
 Gábor Emőke – Csíkszereda
 Gagy József – Csíkszentlélek
 Gajdó Albert – Csernáton
 Gál Katalin – Gyergyóújfalu
 Gáll Levente – Csíkmadaras

Gálfalvi György – Marosvásárhely
 Dr. Garda Dezső – Gyergyószent-
 miklós
 Gáspár Sándor – Marosvásárhely
 Gazda Árpád – Magyarfenes
 Gazda József – Kovászna
 Geréd Gábor – Székelyudvarhely
 Gergely Borbála – Csíkszereda
 Dr. Germán Salló Márta – Maros-
 vásárhely
 Gulácsi Gizella – Marosvásárhely
 Györfi Jenő – Nyárádmagyarós
 Dr. Györfi Sándor – Csíkcsecső
 Haáz Sándor – Székelyudvarhely
 Hadnagy Géza – Farkaslaka
 Hantz András – Kolozsvár
 Hegedűs Enikő – Csíkszereda
 Hegyi Sándor – Székelyudvarhely
 Hertza Mikola – Csíkszereda
 Dr. Holló Attila – Csíkszereda
 Hubert Sándor – Bukarest
 Illyés Ferenc – Székelykeresztúr
 Imecs Márton – Kolozsvár
 Incze Szabó László – Marosvásárhely
 Istvánffy Katalin – Torda
 Izsák Balázs Árpád – Marosvásár-
 hely
 Jakab Attila Árpád – Székelyudvarhely
 Jancsó Miklós – Kolozsvár
 Jankó András – Arad
 János Ágnes – Csíkszereda
 János Julianna – Csíkszereda
 Jánosi Bertalan – Csíkszereda
 Jánosi Csaba – Csíkszereda
 Joikits Attila – Szilágysomlyó
 József Álmos – Sepsiszentgyörgy
 Juhász B. Tünde – Csíkszereda
 Kacsó Elemér – Temesvár
 Kacsó József – Hármashalu
 Kakas Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Káli Király István – Marosvásárhely
 Gróf Kálnoky Tibor – Sepsikőröspatak
 Kánya József – Csíkszereda

Kassay Vilmos – Csíkszereda
 Katona Lajos – Kolozsvár
 Kedves Béla – Gyimesközéplek
 Kémenes Bernadette – Gyergyó-
 szentmiklós
 Kerekes Ágnes – Nagyvárad
 Dr. Kerekes Jenő – Maksa
 Keresztes Éva – Brassó
 Dr. Kikeli Pál István – Marosvásár-
 hely
 Király Gyöngyi – Marosvásárhely
 Király László és Edit – Nagenyed
 Király Zoltán – Kolozsvár
 Kiss Jenő – Sepsiszentgyörgy
 Kiss Lázárné Éva – Kézdivásárhely
 Kiss Lóránd – Marosvásárhely
 Kocsis László – Marosvásárhely
 Kolbert Tünde – Borszék
 Kolumbán-Antal József – Zetelaka
 Kolumbán Gábor – Énlaka
 Kolumbán László – Székelyudvarhely
 Koncsag László – Szentegyháza
 Konsza Vilmos – Sepsiszentgyörgy
 Kónya-Hamar Zsuzsanna és Dr. Kó-
 nya-Hamar Sándor – Kolozsvár
 Kopacz Péter – Sepsiszentgyörgy
 Koszta Gabriella – Marosvásárhely
 Dr. Kovács Albert – Bukarest
 Kovács Barna – Marosvásárhely
 Kovács Béla – Érmihályfalva
 Kovács Emil Lajos – Szatmárnémeti
 Kovács Katalin – Csíkszereda
 Kovács Mária – Székelyudvarhely
 Kovács Piroska – Márfalva
 Kovács Zsuzsanna – Bukarest
 Dr. Kozma Dezső – Kolozsvár
 Kozma-Péter Dénes – Zetelaka
 Köblös Attila – Kézdivásárhely
 Köllő Éva – Borszék
 Köllő Félix – Csíkszereda
 Kőszegi Enikő – Csíkszereda
 Dr. Kuna Tibor – Csíkszereda
 Kürti Miklós – Kolozsvár

- Laczkó-Albert Elemér – Gyergyóremete
 Laczkó Szentmiklósi Endre – Gyergyóremete
 László Attila – Jászvásár
 László Bakk Anikó – Kolozsvár
 Lászlófy Pál István – Csíkszereda
 Dr. László Ilona – Marosvásárhely
 László Károly és Katalin – Kézdivásárhely
 Lázár Lilla – Csíkszereda
 Lázár Pál – Marosvásárhely
 Lehoczky Ferenc – Arad
 Léstyán Dénes – Csíkszereda
 Léstyán Sándor – Kézdivásárhely
 Liker Henrietta – Székelykeresztúr
 Loghin Gizella – Brassó
 Lőrincz József – Székelyudvarhely
 Luka Klára – Sepsikőröspatak
 Mag István – Lövéte
 Dr. Major Zoltán Zsigmond – Kolozsvár
 Dr. Makai Magoss Csaba – Felsőbánya
 Markó Béla – Marosszentkirály
 Markó Ilona – Csíkszentgyörgy
 Marton Erzsébet – Marosvásárhely
 Dr. Marton József – Gyulafehérvár
 Márton Ferenc – Temesvár
 Márton Károly – Marosvásárhely
 Mastaleriu Erzsébet – Gyergyóremete
 Dr. Máthé Dénes – Kolozsvár
 Mátyás Endre – Szováta
 Menyhárt Csaba – Marosvásárhely
 Menyhárt Edit – Székelyudvarhely
 Mester János – Marosvásárhely
 Mester Zoltán – Szováta
 Mihály András – Csíkszereda
 Mihály Csaba – Csíkszentdomokos
 Mihály János – Lövéte
 Mihály Orsolya – Kolozsvár
 Miklós Imre – Csíkszereda
 Miklós Levente-József – Székelyudvarhely
 Miklós Sándor – Csíkszentlélek
 Mikó Júlia – Brassó
 Mikola Éva – Torja
 Dr. Mild Edit – Sepsiszentgyörgy
 Mincsor Erzsébet – Gyergyóremete
 Mirk László – Csíkszereda
 Molnár Csaba – Csíkszereda
 Molnár Endre – Marosvásárhely
 Murányi János – Székelyudvarhely
 Nádudvary György – Brassó
 Nagy Árpád – Csíkszentdomokos
 Dr. Nagy Attila – Marosvásárhely
 Dr. Nagy Béla – Székelyudvarhely
 Nagy Benedek – Csíkszereda
 Dr. Nagy Benedek – Csíkszentkirály
 Nagy József – Gyergyóremete
 Dr. Nagy Lajos – Sepsiszentgyörgy
 Nagy Melinda – Nagyvárad
 Nagy Sándor – Székelyudvarhely
 Nemes Előd – Sepsiszentgyörgy
 Németh Szilveszter – Csikkarcfalva
 Novák Sándor – Marosvásárhely
 Oláh Sándor – Csíkszereda
 Orbán Gábor – Gyergyószentmiklós
 Orbók Ilona – Csíkszereda
 Pál Zoltán – Csíkdánfalva
 Pálffy József – Csíkszereda
 Papp Zoltán – Zilah
 Pásztor Ferenc – Sepsiszentgyörgy
 Péntek János – Kolozsvár
 Péntes Jenő – Bereck
 Péter Éva – Csíkszereda
 Péter Gergely – Csíkszereda
 Péter Péter – Székelyudvarhely
 Pethő Ilona – Csíkszereda
 Petres Sándor – Csíkszereda
 Dr. Piros György – Csíkszereda
 Portik Bakai Ádám – Gyergyóremete
 (6 darab egyéves előfizetés)
 Dr. Puskás Attila – Marosvásárhely
 Dr. Rácz Katalin – Marosvásárhely
 Ráduly János – Kibéd
 Rákosi István – Sepsiszentgyörgy

- Rákosi Zoltán – Sepsiszentgyörgy
 Rancz Árpád – Csíkszereda
 Rancz Gyárfás Zsuzsanna –
 Kézdivásárhely
 Rokaly József – Gyergyószentmiklós
 Russu Bors Tibor – Csíkszentkirály
 Sata Lóránd – Voluntari
 Sántha Emese – Marosvásárhely
 Ft. Sárközi Sándor – Csíkszereda
 Sárosi Csaba – Kézdivásárhely
 Sata Kinga Koretta – Magyarvita
 Sata Klára – Csíkszereda
 Ft. Sebestyén Péter – Marosvásárhely
 Seprődi József – Dicsőszentmárton
 Silye Béla – Székelyudvarhely
 Siklódi Olga – Székelyudvarhely
 Sipos László – Felvinc
 Sóbester Klára – Marosvásárhely
 Sófalvi László – Székelyudvarhely
 Sógor Árpád – Kolozsvár
 Sógor Csaba – Csíkvacsárcsi
 Sógor Géza – Kányád
 Sógor Gyula – Aranyosgyéres
 Dr. Soós Szabó Klára – Csíkszereda
 Straub Etelka – Nagyvárad
 Szabados Béla – Csíkszereda
 Szabó Bíró Brigitta – Csíkjénőfalva
 Szabó Attila – Nagyalambfalva
 Szabó Enikő – Szentegyháza
 Szabó Ferenc – Gyergyóditró
 Szabó József – Székelyudvarhely
 Szabó Judit – Kézdivásárhely
 Szabó Judit – Csíkcicsó
 Szabó Magdolna – Csíkcicsó
 Szabó M. Barna – Székelyudvarhely
 Szabó Nándor – Csíkszereda
 Szabó Piroska – Nagyvárad
 Dr. Szabó Sándor – Székelyudvarhely
 Szalai Attila Örs – Székelyudvarhely
 Szász-Bertalan Anna – Csíkszereda
 Dr. Szász Éva – Gyergyóalfalu
 Szász Zoltán – Székelyudvarhely
 Szatmári József – Marosvásárhely
 Szathmáry János – Gyergyószentmiklós
 Dr. Szatmári Sebestyén – Csíkszereda
 Dr. Szatmári Szabolcs – Marosvásárhely
 Szávai Márton – Énlaka
 Szebeni Norbert – Sepsiszentgyörgy
 Szekeres Adorján – Csíkszereda
 Székely Ágnes – Balánbánya
 Székely Ferenc – Vadasd
 Székely Szabó Zoltán – Marosvásárhely
 Széll (Horváth) Anna – Kolozsvár
 Szén Olga – Datk
 Szén Sándor – Siménfalva
 Szentes Gábor – Madéfalva
 Szilágyi István – Kolozsvár
 Szilágyi Németh Éva – Kolozsvár
 Dr. Szilveszter László Szilárd –
 Sáromberke
 Szócs István – Szentegyháza
 Szócs Viktor – Kovászna
 Tamás Béla – Csíkszereda
 Tamás Dénes – Réty
 Tamás Géza – Székelyudvarhely
 Tamás Huba – Homoródkarácsonyfalva
 Tamás Klára – Csíkszereda
 Tamás József – Csíkszereda
 Tánczos Vilmos – Kolozsvár
 Tankó Gyula – Gyimesközéplek
 Tapodi Zsuzsa – Sepsiszentgyörgy
 Tatár Irénke – Marosszentgyörgy
 Tiboldi István – Csíkszereda
 Tódor Béla – Kézdiálbis
 Tódor Gábor – Homoródalmás
 Tófalvi Zoltán – Marosvásárhely
 Tomonicska Ingrid – Csíkszentlélek
 Tóth Mária – Arad
 Tőke Mária Magdolna – Csíkszereda
 Tőtös Katalin – Zilah
 Török Áron – Sepsiszentgyörgy
 Török József – Lővéte
 Török István – Koronka
 Török Mária – Csíkszereda
 Dr. Török Sándor – Kovászna
 Tövissi Zsolt – Csíkszereda

Tulit Ferenc – Csíkszereda
 Turos Judit – Marosvásárhely
 Útő László – Székelykeresztúr
 Ványolós A. István – Székely-
 udvarhely
 Varga Edit – Gyergyóremete
 Vass Mária – Csíktaploca
 Vén Ferenc – Kézdiálbis
 Dr. Veress Albert – Csíkszereda
 Veres István – Szatmárnémeti
 Dr. Veress István – Szilágysomlyó
 Veress János – Kovászna
 Vetró András – Kézdivásárhely
 Vitályos Réka – Marosvásárhely
 Vitos László – Csíkszereda
 Vorzsák Margit – Csíkszereda
 Dr. Waczel Attila – Csíkkarcfalva
 Zágoni Elemér – Karcfalva
 Zrinyi István József – Mangalia
 Zöld János – Salamás
 Zsidó Enikő – Rugonfalva
 Zsidó Jolán – Székelykeresztúr
 Zsók József – Sepsiszentgyörgy
 Zsók László – Sepsiszentgyörgy

INTÉZMÉNYEK

Apáczai Csere János Pedagógusok
 Háza – Csíkszereda
 Dr. Balás Gábor Községi Könyvtár
 – Gyergyóremete
 Bernády Közművelődési Egylet –
 Szováta
 Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda
 Csíkszépvízi Öregotthon – Csíkszépvíz
 Derex Com Kft. – Bukarest
 Dokumentációs Könyvtár –
 Székelyudvarhely
 Exa-Trade Kft. – Székelyudvarhely
 Gyulafehérvári Római Katolikus Érsek-
 ség Csíkszeredai Segédpüspöksége
 Hargita Megyei Tanfelügyelőség –
 Csíkszereda

Hargita Megyei Szociális és Gyerekvé-
 delmi Igazgatóság – Csíkszereda
 Haszmann Pál Közművelődési Egye-
 sület – Csernáton
 Iskolai Könyvtár – Szárazajta
 Iskolai Könyvtár – Székelyszáldobos
 Kájoni János Megyei Könyvtár –
 Csíkszereda (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Keramika Kft. – Csíkszereda
 Kézdivásárhelyi Múzeum –
 Kézdivásárhely
 Kontur Kft. – Csíkszereda (5 db.
 egyéves előfizetés)
 Kovászna Megyei Alkotóközpont –
 Sepsiszentgyörgy
 Kovászna Megyei Könyvtár – Sepsi-
 szentgyörgy (2 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Kovászna Megyei Tanács – Sepsi-
 szentgyörgy (5 db. egyéves előfi-
 zetés)
 Községi Könyvtár – Balánbánya
 Községi Könyvtár – Barátos
 Községi Könyvtár – Bardoc
 Községi Könyvtár – Bereck
 Községi Könyvtár – Bögöz
 Községi Könyvtár – Bölön
 Községi Könyvtár – Csernáton
 Községi Könyvtár – Csíkdánfalva
 Községi Könyvtár – Csíkkozmás
 Községi Könyvtár – Csikmadéfalva
 Községi Könyvtár – Csikpálfalva
 Községi Könyvtár – Csíkszentdomokos
 Községi Könyvtár – Csíkszentgyörgy
 Községi Könyvtár – Csíkszentmárton
 Községi Könyvtár – Csíkszentmihály
 Községi Könyvtár – Csíkszentsimon
 Községi Könyvtár – Csíkszépvíz
 Községi Könyvtár – Etéd
 Községi Könyvtár – Felsőboldogfalva
 Községi Könyvtár – Fenyéd
 Községi Könyvtár – Galócás

- Községi Könyvtár – Gelence
 Községi Könyvtár – Gidófalva
 Községi Könyvtár – Gyergyóalfalu
 Községi Könyvtár – Gyergyócsomafalu
 Községi Könyvtár – Gyergyóditró
 Községi Könyvtár – Gyergyószárhegy
 Községi Könyvtár – Gyergyóremete
 Községi Könyvtár – Gyergyóújfalu
 Községi Könyvtár – Gyimesfelsőlok
 Községi Könyvtár – Gyimesközéplak
 Községi Könyvtár – Hídvég
 Községi Könyvtár – Homoródalmás
 Községi Könyvtár – Homoródszent-
 márton
 Községi Könyvtár – Kányád
 Községi Könyvtár – Kápolnásfalu
 Községi Könyvtár – Karcfalva
 Községi Könyvtár – Kászón
 Községi Könyvtár – Kézdiipolyán
 Községi Könyvtár – Kézdiszentlélek
 Községi Könyvtár – Kommandó
 Községi Könyvtár – Korond
 Községi Könyvtár – Kökös
 Községi Könyvtár – Lemhény
 Községi Könyvtár – Lövete
 Községi Könyvtár – Maksa
 Községi Könyvtár – Mikóújfalu
 Községi Könyvtár – Nagyajta
 Községi Könyvtár – Nagybacon
 Községi Könyvtár – Nyárád-
 magyaros
 Községi Könyvtár – Oklánd
 Községi Könyvtár – Oroszhegy
 Községi Könyvtár – Ozsdola
 Községi Könyvtár – Parajd
 Községi Könyvtár – Réty
 Községi Könyvtár – Románandrás-
 falva
 Községi Könyvtár – Sepsibodok
 Községi Könyvtár – Sepsikőröspatak
 Községi Könyvtár – Siménfalva
 Községi Könyvtár – Székelyderzs
 Községi Könyvtár – Székelyvarság
 Községi Könyvtár – Szentábrahám
 Községi Könyvtár – Szenterzsébet
 Községi Könyvtár – Torja
 Községi Könyvtár – Újszékely
 Községi Könyvtár – Uzon
 Községi Könyvtár – Váralja
 Községi Könyvtár – Vargyas
 Községi Könyvtár – Zabola
 Községi Könyvtár – Zágon
 Községi Könyvtár – Zetelaka
 Kulturális Központ – Gyergyószent-
 miklós
 Magyarország Főkonzulátusa – Csík-
 szereda
 Manpres Distribution Kft. – Bukarest
 Nagy István Művészeti Líceum –
 Csíkszereda
 Németh Géza Egyesület – Csíkszereda
 Nemzeti Kisebbségkutató Intézet –
 Kolozsvár
 Nemzeti Színház – Marosvásárhely
 Petőfi Sándor Általános Iskola –
 Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Csíkszereda
 (5 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Gyergyó-
 szentmiklós
 Polgármesteri Hivatal – Kápolnás-
 falu (2 db. egyéves előfizetés)
 Polgármesteri Hivatal – Oroszhegy
 Polgármesteri Hivatal – Tusnádfalu
 (2 db. egyéves előfizetés)
 Római Katolikus Plébánia – Túr
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége – Csíkszereda
 Romániai Magyar Pedagógusok Szö-
 vetsége Erdővidéki Szervezete –
 Nagybacon
 Sabi Team Biztosítási Ügynök Kft.
 – Csíkszentlélek
 Sapientia Alapítvány – Kolozsvár
 Sapientia Egyetem Könyvtára –
 Csíkszereda

Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy
 Szent Erzsébet Öregotthon – Gyergyószentmiklós
 Tamási Áron Színház – Sepsiszentgyörgy
 Tarisznay Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós
 Temesvári Római Katolikus Püspökség – Temesvár
 Turisztikai, Ifjúsági és Külkapcsolati Iroda – Gyergyószentmiklós
 Unitárius Parókia – Marosvásárhely
 Városi Könyvtár – Barót
 Városi Könyvtár – Borszék
 Városi Könyvtár – Gyergyószentmiklós
 Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Városi Könyvtár – Kovászna
 Városi Könyvtár – Maroshévíz
 Városi Könyvtár – Székelyudvarhely
 Városi Könyvtár – Szentegyháza
 Városi Könyvtár – Tusnádfürdő
 Városi Művelődési Ház – Barót
 Br. Wesselényi Miklós Városi Könyvtár – Kézdivásárhely
 Zetelaka Község – Zetelaka

Magyarország

MAGÁNSZEMÉLYEK

Abafáy-Deák Csillag – Budapest
 Ágh István – Budapest
 Alföldy Jenő – Kecskemét
 André András – Martonvásár
 Dr. Antal Balázs – Budapest
 Bakos József – Budapest
 Dr. Balássy Péter – Szombathely
 Bálint Gábor – Dabas
 Dr. Baricz Zsolt – Szeged
 Barta László – Budapest
 Dr. Bartók Gergely – Budapest
 Báthori Csaba – Budapest
 Beke Mihály András – Budapest
 Bereczky Gábor – Budapest

Bertha Zoltán – Debrecen
 Bíró Miklós – Budapest
 Birtalan Ferenc – Budapest
 Dr. Botz Lajos – Pécs
 Bodor Ádám – Budapest
 Borbás János – Veszprém
 Boga Tamás László – Szeged
 Burján Pál – Pécs
 Czákó Gábor – Budapest
 Császár Zoltán – Budapest
 Csenger Levente – Üröm
 Csontó Lajos – Pilisborosjenő
 Dávid Ferenc – Szentés
 Dávid Gyula – Szigetszentmiklós
 Dr. Demeter Béla – Szikszó
 Demse Márton – Budapest
 Dr. Dobos László – Budapest
 Dr. Erdei Antal – Gyöngyössolymos
 Farkas Zoltán – Veszprém
 Fazakas Lehel – Gödöllő
 Fazakas Edit – Cegléd
 Dr. Fázsy Szabolcs – Budapest
 Fejér Istvánné – Szentés
 Fekete Béláné – Budapest
 Fekete Miklós – Szeged
 Ferenz Ernő – Páty
 Dr. Ferenczi Tibor – Budapest
 Dr. Ferencz Csaba – Budapest
 Ferencz I. Szabolcs – Budapest
 Fritsch László – Budapest
 Dr. Fülekgyörgy – Budapest
 Fürjesi Csaba – Budapest
 Fűzi Michael Stephan – Budapest
 Dr. Gál József – Budapest
 Gálffy Attila – Budapest
 Gátay István – Devecser
 Dr. Gottwald Péter – Győr
 Guba Pál – Miskolc
 György Tünde – Budapest
 Gyurka Eta – Budapest
 Hankó Zoltán – Kistarcsa
 Harmath Ilona – Baja
 Dr. Hartványi Tamás – Győr

- Dr. Hegedűs Imre János – Budapest
 Herman Levente – Budapest
 Horváth Zoltán és Imecs Emese – Budapest
 Ilia Mihály – Szeged
 Iancu Laura – Velence
 Jámbor Zoltánné – Makó
 Grófné Jancsó Zsuzsanna – Kalocsa
 Ifj. Jancsó Gyula – Budapest
 Jancsó Gyula – Dunapataj
 Jancsó Klára Katalin – Biatorbágy
 Dr. Jánosy Ildikó Kinga – Szeged
 Jánosiné Dandui Gyöngyi – Budapest
 Kántor József – Baja
 Karap Ágnes – Budapest
 Dr. Kata Mihály – Szeged
 Keppel Gyula – Budapest
 Kézdí Anna – Battonya
 Király István – Mezőkovácsháza
 Dr. Kiss András – Pócsmegyer
 Kiss Anna – Budapest
 Kiss Bálint – Budapest
 Kiss Éva – Budapest
 Dr. Kiss Ferenc – Cserseztomaj
 Kis Krisztián Bálint – Szolnok
 Kisslaki László – Kéthely
 Kollár Albin – Dunakeszi
 Kósa Lajos – Debrecen
 Koszta Csaba – Sukoró
 Kovács Árpád – Ugod
 Dr. Kovács Klára – Császárszék
 Kökényessy Szilárd – Budapest
 Kőfalvi Magdolna – Budapest
 Dr. Kőrös Erzsébet – Győr
 Dr. Kukorelly Pál – Keszthely
 Kulcsár Júlia – Budapest
 Dr. Kussinszky Péter – Budapest
 Kuti József – Tura
 Láng Gusztáv – Táplánszentkereszt
 László János – Debrecen
 Lezsák Sándor – Budapest
 Lezsák Tibor – Budapest
 Dr. Lukács Csaba – Fonyód
 Dr. Lukács József – Székesfehérvár
 Maczkó Gergő – Pogány
 Makai Judit – Budapest
 Márkus Béla – Debrecen
 Máriás József – Nyíregyháza
 Márton Károly – Hőgyész
 Márton Lajos – Budapest
 Dr. Medgyessy István – Debrecen
 Mészáros János – Gödöllő
 Miakich Gábor – Budapest
 Miklós András – Miskolc
 Dr. Molnár Jenő – Budapest
 Molnár Levente – Szigetmonostor
 Molnár Sándor – Balatonfüred
 Murányi Sándor Olivér – Budapest
 Dr. Nagy-Major Gábor – Pápa
 Dr. Nám Lóránt – Szombathely
 Németh István – Százhalombatta
 Németh Zsolt – Budapest
 Dr. Nyakasné Lázár Anna – Budapest
 Dr. Obrusánszky Borbála – Mende
 Dr. Oszoly Tamás – Budapest
 Pados József – Sárszentmihály
 Pálfi Sándorné – Berettyóújfalu
 Pappné Németh Andrea – Eger
 Pappné Pongrácz Csilla – Dunabogdány
 Papp Péter – Budapest
 Pataki Gábor Zsolt – Budapest
 Paulovics Tamás – Szentes (4 darab egyéves előfizetés)
 Péterfy Lajos – Bakonyszücs
 Péter László – Szeged
 Dr. Pocsay Gábor – Gyula
 Polóny Levente – Budapest
 Pomogáts Béla – Budapest
 Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár
 Prohászka Géza – Balatonfüred
 Dr. Sándor Pál – Simontornya
 Serdült Benke Éva – Paks
 Silay Ferenc – Szeged
 Simai László – Veszprém
 Dr. Szabó Béla – Göd

Szakolczay Lajos – Budapest
 Száraz Miklós György – Budapest
 Szarka Gábor – Pomáz
 Szarvas László – Tura
 Szathmári István – Zsadány
 Szász-Fejér István és Katalin – Mosonmagyaróvár
 Dr. Székely András Bertalan – Isaszeg
 Székely László – Budapest
 Szeles András – Encs
 Szepessy Béla – Nyíregyháza
 Szigeti Lajos – Budapest
 Dr. Szőnyi László Pál – Budapest
 Dr. Tekes Kornélia – Budapest
 Tiffán Zsolt – Villány
 Tomán Sándor – Szegvár
 Tóth Erzsébet – Budapest
 Tóth Wessely László – Budapest
 Tornai József – Érd
 Tők János – Kecskemét
 Dr. Udvarhelyi Olivér – Veszprém
 Ungváry Rudolf – Budapest
 Dr. Varga István – Orosháza
 Dr. Varga Péter Pál – Budapest
 Vargha György – Tápióbicske
 Várhelyi Gyula – Tokaj
 Dr. Várszegi László – Pécs
 Dr. Vass Ágnes – Budapest
 Vass Szabolcs – Parád
 Dr. Veress Gábor – Balatonfüred
 Vincze Gábor – Deszk
 Vitályos Ágnes – Budapest
 Vörös István – Budapest
 Zalán Tibor – Budapest
 Zsolnai József – Hernád

INTÉZMÉNYEK

Algyői Faluház és Könyvtár
 – Algyő
 Baka István Alapítvány – Szeged
 Bouchal Kft. – Budapest
 Eötvös Loránd Kutatóhálózat Titkarsága – Budapest

Erdély Barátainak Köre Kulturális Egyesület – Szolnok
 Etnoproject Bt. – Isaszeg
 Írók Boltja (8 db. egyéves előfizetés) – Budapest
 Könyvtárellátó Kht. – Budapest
 Magyar Földgáztároló Zrt., Fritsch László – Budapest
 Magyar Katolikus Rádió ZRT – Budapest
 Magyar Patrióták Közossége – Budapest
 MTA Társadalomtudományi Központ – Budapest
 MTA Titkárság – Budapest
 Mogyoróssy János Városi Könyvtár – Gyula
 Móra Ferenc Népszínház Közhasznú Egyesület – Algyő
 Országgyűlés Hivatala – Budapest
 – 2 db. egyéves előfizetés
 Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság – Budapest
 Ötágú Síp Kulturális Egyesület – Szeged
 Paksi Közművelődési Nonprofit Kft. – Paks
 Páholy Irodalmi Egyesület – Pécs
 Páterház Panzió – Szentés
 Robinson Tours Kft. – Balatonfüred
 Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára – Szeged
 Dr. Varga Péter Pál Országos Gerincgyógyászati Központ – Budapest

Amerikai Egyesült Államok

Borbély Melinda – Laguna Beach
 Farkas Szabolcs – Milwaukee
 Fodor Albert – New York
 Kirják Attila – New York
 Kiss István – Hawley
 Kovács Árpád – Maryland
 Dr. Line Gábor György – Florida
 Ozsváth Ildikó – New York

Anglia

Sárközi Mátyás – London

Ausztrália

Leontine von Rheinberg – Melbourne

Ausztria

Dr. Bartók Miklós – Leopoldsdorf

Csipkó László – Bécs

Csutak Magda – Bécs

Dr. Forbáth Klára – Bécs

Gellérd Andor – Bécs

Finnország

Petteri Laihonon – Jyväskylä

Franciaország

Buna István – Antony

Dènes-Pichot Hanga – Chécý

Langrand-Escure Tünde – St. Pêray

Párizsi Magyar Intézet – Párizs

Izrael

Lichtenegger Vera – Nesher

Németország

Dr. Dobó Attila – Rheine

Dr. Dobó Tibor – Demmin

Gaál Julianna – Aalen

Haáz Katalin – Braunschweig

Juliana Johrend – Buchen

Kisslaki László – Steinbach

Schultz Orsolya – Rostock

Szabó Kristóf Imre – Düsseldorf

Szakács-Konnerth Mihály –

Friedrichshafen

Száva Péter – Krefeld

Dr. Wieser Györgyi – Starnberg

Svédország

Antal Imre – Ljungby

Csata Attila – Västra Frölunda

Szentkirályi Csaga – Vällingby

Török Ernő – Vällingby

Szerbia

Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium
és Kollégium – Zenta

Fekete J. József – Zombor

Jovan Jovanovic Zmaj Általános

Iskola – Magyarkanizsa

Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó

Nyelvi Gimnázium – Szabadka

Nagybecskereki Gimnázium –

Nagybecskerek

Rancz Károly – Pancsova

Tari István – Óbecse

Szingapúr

Marosi Gábor – Szingapúr

Szlovákia

Fehér István – Komárom

Kiss Mónika – Örös

Pallér Péter – Komárom

Selye János Gimnázium – Komárom

Olaszország

György Alfréd – Róma

Kovács Gergely – Róma

Oroszország

Dr. Fazekas Márta – Moszkva

Ukrajna

Vári Fábián László – Mezővári

SZÉKELY KÖNYVTÁR

1111MD30 03021

1. Székely népballadák	35,00 lej
2. Mikes Kelemen: <i>Törökországi levelek</i>	35,00 lej
3. Tamási Áron: <i>Ábel a rengetegben</i>	35,00 lej
4. Böződi György: <i>Székely bánja</i>	35,00 lej
5. Kányádi Sándor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
6. Apor Péter: <i>Metamorphosis Transylvaniae</i>	35,00 lej
7. Benedek Elek: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
8. Tamási Áron: <i>Ábel az országban</i>	35,00 lej
9. Zsögödi Nagy Imre: <i>Följegyzések</i>	35,00 lej
10. Farkas Árpád: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
11. Hermányi Dienes József: <i>Nagyenyedí Demokritus</i>	35,00 lej
12. Tomcsa Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
13. Tamási Áron: <i>Ábel Amerikában</i>	35,00 lej
14. Balázs Ferenc: <i>A rög alatt</i>	35,00 lej
15. Király László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
16. Székely népdalok	35,00 lej
17. Kőváry László: <i>Székelyhonról</i>	35,00 lej
18. Márton Áron: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
19. Szabó Gyula: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
20. Páll Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
21. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája I.</i>	35,00 lej
22. Cserei Mihály: <i>Erdély históriája II.</i>	35,00 lej
23. Tompa László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
24. Tamási Áron: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
25. Vári Attila: <i>Volt egyszer egy város</i>	35,00 lej
26. Régi székely költők	35,00 lej
27. Kriza János: <i>Székely népmesék</i>	35,00 lej
28. Petelei István: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
29. Tamási Áron: <i>Hazai tükör</i>	35,00 lej
30. Ferenczes István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
31. Bod Péter: <i>Szent Hiláriu</i>	35,00 lej
32. Jancsó Benedek: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
33. Szabédi László: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
34. Cseres Tibor: <i>Foksányi szoros</i>	35,00 lej

35. Csiki László: <i>Titkos fegyverek</i>	35,00 lej
36. Székely népi imádságok	35,00 lej
37. Tamási Áron: <i>Publicisztikai írások</i>	35,00 lej
38. Horváth István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
39. Kurkó Gyárfás: <i>Nehéz kenyér</i>	35,00 lej
40. Bogdán László: <i>Az ördög Háromszéken</i>	35,00 lej
41. Bölöni Farkas Sándor: <i>Utazás Észak-Amerikában</i>	35,00 lej
42. Sánta Ferenc: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
43. Fodor Sándor: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
44. Székely János: <i>A nyugati hadtest</i>	35,00 lej
45. Szócs Géza: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
46. Tivai Nagy Imre: <i>Cirkálások szeredai emlékeimből</i>	35,00 lej
47. Tamási Áron: <i>Szülőföldem</i>	35,00 lej
48. Kemény János: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
49. Ignác Rózsa: <i>Torockói gyász</i>	35,00 lej
50. Markó Béla: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
50+ Siklódy Ferenc: <i>Könyvjegyek I.</i>	35,00 lej
51. Szentkatolnai Bálint Gábor: <i>Válogatott művek</i>	35,00 lej
52. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! I.</i>	35,00 lej
53. Benedek Elek: <i>Édes anyaföldem! II.</i>	35,00 lej
54. Böződi György: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
55. Czegő Zoltán: <i>Katonabogár</i>	35,00 lej
56. Régi székely írók	35,00 lej
57. Nagybacsoni Nagy Vilmos: <i>Végzetes esztendők</i>	35,00 lej
58. Domokos Pál Péter: <i>Moldvai útjaim</i>	35,00 lej
59. Szemlér Ferenc: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
60. Györffi Kálmán: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
61. Bartha Miklós: <i>Nemzetpolitikai írások</i>	35,00 lej
62. Tamási Áron: <i>Bölcső és Bagoly</i>	35,00 lej
63. Székely János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
64. Ágoston Vilmos: <i>Godir és Galanter</i>	35,00 lej
65. Sütő István: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
66. Orbán Balázs: <i>Válogatott írások és beszédek</i>	35,00 lej
67. Tamási Gáspár: <i>Vadon nőtt gyöngyvirág</i>	35,00 lej
68. Beke György: <i>Föld és lélek. Székely riportok</i>	35,00 lej
69. Ferencz Imre: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
70. Mózes Attila: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
71. Kacsó Sándor: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
72. Tamás Menyhért: <i>Vigyázó madár</i>	35,00 lej

73. Szőcs Kálmán: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
74. Lőrincz György: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
75. Tánczos Vilmos: <i>Elejtett szavak</i>	35,00 lej
76. Kőrösi Csoma Sándor az újabb kutatások tükrében	35,00 lej
77. Tamási Áron: <i>Jégtörő Mátyás</i>	35,00 lej
78. Székely költők az árnyékos oldalról	35,00 lej
79. Panigay Róbert: <i>Válogatott novellák</i>	35,00 lej
80. Magyari Lajos: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
81. <i>Látom az életem nem igen gyönyörű – A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764</i>	35,00 lej
82. Székely írók az árnyékos oldalról	35,00 lej
83. Paál Árpád: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
84. Székely János: <i>Három dráma</i>	35,00 lej
85. Egyed Péter: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
86. Bartalis János: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
87. Tamási Áron: <i>Négy dráma</i>	35,00 lej
88. Fábíán Ernő: <i>Válogatott írások</i>	35,00 lej
89. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar I.</i>	35,00 lej
90. Molnár H. Lajos: <i>Volt egyszer egy udvar II.</i>	35,00 lej
91. Bethlen Gábor leveleiből	35,00 lej
92. <i>A székelyek (Rólunk írták)</i>	35,00 lej
93. Szabó Gyula: <i>Gólya szállt a csúrra</i>	35,00 lej
94. Zágoni Attila: <i>Válogatott paródiák és humoreszkek</i>	35,00 lej
95. Tompa Gábor: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
96. Benkő József: <i>Transsilvania specialis (A székelyek földje)</i>	35,00 lej
97. Földi István: <i>Századelő az udvartereken</i>	35,00 lej
98. Gazda József: <i>A XX. század, ahogy megéltük</i>	35,00 lej
99. Király László: <i>Kék farkasok</i>	35,00 lej
100. Egyed Emese: <i>Válogatott versek</i>	35,00 lej
100+ Siklód Ferenc: <i>Könyujegyek II.</i>	35,00 lej

A könyvek megvásárolhatók vagy megrendelhetők
a Székelyföld szerkesztőségében
vagy online a www.szekelyfoldfolyoirat.ro oldalunkon.